

T.C.  
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**TOPLUMSAL BELLEKTE HZ. FATMA**  
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ZEYNEP EROĞLU

DANIŞMAN  
DOÇ. DR. GÜLTEN KÜÇÜKBASMACI

KASTAMONU 2020

**T.C.  
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**TOPLUMSAL BELLEKTE HZ. FATMA**

**ZEYNEP EROĞLU**

**Danışman: Doç. Dr. Gülten KÜÇÜKBASMACI  
Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Ü. Yudum KIRMIZI  
Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Ü. H. Kübra UYGUR**

**KASTAMONU 2020**

## TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

Zeynep EROĞLU



## ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

### TOPLUMSAL BELLEKTE HZ. FATMA

Zeynep EROĞLU

Kastamonu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Gülten KÜÇÜKBASMACI

Bu çalışma Türk toplumsal belleğinde önemli bir yeri olan Hz. Fatma'nın etrafında gelişen inanç ve uygulamalar üzerine kurulmuştur. Türk kültüründe kadınlara verilen öneme bağlı olarak İslamiyet öncesinde görülen Umay Ana ile ilgili bilgi verilmiş, Hz. Fatma'nın Fatma/ Fadime Ana inancına dönüşümü izah edilmek istenmiştir. Bunun için öncelikle "toplumsal bellek" kavramı tanımlanarak Hz. Fatma'nın toplumsal bellekteki yeri açıklanmaya çalışılmıştır. Sonrasında ise onun etrafında oluşan algı ve bu algıya bağlı uygulamalar tespit edilerek söylem ve gerçekleştirilme şekillerine dair Anadolu coğrafyasından örnekler verilmiştir.

Çalışma "Giriş" ve "Sonuç" bölümleriyle birlikte yedi bölümden oluşmaktadır. Girişte Fatma Ana kültünden evvel Türk toplumsal belleğinde kadının yeri ve Umay Ana iyesi üzerinde durulmaktadır. "Hz. Fatma'nın Hayatı" bölümünde; Fatma'nın hayatına dair bilgiler aktarılmaktadır. "Toplumsal Bellekte Fatma Ana" bölümünde çeşitli örneklerden hareketle, Fatma isminin kız çocuklarına verilmesi, onun şifa, bereket ve koruyucu unsur olarak kabul edilmesi ve somut kültürdeki varlığı ele alınmıştır. "Hz. Fatma Etrafında Oluşan Uygulamalar" başlıklı bölümde ise; Hz. Fatma'ya atıfta bulunan inanç ve uygulamalara değinilmiştir. Küle su dökmek, kına yakmak, cumartesi çamaşır yıkanmaması gibi hareket ve söylemlerle Fatma Ana İnancı'nın günümüze yansımaları örneklendirilmiştir. Çalışmanın "Türk Edebiyatında Hz. Fatma" başlıklı bölümünde, Hz. Fatma ve Fatma Ana İnancı'nın edebî sahadaki yansımaları gösterilmiştir. "Sanal Ortamda Hz. Fatma" başlıklı altıncı bölümde ise; Hz. Fatma'nın değişen ve gelişen teknolojiyle beraber sanal ortamdaki varlığı araştırılmıştır. Sonuç olarak tüm bu bilgi ve bulgular ışığında, toplumsal bellekte devam eden "Fatma/ Fadime Ana İnancı"nın sözlü ve somut kültürde devam ettiği görülmüştür.

**Anahtar Kelimeler:** Hz. Fatma, Fatma Ana eli, social bellek, Fatma Ana İnancı.

2020, 133 sayfa

## ABSTRACT

M.Sc. Thesis

### HADRAT FATMA IN SOCIAL MEMORY

Zeynep EROĞLU

Kastamonu University

Institute for Social Science

Department of Turkish Language and Literature

Supervisor: Assoc. Prof. Gülten KÜÇÜKBASMACI

This study is based on the beliefs and practices developed around Hz. Fatma, which has an important place in Turkish social memory. Depending on the importance given to women in Turkish culture, information was given about Mother Umay before Islam, and the transformation of Hz. Fatma to Mother Fatma Faith was tried to be explained. For this, first of all, the concept of “Social Memory” was defined and Hz. Fatma’s place in the social memory has been tried to be explained. Afterwards, the perception around her and the practices related to this perception were determined and examples from Anatolian geography were given about the discourse and the ways of realization.

The study consists of seven parts with introduction and conclusion parts. In the introduction, before the Fatma Ana cult, the place of women in Turkish social memory and Mother Umay are emphasized. In the “Life of Hz. Fatma” section, information about Fatma’s life is given. In the “Hz. Fatma in Social Memory” section, giving the name of Fatma to girls, accepting her as a healing, fertility and protective element and her presence in concrete culture are discussed with reference to various examples.

In the “Practices Around Hz. Fatma” section, beliefs and practices referring to Hz. Fatma are mentioned. The reflections of Mother Fatma Faith to the present are exemplified by movements and discourses such as not pouring water into ash, burning henna, not washing clothes on Saturday. In the “Hz. Fatma in Turkish Literature” section of the study, the reflections of Hz. Fatma and Mother Fatma Faith in the literary field are shown. In the “Hz. Fatma in Virtual Environment” section, Hz. Fatma’s presence in the virtual environment with the changing and developing technology has been investigated. In the conclusion part, in the light of all these information and findings, the place and importance of “Mother Fatma/ Fadime Faith”, which continues in the social memory, in oral and concrete culture was discussed.

**Key Words:** Hz Fatma, Fatma Ana’s hand, social memory, Mother Fatma Faith.

2020, 133 pages

## ÖN SÖZ

Hız. Fatma, örnek yaşantısı ve kutsal kimliği ile Müslümanlar ve Türkler arasında saygın bir yere sahiptir. Hız. Fatma'ya duyulan sevgi ve hürmet zamanla Fatma Ana kültürünü doğurur. Bu çalışmada Fatma Ana kültürünün -özellikle Anadolu ve çevresi başta olmak üzere- toplumsal bellekte nasıl yaşatıldığı üzerinde durulmaktadır.

Çalışmada, Hız. Fatma'nın yaşayan kültürdeki rolünü öğrenmek için daha önceki kaynaklar ve belgelerin yanında pek çok kişiyle görüşülmüş ve alınan bilgiler ile önceki bilgiler harmanlanarak toplumsal bellekte yaşatılan Fatma Ana algısı ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Fatma Ana İnancı; şifa unsuru olarak, bereket ve uğur sembolü olarak, nazara karşı koruyucu iye olarak ve kültürel hafızada yer alan somut motifler olarak tespit edilen alt başlıklarla tartışılmıştır. Hız. Fatma'nın bu kültürel belleğin oluşumundaki konumu değerlendirilmiştir. Onun etrafında oluşan inançlar ve uygulamaların sözlü kültür ortamında, nerelerde, hangi ritüellerle ve hangi amaçlarla yaşatıldığı örnekler üzerinden gösterilmeye çalışılmıştır.

Elde edilen veriler neticesinde, özellikle kadınlar arasında Umay Ana'dan beri bir koruyucu iye inancının süregeldiği; yakın dönemde ise Fatma Ana İnancı'nın çeşitli söylem ve uygulamalar şeklinde kültürel bellekte önemli bir yer tuttuğu sonucuna varılmıştır.

Tüm bu süreçte değerli bilgilerini benden esirgemeyen ve yoluma ışık tutan kıymetli hocam Doç. Dr. Gülten KÜÇÜKBASMACI'ya şükranlarımı sunuyorum. Çalışmamın zenginleşmesi adına tecrübelerini ve düşüncelerini benimle paylaşmaktan çekinmeyen kaynak kişilere, değerli vakitlerinden çaldığım eşim Osman ve oğlum Erbatur Atakan başta olmak üzere kıymetli aileme ve son olarak manevî desteklerini her zaman yanımda hissettiğim arkadaşlarıma sonsuz teşekkürler ediyorum. Çalışmanın tüm güzellikleri onlara, eksik ve hatalı yönleri ise şahsıma aittir.

Zeynep EROĞLU

Kastamonu, Aralık, 2020

## İÇİNDEKİLER

	Sayfa
<b>ÖZET</b> .....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
<b>ABSTRACT</b> .....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
<b>ÖN SÖZ</b> .....	iv
<b>İÇİNDEKİLER</b> .....	vi
<b>FOTOĞRAF DİZİNİ</b> .....	ix
<b>1. GİRİŞ</b> .....	1
1.1. Türk Kültüründe Kadın ve Umay Ana .....	2
1.2. Hz. Fatma ve Fatma Ana İnancı Konulu Çalışmalar.....	9
1.3. Tezin Amacı, Önemi ve Sınırlılıkları .....	14
<b>2. HZ. FATMA’NIN HAYATI</b> .....	16
2.1. Hz. Fatma’nın Doğumu .....	16
2.2. Hz. Fatma’ya İsmi Verilmesi .....	17
2.3. Hz. Fatma’nın Çocukluğu .....	19
2.4. Hz. Fatma’nın Evliliği .....	20
2.5. Hz. Fatma’nın Ölümü.....	21
<b>3. TOPLUMSAL BELLEKTE FATMA ANA</b> .....	23
3.1. Kız Çocuklarına “Fatma” Adının Verilmesi .....	27
3.2. Şifa Unsuru Olarak Hz. Fatma .....	32
3.2.1. Fatma Ana Otu.....	35
3.2.2. Gökkuşığı (Fatma Ana Yaşmağı, Fatma Nene Kuşığı).....	38
3.2.3. Ocaklılarda Hz. Fatma .....	40
3.2.4. Diğer İnanış ve Uygulamalar .....	43
3.3. Bereket ve Uğur Sembolü Olarak Hz. Fatma .....	44
3.3.1. Hamur Yoğurmak .....	46
3.3.2. Turşu Yapmak.....	46
3.3.3. Salça Yapmak .....	46
3.3.4. Yoğurt ve Peynir Mayalamak .....	47
3.3.5. Aşure Yapmak .....	47
3.3.6. Bahçe, Bostan Yapmak.....	47
3.3.7. Yemek Pişirme.....	48
3.3.8. Ev İşleri.....	48
3.3.9. Hz. Fatma ve Nar .....	48

3.3.10. Diğer Bereket Uygulamaları .....	49
3.4. Nazar İnancı ve Hz. Fatma .....	49
3.4.1. Fatma Ana Eli .....	50
3.4.2. Kurşun Dökme .....	50
3.4.3. Tuz Yakma/ Çevirme .....	52
3.5. Motif Olarak Fatma Ana Eli .....	53
3.5.1. Takı, Kıyafet, Ev Eşyası ve Dekorasyonunda Fatma Ana Eli .....	53
3.5.2. Halı, Kilim ve Dokumalarda Fatma Ana Eli .....	56
3.5.3. Bayrak, Sancak, Mezar Taşları ve Kale Burçlarında Fatma Ana Eli .....	57
3.5.4. İlaç Saklama Kutuları Üzerinde Fatma Ana Eli .....	59
<b>4. HZ. FATMA ETRAFINDA OLUŞAN UYGULAMALAR .....</b>	<b>60</b>
4.1. Fatma Ana Orucu .....	60
4.2. Uğut Helvası .....	61
4.3. Kül .....	62
4.4. Cumartesi Çamaşır Yıkanmaması .....	62
4.5. Ana Fatma Honçası .....	63
4.6. Geyik/ Ceylan/ Dağ Keçisi Avlanmaması .....	63
4.7. Kına .....	65
4.8. Hz. Fatma Etrafında Oluşan Diğer İnaniş ve Uygulamalar .....	67
<b>5. TÜRK EDEBİYATINDA HZ. FATMA .....</b>	<b>72</b>
5.1. Halk Edebiyatında Hz. Fatma .....	72
5.1.1. İlahi, Nefes, Deyiş ve Naatlarda Hz. Fatma .....	72
5.1.2. Nevrûziyelerde Hz. Fatma .....	77
5.1.3. Düvazlarda Hz. Fatma .....	78
5.1.4. Siyer/ Siyer-i Nebî'lerde Hz. Fatma .....	80
5.1.5. Menkabelerde Hz. Fatma .....	82
5.1.6. Destanlarda Hz. Fatma .....	83
5.1.7. Efsanelerde Hz. Fatma .....	85
5.1.8. Ninnilerde Hz. Fatma .....	90
5.1.9. Dualarda Hz. Fatma .....	91
5.2. Eski Türk Edebiyatında Hz. Fatma .....	92
5.2.1. Mersiyelerde Hz. Fatma .....	92
5.2.2. Mevlitlerde Hz. Fatma .....	93
5.2.3. Mesnevilerde Hz. Fatma .....	95

5.2.4. Kadın Divan Şairlerinin Kaleminden Hz. Fatma.....	96
5.3. Popüler Edebiyatta Hz. Fatma.....	97
<b>6. SANAL ORTAMDA HZ. FATMA.....</b>	<b>100</b>
<b>7. SONUÇ.....</b>	<b>111</b>
<b>KAYNAKLAR.....</b>	<b>117</b>
<b>EKLER.....</b>	<b>130</b>
EK 1: “Fatma vd. Yıl ve Şehir Bazlı İstatistiksel Verileri.”.....	130
EK 2: “Doğum Tarihine Göre En Çok Kullanımda Olan Kadın İsimleri ve İlk 100 İsim İçindeki Sıralaması, 1950-2017”.....	132
<b>ÖZGEÇMİŞ.....</b>	<b>133</b>

## FOTOĞRAF DİZİNİ

Fotoğraf 1. Fatma Ana otunun kuru hâli, suda açılmış hâli ve sudan çıkmış hali .....	37
Fotoğraf 2. Fatma Ana Yaşmağı .....	40
Fotoğraf 3. Hz. Fatma anılarak fideleme yapılırken ve bahçenin hasatı.....	47
Fotoğraf 4. Kurşun dökme tepsi ve kurşun dökme işlemi.....	51
Fotoğraf 5. Hz. Fatma'nın eli sembolünün taş baskı, kolye, küpe, tişört örnekleri ...	55
Fotoğraf 6. Hz. Fatma'nın eli sembolünün tablo, fincan, saat, duvar süsü örnekleri	55
Fotoğraf 7. Özel koleksiyonlarda Hz. Fatma'nın eli sembolü .....	56
Fotoğraf 8. Hz. Fatma'nın eli sembolünün halı, seccade, dokuma havlu örnekleri...	56
Fotoğraf 9. 76. Orta Sancağında el sembolü .....	57
Fotoğraf 10. Manisa Sancağında el sembolü .....	57
Fotoğraf 11. Barbaros Hayrettin Paşa Sancağında el sembolü .....	58
Fotoğraf 12. XVII. Yeni Çeri Bölüğü'nün simgesi el/ pençe motifi .....	58
Fotoğraf 13. Kapı üzerinde el sembolü .....	59
Fotoğraf 14. Dövme olarak el sembolü.....	59
Fotoğraf 15. Mumsema İslam Arşivi Site Yorumları 1 .....	105
Fotoğraf 16. Mumsema İslam Arşivi Site Yorumları 2 .....	105

**SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ**

<b>a.g.e.</b>	:	<b>adı geçen eser</b>
<b>a.g.m.</b>	:	<b>adı geçen makale</b>
<b>a.s.</b>	:	<b>aleyhisselam</b>
<b>C.</b>	:	<b>cilt</b>
<b>c.c.</b>	:	<b>celle celal</b>
<b>çev.</b>	:	<b>çeviren</b>
<b>ed.</b>	:	<b>editör</b>
<b>haz.</b>	:	<b>hazırlayan</b>
<b>H.z.</b>	:	<b>Hazret</b>
<b>K.K.</b>	:	<b>kaynak kişi</b>
<b>no.</b>	:	<b>numara</b>
<b>s.</b>	:	<b>sayfa</b>
<b>S.</b>	:	<b>sayı</b>
<b>s.a.v.</b>	:	<b>sallallahu aleyhi ve sellem</b>
<b>TÜİK</b>	:	<b>Türkiye İstatistik Kurumu</b>
<b>TDVY</b>	:	<b>Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları</b>
<b>vb.</b>	:	<b>ve benzerleri</b>
<b>vd.</b>	:	<b>ve diğerleri</b>
<b>yy.</b>	:	<b>yüzyıl</b>

## 1. GİRİŞ

Kültür, bir milletin geçmişten bugüne oluşturduğu ve yaşayarak gelenek haline getirdiği maddi ve manevi her türlü birikimlerinin bütünüdür. *“Her kültür bağlayıcı yapı olarak adlandırılan bir şey oluşturur. Bu yapı hem sosyal boyutta hem de zaman boyutunda birleştirici ve bağlayıcıdır. Sembolik anlam dünyası yaratarak insanları bir birine bağlar ve tek tek bireyleri bir çatı altında toplayarak biz deme imkânı sağlar”* (Assmann, 2018, s. 23). Bu açıdan kültür, bir toplumun çatısı ve zırhıdır. İnsanların, toplulukların zaman içindeki birikimleri olarak kültürün sürdürülebilirliği de bireylerin ve toplumların toplumsal hayatta varoluş süreçleriyle mümkün olmuştur. Nesilden nesile ve farklı coğrafyalara uzanabilen toplumlarda, ortak yaşam biçimi miras olarak taşınır. Burada da devreye bellek kavramı çıkar. Bellek bireylerin zihinsel kütüphanesidir. *“Bellek her zaman bir bireye ‘ait’ tir. Ama bu bellek toplumsal olarak belirlenir. Bu yüzden toplumsal bellek mecazî bir ifade olarak algılanmamalıdır. Kuşkusuz toplumlara ‘ait’ bir bellek yoktur ama toplumlar üyelerinin belleğini belirler”* (Assmann, 2018, s. 44). Bu açıdan bakılınca bireylerin yaşantılarında gördüğümüz pek çok inanç ve uygulama bireyden ziyade toplumun belleğinde yer tutan unsurlardır. Dolayısıyla kolektif bellek kavramı, toplumların soyut ve somut miraslarını barındıran bir hazine odasıdır.

Soyut veya somut / maddî ve manevî değerler kuşaktan kuşağa aktararak devamlılık sağlar. Gelenek ve görenekler de kuşaktan kuşağa aktarımla devam eder. *“Geçmiş geleneğe dönüştürülürse devam eder, başka bir deyişle geçmiş sürekli hatırlanırsa ve bir belleğe dönüştürülürse gelenekleşir”* (İlhan, 2018, s. 18). O halde gelenek kavramı kendi içinde toplumsal bellek kavramını ihtiva etmektedir. Geçmişin şimdi ve geleceğe taşınmasında zaman ve mekân farklılaşmalarına koşut olarak değişen toplumsal yapının dikkatleri göz ardı edilmemesi kaydıyla farklılıklara rağmen kültürel dinamiklerin de sürdürülebilir yapıda oldukları oldukça belirgindir.

İnsanların, topluluk halinde ve etkileşim içerisinde yaşamaları bazı inanç ve uygulamaların toplumsal özellik kazanmasını sağlamıştır. Bu inanışlar da toplumlarla beraber süreklilik kazanmışlardır. Her yeni olayda insanlar önceki deneyimlerini tatbik edilmiş, riskleri değerlendirilmiş, daha güvenilir ve akla yatkın bulduğundan ilk tutumlarını temel kabul etmiş, o temel üstünden yaşantılarını inşa etmişlerdir.

Toplumların belleğini bireysel bellek oluşturduğundan bireyler arasındaki bağlamsallık ve nedensellik ilkesine dayandırılarak oluşan inanış ve uygulamalar bir kültür ve yaşam biçimine dönüşerek toplumların hayatında önemli yer edinmiştir. Hz. Fatma ve Hz. Fatma etrafında oluşan inanç ve uygulamalar da bu bakış açısıyla toplumsal bellekte geniş yer edinmiştir.

Fatma/Fadime Ana inancının, geçmişten günümüze devam etmesi bireysel ve toplumsal bellekte önemli ve kalıcı bir yer edindiğinin göstergesidir. Nedensellik bağlamında birçok bilinmeyenin açıklayıcısı ve nedeni olarak gösterilmesi Hz. Fatma'nın dinî kimliğinin yanında halk kültüründeki yeriyle de karşımıza çıkmasını sağlamaktadır.

### **1.1. Türk Kültüründe Kadın ve Umay Ana**

Kadın, varlık olarak nesillerin devamlılığını sağlayan, toplumsal düzeni belirleyen kutsal bir varlıktır. Toplumun temel taşı olan kadın; anne, eş görevleriyle toplumun gizli kahramanıdır. Kadınların tarihsel süreç içerisinde statüleri değişiklik gösterse de kadın insanlık için her zaman önemli ve vazgeçilmezdir. En eski dönemlerde, kadın toplumda özgür ve baskın bir varlık olarak yaşamını sürdürmüştür. Özellikle avcılıkta fiziki güçten yoksun olması neticesiyle ürettiği çeşitli silahlarla kendine bir güç nesnesi de dâhil etmiştir. Bu güçleri onun seçici olmaya ve toplumda kuvvetli bir role bürünmesine vesile olmuştur. Ortaya çıkan bu anaerkil yapının değişen şartlar neticesinde ortadan kalkmasıyla kadının da toplumsal statüsü değişmiştir. Avcılık yerine tarıma ve üretime geçilmesi, zekâ ve koordinasyon yerine fiziksel kuvvetin ön plana alınmasına yani toplumun erkek baskın bir yapıya evrilmesine sebep olmuştur. Kadın artık, soyun devamlılığını sağlayan, eve kapanan ve namus kavramının üzerine yapıştığı bir varlık olmuştur. Toplumsal devamlılığı sağlayan güçlü kadından toplum içerisinde var olmak için elinde sadece doğurganlık ve cinsel gücü kalan bir varlık haline gelmiştir. Bu güç onun tarihi süreç içerisinde statüsünü belirlemiştir. “*Çok tanrılı dinlerde tanrıçalar doğurganlığın ve bereketin temsilcileri olmuşlar, Mitolojik kaynaklarda da bereket tanrıçaları olarak görülmüşlerdir*” (Tayanç ve Tayanç, 1977, s. 20-45). Özellikle bu tarz anlatılarda güçlü kadın karakterlerin yer alması, ilkel dönemlerde kadının gücünü göstermesi açısından önemli iken bu kadınların da

doğurganlık, bereket ve yardım iyeleri halinde tasavvur edilmesi onların erkek baskın bir zihniyet tarafından değerlendirildiğinin göstergeleridir.

Mitler ilkel dönemlerde insanların hayatı anlamlandırma çabasıdır. Hayatın gerçeklerine, o ana kadarki bilgi ve tecrübelerinden hareketle bir temel kurma girişimidir. *Mit*[ler]; *kutsal bir öyküyü anlatır; en eski zamanda “başlangıçtaki” masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır* (Eliade, 2017, s. 17). Bu anlatıların temeli dinin “izah” işlevine yaslanır. İnsanoğlu hayatını ve kendini yaratan kudreti tanımak ve tanımlamak isteği ile yüzyıllardır çeşitli izahlara başvurur. Bunların neticesinde de en ilkel dinlerden İbrahimî dinlere kadar çok çeşitli inançları kurar, yaşar ve nesilden nesle aktarır. Özellikle ilkel dönemlerde teknik ve kültürel bilgi azlığı mitleri birer din izahı anlatılarına dönüştürür. Bu nedenle mitler kutsal öyküleri anlatan metinlerdir.

Etrafı ve dolayısıyla kendini anlamlandırmak isteyen insanoğlu çevresindeki her varlık ve olguya bir anlam yükleyip içinde durduğu belirsizliği gidermeye çalışır. Doğum, ölüm, göksel değerler, mevsimler, bitki örtüsü ve hatta hasatlar bile bu anlamlandırma çabasından nasibini alır. Bütün bu varlıklar ve olgular sebepsiz ve sahipsiz olamayacaktır. Belirli bir mantıkla bir düzenin parçası olan bu varlık ve olgular mitolojik izahlarla açıklanmaya çalışılır, onlara birer sebep ve sahip atfedilir. Kadim toplumların pek çoğunun kendi izah yöntemleri olmakla birlikte merkezde insan var olduğu için temelde pek çok benzerlikler söz konusudur. Varlık ve olguları anlamlandırma çabası genel geçer bir kanı olduğundan, çeşitli küçük farklılıklara rağmen, pek çok toplumun geçmişinin benzer mahsulleridir. Benzer hikâyeler ve bunlara bağlı benzer güç sembolleri bu mantıkla meydana çıkar: Tanrılar, tanrıçalar, yarı tanrılar ve mitolojik canlılar ile bunlara atfedilen kutsal değerler... Örneğin yaratılış mitolojilerine bakıldığında, tanrının yardımcısı olan iyelerden (su, dağ, toprak) bahsedildiği görülür. Bu iyeler insanların hayatı anlamlandırmada en önemli yardımcısı olur. Altay inancında tek bir yaratıcı “Tengri” vardır. Ancak “Tengri”nin yardımcıları olarak; Umay, Yuma, Kayra Han gibi kutsal figürlerden tanrı ve tanrıça olarak bahsedilir (Harva, 2015, s. 15). Bu inanışa göre, insanlık için önemli olan bereket ve doğurganlıktan sorumlu tanrıça/ yardımcı iye, bir dışı olduğuna inanılan “Umay Ana”dır. “*N.F. Katanov tarafından kaydedilen bir efsanede; ‘İki kutsal kayın*

*vardır. Bir erkek bir kadın, bu iki kayın başlangıçta babamız Ülgen, anamız İmay'dan doğduğumuz zaman ortaya çıkarlar.' şeklinde bahsedilir. Ayrıca İmay (Umay) Ana, Türk halklarında bereket tanrıçası olarak bilinmektedir” (Lvova v.d., 2013, s. 27).*

Pek çok kültüre ait mitolojik anlatıda “kadın tanrıçalar” bereket tanrısı olarak görülmüştür. Çocuk, bereket, şans, sağlık için dualar ve ritüeller onlara yapılmıştır. Tek tanrılı dinlerde de yardımcı iye olarak adlandırılan, günümüzdeki melek anlayışına benzeyen kadın figürü yine var olmuştur. Burada da görevleri bereket ve doğurganlıktan sorumlu olmaktır. Türk mitolojisindeki tanrı ve tanrıçaların yerlerini inanç sistemindeki ve jargonundaki değişimlerden ötürü yardımcı iyeler almaktadır. Bu iyelerin statü ve görevlerini ise yine toplum belleği belirlemiştir. Türk mitolojik sisteminde de yardımcı iye tezahürleri mevcuttur. Bu yardımcı iyelerden biri de doğum yapan kadınların ve çocukların yardımcısı “Umay Ana”dır. “Koruyucu ana iyesi” hemen hemen her kültürün arkaik hikâyelerinde yer alan bir motiftir. Özellikle mitolojik metinlerde; koruyuculuk, şifa vericilik ve bereket mesajlarıyla bir tanrı-tanrıça motifinin varlığı dikkatleri çeker. Bu varlık genellikle “ana” tipiyle özdeşleştirilir. “*Güney Sibiryaya Türklerinde “Umay” bebeklerin doğumunun ve üremenin koruyucusu olan tanrının adıdır. Bu kelime, elene, bebek yeri ve rahim anlamına gelmektedir. S. Y. Neklyudov’un belirttiğine göre ‘ana rahmi’ (ehin umay) ve mitolojik “altın ana rahmi” (ehin altan umay) birleşmesi Moğol lehçelerinde sıkça görülür*” (Lvova v.d., 2013, s. 26). Kadının doğurganlığı (bereket), çocuklarını himayesi (koruyuculuk), merhameti (şifa) ve belki de öteki âlemlere açılan kapıların kudretine sahip olduğu fikri bu “koruyucu ana iyesi” fikrini kuvvetlendirir. Ayrıca Umay Ana iyesi sadece koruyucu değil iyileştirici ve bereketlendiricidir. “*Hakaslar’da kadınları kısırlıktan kurtarmak amacıyla ‘İmay tartar’ (Umay çekmek) törenleri yapılır. Yine Hakaslar ardı ardına düşük yapan kadınların tedavisi için şamanlar ‘Umay Tutarga’ (Umay’ın kaçırılması, çekilmesi) törenleri yapılmaktadır*” (Lvova v.d., 2013, s. 137-155-156). Mitolojik pek çok kaynakta Tanrıça Umay olarak kayıtlara geçen bu inanç figürü, Türklerin İslam medeniyet dairesine geçmelerinden sonra geçmişten miras bir “iye”, “kutsal varlık” ve/ya “yardımcı ruh” olarak kabul edilmiştir.

Türk kültürünün İslamiyet öncesi devirlerinde, mitolojik anlatıların pek çoğundan başlayarak sözlü kültüre yerleşmiş olan koruyucu ana iyesi Umay'dır. Umay Ana, Umay Ene, Umay Tanrıça gibi isimlerle anılan bu iyenin dişil öge oluşu da kadının üstlendiği misyonların bir tezahürüdür. Gerçek yaşamda varlığı sorgulansa da manen insanları rahatlatan, onlara göksel koruyuculuk sağladığına inanılan bu figür, İslamiyet sonrasında zayıflayarak yerini Fatma Ana İnancı' bırakmaya başlar. Her ne kadar sözlü kültür ortamında varlığını sürdürse de etkisinin zayıfladığı aşikârdır. Bunda dini temayüllerin olduğu kadar mitolojik devirlerden uzaklaşmamızın da etkisi olduğu inkâr edilemez. Çünkü insanlar artık daha gerçekçidirler ve onlara gerçek hayattan izler taşıyan bir koruyucu ana fikrine sarılmak da daha gerçekçi gelmektedir. Burada da karşılıklarına Hz. Fatma çıkmaktadır.

Umay Ana inancına göre, “*Umay her zaman çocukla beraberdir; ancak çocuğu terk ettiği zamanlar da olur. Bu ayrılma uzun sürdüğü zaman çocuk hastalanır. Umay'ın çocukla beraber olduğunun işareti çocuğun uykudayken gülmesidir. Ağladığı zaman sözü edilen koruyucu ruhun gittiği düşünülür*” (Çoruhlu, 2002, s. 43). Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügati't-Türk*'te Umay'la ilgili olarak; “*Son kadın doğurduktan sonra karnından çıkan hokka gibi nesne*” (Atalay, 1985, s. 123) benzetmesini yaptıktan sonra “*Umayka tapınsa ogul bolur*” (Atalay, 1985, s. 123) diye yazmaktadır. Aynı şekilde Kırgız âdetlerine göre, zorlu doğum yapan kadının yanına köyün en yaşlı ve tecrübeli kadını çağırılır. Doğum yaptırılırken ebe kadın; “*Benim elim değil, Umay Ana'nın eli.*” anlamında “*Benim kolum emez, Umay Ene'nin kolu.*” deyip Umay Ana'dan yardım isteyerek doğumu yaptırır. Yine pek çok yörede anne ile çocuğu kötü ruhların etkisinden korumak için beşiğe belerken veya tedavi amaçlı ilaç verildiği sırada “*Benim elim değil, Umay Ene'nin eli.*” denilmektedir. Bu söylem Umay Ana'nın koruyucu iye olarak kabul edildiğinin kalıp ifadesidir. Hatta Kırgız kültüründe bu söylem zamanla çeşitli eylemlerde tezahür bulur: “*Çocukların yüzlerini Umay Ananın yıkayacağı inancıyla her gün yıkamazlar*”(Polat, 2005, s. 85-90).

Umay Ana ismine Orhun Yazıtlarında da rastlanmaktadır. Kül Tigin Yazıtının Doğu yüzünde, Bilge Kağan'ın, annesinin koruyuculuğunu Umay'a benzettiği bir cümleye rastlanmaktadır: “*Umay teg ögüm kortun kutunga inim Kül Tigin er at buldı.*” [Umay gibi annem hatunun devletine küçük kardeşim Kül Tigin er adını aldı.] (Ergin, 2016,

s. 52-53).Umay Ana inancı yüzyıllardır kadim inanç ve geleneklerini yaşatan Türk coğrafyasında varlığını sürdürür ve günümüze kadar gelmeyi başarır. “*Teleutler, Sayan ve Altaylara göre ise gümüş saçlı genç ve güzel bir kadın olan Umay Ana, Gökkuşağı boyunca yere iner ve elindeki yayla çocukları tehlikelere karşı korur*” (Beydili, 2004, s. 581). Aynı inancın yansımaları Anadolu’ya kadar uzanır. Orhun yazıtlarında Umay’a benzetilen anneden sonra Dede Korkut’ta iyi kadınların soyunun Ayşe ve Fatma’ya ilişkilendirilmesi “kadın ata” kültürünün Türk Kültüründe yaşamaya devam ettiğini gösterebilir. Türk kültüründe kadın her zaman hürmet ve sevgi görmüştür. “Türk kültüründe iç güveylik ve iç gelinlik yoktur. Yani erkek, evinin beyi ise, kadın da aynı şekilde evinin hanımıdır. Ocağın erkek ve kadını aynı düzeyde sayması, kadınları baba-üstün ailede görülen birtakım kurallardan uzak tutmuştur” (Gökalp, 1989, s.74). “Türk kültürünün kadını sahada erkeğiyle omuz omuza mücadele ederdi. Ama başlıca görevleri; çocuk yetiştirmek, çadır işçiliği, hayvanlara bakma, yiyecek içecek hazırlamaktı” (Gömeç, 2012, s. 103). Kadının kültür içerisindeki yerini görmek için yabancı seyyahların kaleme aldığı eserlere bakıldığında verilen değer de kendini gösterecektir. “İbn-i Batuta’nın hatıralarında şöyle bahseder; *Bu ülkede gördüğüm ve beni epeyce şaşırtan davranışlar arasında, burada erkeklerin kadınlara gösterdikleri aşırı saygıdır. Türk kadınları yüzü açık dolaşırlar, erkeklerden kaçmazlar, pazarlarda alış-veriş yaparlar. Bazen kadınlara erkekleriyle beraber rastlarsanız ve o vakit bu adamları, onların hizmetkârları sanırsınız*” (Gömeç, 2012, s. 103).

İslamiyet kabulü sonrasında da kadına verilen değerde Türk kültürünün izlerini görmek mümkündür. Dede Korkut’a bakıldığı zaman eserde kadın, hatun ismiyle anılarak verilen değer gösterilirken, hikâyelerde anlatılan kadınlar; esir düşen kocalarını kurtarmaya giden, namus timsali, yıllarca sevdiğini bekleyen tipler olarak anlatılmıştır. Günümüzde de Anadolu’da eşine “hanım, hatun” diyerek seslenen erkekler mevcuttur. İslam dairesi içinde kültür yeniden yapılandırılarak “*Dede Korkut’ta iyi kadınların soyunun Ayşe ve Fatma’yla ilişkilendirilmesi ‘kadın ata’ kültürünün Türk Kültüründe yaşamaya devam ettiğini gösterebilir. İslam varyantı oluşturulan bahsi geçen kadın atalar, ilk kadın ata prototipi Ak-Ana, Ana-Maygıl veya Umay ile benzerlik göstermektedir*” (Altın, 2018, s. 459). Anadolu’nun Türkleşmeye başladığı ilk dönemlerde kültürel hayatta varlığını sürdürmeye devam eden Umay Ana

figürü ve yüklendiği değer, İslâmiyet'in kabulüyle birlikte yerini Fatma Ana İnanıcı'na bırakmaya başlar. Umay Ana mitolojik bir karakter iken Fatma Ana, Hz. Fatma'nın kutsal kişiliğinin koruyucu ve yüceltici değerlerle örülmüş bir yansımasıdır. Umay Ana, kadim geleneğin göksel değerleriyle özdeşleştirilmiş kutsal bir iyedir. Fatma Ana ise, bir peygamber kızı olması yanında dinin yüce değerlerini taşımasıyla insanların gözlerinde/ gönüllerinde göksel bir karakter imajı çizer. Her iki karakterin de halk inanışındaki yeri, yücelikleri ve onlara atfedilen "koruyuculuk" vasıflarıdır. Bu yüzden Türk kültüründe değişen din algısıyla birlikte Umay Ana figürü yerini Fatma Ana figürüne bırakmıştır. Yine de Türk coğrafyasına ait "*bazı bölgelerde ise Fatma Ana ve Umay Ana ismi birlikte kullanılmaya devam etmiştir*: [Buralarda insanlar] *Umay Ana, Umay Ene, Fatima Zuhra-kadın ana olarak anılmıştır*" (Hüsamettin, 1992, s. 758-763). Anadolu özelinde bakacak olursak, İslâmiyet'le birlikte "Umay Ana"nın yerini "Fatma Ana" [Hz. Fatma] alır. Kadınlar doğumda, şifa, bereket ve koruyuculuk dileklerinde yardım isterken "*Benim elim değil, Fatma (Fatıma, Fadime, Ayşe Fatma) anamın eli.*" diyerek yardım istemektedirler. Kısacası din değişikliğine bağlı olarak "Umay Ana"nın kutsallığı "Fatma Ana"ya atfedilmiştir. Böylece Hz. Fatma, Müslümanlar ve Türkler için örnek kişi olarak görülmüştür. Nitekim Dede Korkut da üstün ahlaklı kadınlardan söz ederken; "*Ol Ayişa Fatima soyudur.*" der (Özçelik, 2005, s. 336).

Hz. Fatma, Türk toplumunun mitolojik dönem arketipi olan Umay Ana'nın, devamı olarak düşünülse de bunun dini temelli bir inanç boyutunun olduğu da yadsınamaz bir gerçektir. *Kur'an-ı Kerim* ve *İncil*'de kutsallığından bahsedilen ve kadınlara örnek olarak gösterilen başka kutsal kadınlar da vardır. Kutsal kitaplarda yer alan ve kutsallığından söz edilen bir başka isim Hz. Meryem'dir. Hz. Muhammed tarafından da Hz. Fatma elinin bereketi Hz. Meryem'e benzetilmiştir. Bu şekilde yüceltilen Hz. Meryem de özellikle kadınlar için bir figür olmaktadır.<sup>1</sup> Hz. Meryem'den Kur'an da bazı ayetlerde de bahsedilir. "Bakara Suresi: 87 ve 253. ayetler; Ali İmran Suresi: 33-34-35-36. ayetler; Ali İmran Suresi: 43-44-45. ayetler; Nisa Suresi: 156-157. ayetler; Maide Suresi: 17-46-72-75-78-110-112-114 ve 116. ayetler; Tevbe Suresi: 31. ayet; Meryem Suresi: 16-24 ve 34. ayetler; Mü'minun Suresi: 50. ayet; Ahzab Suresi: 7.

<sup>1</sup> Kur'an-ı Kerim'de geçen Meryem isimleri hakkında Hz. İsa'nın annesi Meryem (a.s.) ile Âl-i İmran'ın kızı Meryem'in farklı kişiler oldukları üzerine ihtilafli fikirler bulunmaktadır. Alanımızın dışında kalan bu tartışma bir tarafa bırakılarak bu çalışmada Hz. İsa'nın annesi olan Hz. Meryem'e yer verilmektedir.

ayet; Zuhur Suresi: 57. ayet; Hadid Suresi: 27. ayet; Saff Suresi: 6. ve 14. ayetler, Tahrim Suresi: 12. ayet Hz. Meryem'den bahsedilen ayetlerdir.”<sup>2</sup>

Hz. Meryem, doğumdan önce babasını, doğduktan kısa bir süre sonra da annesini kaybedince ona teyzesinin eşi ve peygamber olan Hz. Zekeriya sahip çıkmıştır. “*Hz. Meryem’le ilgi anlatılan en önemli olaylardan biri kendisine mabette yapılan mihrabında kıtlık zamanlarında bile bereketin azalmamasıdır. Hatta bir keresinde Hz. Zekeriya bu durumu görünce şaşırılmış ve nedenini sormuş. Hz. Meryem bu duruma şöyle cevap vermiş: Bu Allah tarafındandır. Şüphesiz ki Allah dilediğini hesapsız rızıklandırır.*” (Güler, 2001, s. 49). Bu rivayette de görüldüğü üzere Hz. Meryem, tıpkı Hz. Fatma gibi bereket ile anılan bir figürdür. Ona verilen bu tanrısal destek onu insanlar içinde saygın bir konuma taşımıştır.

Hz. Fatma ve Hz. Meryem arasında bereket dışında da bazı benzerlikler söz konusudur. İki kutsal kadının da; kız çocuklarının hor görüldüğü ve pek istenmediği bir dönem ve toplumda dünyaya gelmeleri, ikisinin de inanç yönüyle örnek olmaları, meleklerle konuşabilmeleri, sıkıntılarla sınanmaları, evlatlar acısı yaşamaları Hz. Meryem’in oğlunun ölümüne tanık olurken, Hz. Fatma’nın da rivayetlere göre daha öncesinden çocuklarının şehadetini bilmektedir. Doğumda kullanılan bir bitkiye Meryem Ana ve Fatma Ana otu denilmesi de her ikisinin de insanlar tarafından şifa veren bir kutsiyette olduklarına dair bir işarettir.

Dünya tarihinde, her türlü inanışta kadınlara özel misyonlar yüklenmiş, özellikle bazıları tanrısal güçle ilişkilendirilerek tanrıça, yardımcı iye hatta evliya/ azize gibi çeşitli sıfatlarla anılmışlardır. Toplumsal hayatı, hayır, sabır, iyilik, fedakârlık ve sevgi ile kuşatan, insanlara özellikle kadınlara örnek olan kadın evliyalar/ azizeler bu sıfatlarının yanı sıra tanrısallıkla bezetilerek kutsal bir ruh konumuna yükseltirler. Bir tür melekleştirme mekanizması olan bu davranışın temelinde kültürel hafızanın sevgi, saygı ve yüceltme arzusu yatar. Onlar arzu nesnelere için medet umulanlar ya da mutlak kudret ile insanlar arasındaki aracıdır. Her ne kadar Umay’ın yerini İslamiyet’le birlikte Hz. Fatma almış olsa da medet umma figürleri sadece Hz. Fatma’yla sınırlı kalmamıştır. İslamî açıdan, Anadolu’nun birçok yerinde bugün kadın

<sup>2</sup> Ayrıca ayrıntılı bilgi için bakınız: (URL: 1, 2020).

evliyaların türbeleri bulunmaktadır. Bu türbelere gidenler ise çocuk ve şifa dilekleri başta olmak üzere pek çok konuda kadın ata kültürünün gücünden medet umarak dua etmektedirler. Dolayısıyla Fatma Ana kültü dışında veya yanında çeşitli yörelerde çeşitli önemli isimlerin de zikredildiği bilinmektedir. “*Evliyalar, halkın nazarında; peygambere yakın olan, Allah’la iletişim halinde olan, keramet gösteren, sağlığında halkın korkuyla karışık saygı duyduğu, öldükten sonra ise türbelerinde dileklere, dualara cevap verip keramet gösteren mübarek kimselerdir. Her ne kadar Anadolu’da evliyaların çoğunluğu erkek olmuş olsa da kadın evliya türbelerine de rastlanmaktadır.*” (Gülyüz, 2019, s. 33). Bu türbeler etrafında çeşitli efsaneler anlatılırken bunlara bağlı olarak çeşitli ritüeller gerçekleştirilmektedir. Bununla ilgili olarak verebileceğimiz örneklerin başında “Sarı Kız” türbesinin geldiğini söyleyebiliriz. *Balıkesir ili Edremit ilçesindeki Sarıkız Türbesinde her yıl Dede Sofrası kurulur.” Ayrıca Kastamonu’da bulunan Kızlar Türbesinde de çocuğu olmayan kadınlar buraya gelip, Kur’an okuyup, horoz kesip dağıtırlar”* (Kalafat, 2004, s. 39). Mitolojik dönemde insan hayatında şaman, koruyucu iye olarak yer alan kadın kültü İslamiyetten sonra koruyan, şifa veren, bereketin temsilcisi olma misyonunu Hz. Fatma’yla devam ettirip, kadın evliyalar ve türbeleriyle hâlâ korumaktadır.

Bu çalışma bünyesinde, Türk-İslam kültüründe önemli bir yere sahip olan Hz. Fatma ve onun toplumsal bellekte yer etmiş olan “Fatma Ana” inancı üzerine çeşitli kaynaklardan ve derlemelerden hareketle tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır. Özellikle Anadolu sahasındaki “Fatma Ana” inancının hangi durumlarda, hangi amaçlarla yaşatıldığı örnekler üzerinden aktarılacaktır. Türk mitolojisinde benzer inanışlarla anılan Umay Ana figürünün İslamiyet’in Türkler arasında yayılmasıyla birlikte zayıflaması ve onun yerini benzer şekilde alan “Fatma Ana” inancı ve onun çevresinde gelişen diğer halkbilimi unsurlarına yer verilecektir. Amaç, Türk kültüründe Hz. Fatma’nın yerini sözlü ve yazılı gelenekte belirlemektir.

## **1.2. Hz. Fatma ve Fatma Ana İnancı Konulu Çalışmalar**

### **Kitaplar:**

Yekbaş, H. (2012). *Türk Edebiyatında Hz. Ali ve Hz. Fâtıma Mevlidleri*. Ankara, Asistan Yayıncılık: Bu çalışmada Yekbaş, Hz. Ali ve Hz. Fatma hakkında yazılmış

olan mevlitleri toplamıştır. Hz. Fatma ile ilgili kısım 307-478. sayfalar aralığındadır. Burada dört mevlit yer almaktadır. Hz. Fatma'nın hayatı ile ilgili mucizevi olaylar bu mevlitler içinde verilmiştir.

Seyyid Murtaza Hüseyinî. (2014). *Hadislerin Dilinde Hz. Fatma*. İstanbul, Kevser Yayınları: Bu çalışmada hadislerden hareketle, Hz. Fatma'nın hayatı ile ilgili kerametlerden bahsedilirken onun kutsiyeti üzerinde durulmuş ve bu durumla ilgili bilgiler verilmiştir.

### **Tezler:**

Demirci, A. (2006). *Hz. Ali-Hz. Fatma Kızları ve Kız Torunların Alevî-Bektaşî Türk Kültüründeki Yeri*, (Yüksek lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı: Bu çalışma daha çok Hz. Ali ve Hz. Fatma'nın kızları ve kız torunlarının tarihi süreç içerisinde siyasi olaylarda nasıl yer aldıklarını ve yaşadıkları hikâyeleri anlatmaktadır. Ayrıca çalışmada yer yer Hz. Fatma ile ilgili şiirler verilmiştir.

Aycan Aydoğan, H. (2019). *Türk Halk İnanış ve Uygulamalarında El Sembolü*, (Doktora tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı: Bu çalışma esas itibarıyla el sembolünün kökeni, kullanıldığı yerler ve önemi hakkında bilgiler vermektedir. Özel olarak ise bir bölümünde "Fatma Ana Eli" sembolüne yer verilerek kullanıldığı yerler, alt başlıklar halinde ve taranılan kaynakların bilgisi ışığında anlatılmıştır.

Gökdemir, A. (2019). *Türk İslam Edebiyatı'nda Hz. Fatma*, (Doktora tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı: Bu çalışma da Türk-İslâm edebiyatı sahasına ait, ağırlıklı olarak manzum eserlerde, Hz. Fatma'nın ne şekilde ele alındığını ve önemini ortaya koymaktır. Hz. Fatma'nın hayatına yer verilerek İslâm tarihi açısından önemi ifade edilmekte, bununla birlikte, Hz. Muhammed'in kızı, Hz. Ali'nin hanımı, Hz. Hasan ve Hüseyin'in annesi olması ve kadınlar arasındaki üstünlüğü gibi özelliklerinden hareketle Hz. Fatma'nın bu eserlerde yer alan isim, sıfat, künye ve lakaplarının ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Türk-İslam edebiyatı sahasında Hz. Fâtîma'nın

doğumu, Hz. Ali ile evliliği ve ölümü hakkında kaleme alınan eserler, şiirler ve eser bölümleri şeklinde kurgulanmıştır.

Nefne, F. (2019). *Yahudilik'te Hamsa İslam'da Fatıma'nın Eli*, (Yüksek lisans Tezi), Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı: Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın amacı; Yahudilik ve İslam başta olmak üzere çeşitli geleneklerde de bulunan açık el sembolünün dinî, tarihî, kültürel, mitolojik, işlevsel ve popüler kullanımının çözümlenmesidir. Çalışmanın üçüncü bölümde Fatıma'nın Eli sembolünün, kültik bir şahsiyet olarak görülen Hz. Fatıma'yla ilişkisiyle İslam geleneği ve Türk folklorunda sahip olduğu konum betimlenmiştir. Hz. Fatma'nın halk geleneğindeki yeri ile ilgili önemli bilgilere değinilmiştir.

#### **Sempozyum Bildirileri:**

“*Cennet Kadınlarının Seyyidesi Hz. Fâtıma*” (bildiri kitabı). *Türkiye'de Hz. Fâtıma Çalışmaları Sempozyumu*, (ed. Aksu, A.), Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları, 2017: Bu çalışma Hz. Fatma ile ilgili müstakil olarak en kapsamlı çalışma olarak nitelendirilebilir. Sivas Belediyesi tarafından Ekim 2015'te düzenlenen sempozyumda Hz. Fatma'nın hayatı, dini yönü, sosyal yönü, halk kültüründeki yeri ve edebiyattaki önemi hakkında yapılan çalışmalar, araştırmacılar tarafından sunulmuştur.

Tanyu, H. (1982). **Fatma Anamız (Fadime Anamız) ve El ile İlgili İnançlar Üzerine Kısa Bir Araştırma. II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, IV. Cilt - Gelenek-Görenek ve İnançlar, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, s.479-495: Bu çalışmada Hz. Fatma'nın halk kültüründeki yerine değinen önemli bir çalışmadır. Çalışma bünyesinde örnekler, diğer çalışmalar ve kaynak kişilerin bilgisi ışığında Hz. Fatma'nın kültürel bellekteki yeri anlatılmaya çalışılmıştır.

#### **Makaleler:**

Üçer, M. (1975). **Anadolu Folklorunda Fadime Ana**. *Türk Folklor Araştırmaları 1975 Yıllığı*, s. 147-156 ve Üçer, M. (1981). **Anadolu Folklorunda Fadime Ana II**.

*Türk Folkloru Araştırmaları*, 1981/1, s. 113-120: Bu iki makale, Hz. Fatma'nın halk kültüründeki yerini anlamak ve belirtmek için yapılan en eski çalışmalardır. Bu çalışmalar bünyesinde halk belleğinde, yaşayışında Hz. Fatma'nın yeri belirtilirken süregelen gelenekler ve inançlar kaynak kişiler referans gösterilerek ortaya koyulmuştur. Hz. Fatma ile ilgili yapılan pek çok çalışmanın temel kaynakları arasındadır.

Öztürk, M. (2006). **Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'ya Nisbet Edilen Mushafların Mahiyeti.** *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 2, s. 70-93: Yazılı sahifeleri iki kapak arasında toplayan nesne anlamına gelen mushaf kelimesi terim anlamı olarak, iki kapak arasındaki Kur'an metnini ifade eder. Bu makale içinde Hz. Ali ve Hz. Fatma'ya ait olduğu rivayet edilen iki mushaftan bahsedilmektedir.

Kaplan, D. (2010). **Ehl-i Beyt'in Gizli İlmi Hz. Ali'ye Nispet edilen Kitâb-ı Ali Cefr ve Mushaf-ı Fâtıma Hakkında İnceleme.** *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 30, S. 30, s.75 – 92: Bu çalışma bünyesinde Hz. Ali ve Hz. Fatma'ya isnat edilen Mushaflar incelenmiş. Hem fiziksel hem de içerik anlamında eserler hakkında bilgiler verilmiştir. Hz. Fatma'ya isnat edilen mushafın Kur'an'ın üç katı büyüklüğünde olduğundan bahsederken yazılışıyla ilgili bilinen çeşitli rivayetlere de değinilmiştir.

Ölker, P. (2010), **Hz. Fatıma Destanı.** *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 36, s. 351–366: Hz. Fatma, Türk-İslâm edebiyatı sanatçılara konu olarak ilham olmuştur. Bu çalışmada da divan edebiyatı sanatçılarının aruz ölçüsüyle kaleme aldığı ve destan adını verdikleri manzum hikâyelerden biri anlatılmaktadır. Bu destanın konusu Hz. Fatma'nın örnek Müslüman kadın oluşudur. Ayrıca bu destanın farklı nüshaları ve bu nüshalar üzerinde yapılan çalışmalar hakkında bilgi vermektedir.

Doğan, Ş. (2012). **Bir Eski Oğuz Türkçesi Metni “Hikâye-i Fâtıma” ve Dil Özellikleri.** *Akademik Bakış Dergisi*, S. 32, s. 1-20: Çalışmada, Eski Oğuz Türkçesiyle yazılmış olan bir destan incelenmiş. Hz. Ali ve Hz. Fatma'nın evliliği, karşılıklı konuşmaları, evlilikleri ve Hz. Fatma'nın vefatıyla ilgili beyitler yer almaktadır.

Kumartaşlıoğlu, S. (2015). **Fatma Ana Üzerine Anlatılan Efsaneler**. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C.6, S. 6, s. 106-115: Hz. Fatma, dini ve tarihi kişiliğinin dışında toplumsal bellekte de kendine saygın bir yer edinmiştir. Bununla birlikte “Fatma Ana” adıyla efsanevi bir kimlik kazanmıştır. Bu çalışma bünyesinde de Hz. Fatma ile ilgili efsanelere yer verilmiştir.

Eker, Ü. – Avcı, Y. (2019). **Son Dönem Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Bir Siyer Nüshasında Birleşik Filler (İnceleme – Çeviri Yazı – Türkiye Türkçesine Aktarımı)**. *International Journal of Languages Education and Teaching*, C. 7, 2019/1, s. 422-443: Bu çalışma esas itibariyle 18. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen ve Hz. Fatma ile ilgili bilgiler içeren Çağatayca bir siyer örneğinin dil özellikleri bakımından incelenmesidir.

Gündüzöz, G. (2019). **Şii Düşünce Sisteminde Efsanevi Hz. Fâtıma Tipolojisinin Referansları Üzerine Bazı Mülahazalar**. *Dini Araştırmalar*, C. 22, S. 55, s. 9-26: Bu çalışma Hz. Fatma’ya Şii düşünce sisteminde yüklenen sıfatların anlamını ortaya koyarak, Hz. Fatma’nın imgesel olarak insanların zihninde nasıl canlandığından bahseder. Hz. Meryem’le benzer yönlerini ortaya koyarak Hz. Meryem’in İslâm düşüncesinde Hz. Fatma’ya dönüşümünü ve bunda da iki kutsal kadının da şifa ve bereket kaynağı olarak kabul edilmesi neden gösterilir. Ayrıca Hz. Fatma ve Umay Ana benzerliğinden de bahsedilirken “Fatma Ana Eli” sembolüne de değinilmiştir.

Öztürk, E. (2010). **Hız. Fatma Kültü**. *Toplum Bilimleri Dergisi*, C. 4, S. 8, s. 108-127: Bu çalışmada da Hz. Fatma’nın kült haline nasıl geldiğine değinilmiş ve İğdır Azerileri arasında Hz. Fatma etrafında oluşan inanış ve uygulamalardan bahsedilmiştir.

Yukarıda bahsedilen çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda Hz. Fatma ile ilgili yaptığımız bu tez, halk kültüründe oluşan *Fatma/ Fadime Ana* anlayışını bir çatı altında birleştiren müstakil bir eser niteliğinde olması açısından önemlidir. Söz konusu çalışmalar bireysel olarak Hz. Fatma inancını ve bu inanç etrafında oluşan uygulamaları kendi disiplinleri çerçevesinde değinerek kısa bölümler halinde vermiştir. Hazırladığımız çalışmada diğer çalışmaların ışığında “*Hız. Fatma inancına*” halkbilimi disiplini ışığında bütüncül yaklaşmıştır.

Bizden önce Hz. Fatma ile ilgili çalışmaların farklı bilimsel alanlarda ve farklı yaklaşımlarla kaleme alındığı görülmektedir. İslam bilimlerinden halk bilimine, toplum bilimlerinden dil bilimsel incelemelere kadar pek çok disipline konu olan Hz. Fatma inancı, bu tezde toplumsal bellekteki varlığı ile ele alınmıştır. Bu çalışmada halk kültüründe kendine yer edinmiş, sözlü gelenekte varlığını sürdüren; sanal ortamda, değişen ve gelişen maddî kültür içinde de varlığını kuvvetli bir şekilde devam ettiren “Fatma Ana İnancı” halk bilimsel bakış açısı ve yöntemlerle müstakil bir eser altında incelenmiştir.

### **1.3. Tezin Amacı, Önemi ve Sınırlılıkları**

Bu çalışma Hz. Fatma'nın toplumsal bellekteki yerini ve önemi ortaya koymak için yapılmıştır. Bu konun seçilmesindeki amaç son dönemlerde popüler kültürde de değer kazanan, halk kültüründe köklü bir geçmişi olan ve etrafında çeşitli inanış ve uygulamalar oluşmuş Hz. Fatma'yı halkbilimi disipliniinde müstakil bir çalışma altında toplamaktır.

Hz. Fatma Türk-İslam kültüründe önemli bir kadın figürüdür. Kendisinden sonrakilere örnek gösterilen bir rol model olarak saygın bir konumda yer alır. Kendisine atfedilen kutsallıktan dolayı da kadınların manen güç buldukları ve medet umdukları biridir. Bu da “Fatma / Fadime Ana İnancı” olarak karşılık bulur.

Daha önceki halkbilimi çalışmalarının belli bölümlerinde Hz. Fatma'ya ve onunla ilgili çeşitli rivayet inanışlara değinilmiştir. Sözlü ve popüler kültürde önemli bir yeri olan Hz. Fatma'yı halkbilimi açısından değerlendirerek Fatma Ana İnancı'na dair pek çok ritüel, inanış ve uygulamayı müstakil bir çatı altında toplamış olması bu çalışmayı önemli ve diğerlerinden farklı kılmaktadır.

Hz. Fatma'nın toplumsal bellekteki yerini belirlemek için yapılan bu çalışmada karşılaşılan en önemli problemler onun kişisel hayatı hakkında pek kaynak bulunmaması, var olan kaynakların Arapça ve Farsça olacak şekilde orijinal ve eski arşivlerde kalmış olması ve genellikle rivayetler üzerinden giderek bilimsellikten uzak olması gösterilebilir. Ayrıca Hz. Fatma'nın halk yaşayışındaki yeri ve önemi hakkında yapılan görüşmelerde kaynak kişilerin isimlerini vermek istememeleri ve kaynak kişi

olarak çalışmada isimlerinin geçmelerine karşı çıkmaları ve yine pek çoğunu ikna çalışmaları da tezde karşılaşılan zorluklar arasında sayılabilir. Özellikle halkbilimi uygulamaları arasında hatırı sayılır derecede önemli yer tutan kadın yaşantısı hakkında, ölüm âdetleri ile fal ve diğer özel inanış ve hususlar hakkında gerçekleştirilen görüşmelerde kaynak kişilerin bu inançlarının yanlış anlaşılacağına dair endişelerini gidermek ve onlardan alınan bilgileri kullanmak için izinlerini, kişisel verilerini almak tezde belirli bir merhaleyi aşmak anlamına geldiğinden güç olmuştur.

## 2. HZ. FATMA’NIN HAYATI

### 2.1. Hz. Fatma’nın Doğumu

İslam peygamberi Hz. Muhammed’in (s.a.v.) “*Cennet kadınlarının efendisi*” olarak buyurduğu, mübarek neslini devam ettiren ve Hz. Peygamberin, Hz. Hatice’yle evliliğinden sahip olduğu iki erkek ve dört kız çocuğunun sonuncusu Hz. Fatma, Cahiliye Devri Arap coğrafyasında, kız çocuklarına kıymet verilmeyen bir devirde dünyaya gelmiştir. Hz. Fatma’nın doğum tarihi konusunda ihtilafli bilgiler mevcuttur. Ahmet Emin Temiz (2003), bu konu hakkındaki bilgileri şu şekilde toplar: *1- Hz. Muhammed’in (a.s.m.) Peygamber olduğu sene, 2- Peygamberlikten 5 yıl sonra, 3- Peygamberlikten 5 yıl önce* Yazar tüm ihtimaller üzerinde değerlendirme yaparak “*Bize en yakın geleni ise, Bi’setten bir yıl önceki tarihtir. Yani 609 senesi. (...) Ay ve gün: Cemaziyel Ahir 20. Cuma.*” tarihini tespit eder (Temiz s.11). Cihan Aktaş’a (1992) göre ise Hz. Fatma’nın doğum tarihi “*Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Peygamber olarak gönderişinin beşinci yılı, Hicretten de sekiz sene önceye rastlamakta. Takvim, Cumadelâhira’nın yirminci Cuması olduğunu göstermektedir.*” (Aktaş, 1992, s. 23). İranlı Ayetullah İbrahim Eminî ise “*20 Cemadiy-üs Sani Cuma günü, bi’setin 5. yılında doğduğu meşhurdur.*” ifadesiyle, Hz. Fatma’nın doğum tarihi olarak 615 yılına işaret eder (Eminî, 2003, s. 40-41).

Cahiliye Devri, kız çocuklarının diri diri gömüldüğü, insanlar arasında kız çocuğu sahibi olmanın utanç kaynağı sayıldığı bir dönem olarak kayıtlarda geçer. O dönemin algısına göre, üretime katkıda bulunmayan, ekonomik yük olarak düşünülen ve aynı zamanda ailelerinin namusuna laf getirmelerinden korkulan kız çocukları pek değerli görülmemektedir. *Kur’an-ı Kerim* cahiliye toplumunun kadına karşı bu aşağılayıcı tutumunu şöyle anlatır:

Onlardan birine kız müjdelendiği zaman öfkelenmiş olarak yüzü kapkara kesilir. Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenir. Onu, aşağılık duygusu içinde yanında mı tutsun, yoksa toprağa mı gömsün! Bakın ki, verdikleri hüküm ne kadar kötüdür (Nahl: 58-59).

“*Hz. Fâtıma, büyük bir bekleyişin ardından Mekke’nin tarihî evlerinden birisinde, bugün ‘Zehra’nın Doğum Evi’ denilen yerde dünyaya gelir*” (Aktaş, 1992, s. 23). Hz.

Fatma'nın doğumunda, orada bulunan kadınlar, Hz. Peygamber'e soyunu devam ettirecek bir erkek çocuk müjdesini veremeyecek olmaları nedeniyle buruk bir duygu içine girmişler ve bu haberi vermesi için bir köleyi görevlendirmişlerdir. Ancak, Hz. Peygamber, kızını yüce Allah'ın kendisine vadettiği pak neslin atası olarak gördüğü için fazlasıyla mutlu olur ve onu bir müjde olarak kabul eder (Eminî, 2003, s. 47). Hz. Peygamber, başkalarının aksine kızının doğumuna çok sevinmiştir. Ona göre evladının kokusu, cennet kokusudur. Ve yine biliyordu ki soyunu devam ettirecek olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in annesi dünyaya gözlerini açmıştır. Bu duruşuyla dahi pek çok insana örnek olmuş, çağının dışında bir olgunluğa sahip olduğunu göstermiştir. Peygamber'in Hz. Fatma'ya cennet kokulu demesinin nedeniyle ilgi birçok rivayet bulunmaktadır.

Bunlardan birini Muhibbuddin Taberî, İbn Abbas'tan şöyle nakleder: “*Resulullah (s.a.v.) Fatıma'yı çok öperdi. Aişe, Peygamber'e '(Neden) Sen Fatıma'yı çok öpüyorsun?' dedi. Resulullah (cevabında) şöyle buyurdu: 'Miraca götürüldüğüm gece, Cebrail beni cennete götürdü ve bütün meyvelerinden bana ikram etti. Bu meyveler benim sulbümde nutfeye dönüştü ve Hatice, Fatıma'ya hamile oldu. Ben o meyveleri arzu ettiğimde Fatıma'yı öpüyorum, onun kokusu bana cennette yediğim meyveleri hatırlatıyor'*” (Hüseyini, 2014, s. 9-10).

Hız. Fatma'nın doğum tarihinin tam bilinmemesi farklı görüşlerin oluşmasına neden olmuştur. Tahminlerde Hız. Muhammed'e peygamberliğin verildiği tarih merkez olarak öncesi veya sonrası diye yapılmıştır.

## 2.2. Hız. Fatma'ya İsmi Verilmesi

Peygamberimiz (s.a.v.) kızını kucağına aldıktan sonra ona “Fâtıma” ismini uygun görmüştür. Fâtıma “uzak kalma” anlamına gelmektedir. Peygamber Efendimiz bu ismi, kendisini ve çocuklarını sevip onları örnek olarak peşinden gidecek olanların cehennem ateşinden uzaklaştırılacağını müjdelemek için koymuştur.<sup>3</sup> Fakat Hız. Fatma

<sup>3</sup> Muhibbuddin Taberî, Hız. Ali'den (a.s.) şöyle naklediyor: “*Resulullah (s.a.v.) Fatıma'ya şöyle buyurdu: "Ey Fatıma, neden Fatıma (kesilmiş, ayrılmış) diye isimlendirildiğini biliyor musun?" Ben, (Ali): "Neden Fatıma diye isimlendirilmiş ya Resulallah?" diye sordum. Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Çünkü Allah (azze ve celle) kıyamette onu ve onun soyundan gelenleri cehennem ateşinden kesmiş, ayırmıştır."*” (Seyyid Murtaza Hüseyini, s. 13.).

taşıdığı birçok güzel özelliğinden dolayı başka isimlerle de anılmıştır. Bunları en sık kullanılanlardan başlayarak şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Zehra: TDK İsimler Sözlüğüne göre; Arapça “*yüzü pek beyaz ve parlak olan kimse*” demektir (URL-2, 2020). Hz. Fatma’nın yüzünün, karanlık gecelerde bile önünde iğneye iplik geçirebilecek kadar aydınlık ve parlak olduğu söylenmektedir (URL-3, 2020).
2. Betül: TDK İsimler Sözlüğüne göre; “1. *Namuslu, temiz kadın*. 2. *Allah’ın emri*. 3. *Hazreti Meryem’in ve Hazreti Fatma’nın lakapları*. 4. *Ana ağaçtan ayrılıp, ayrı kök salan fidan*” (URL-4, 2020) anlamlarına gelmektedir. Arapça betl “kesmek, ayırmak”tan betül “*dünyâdan ve erkekten kesilmiş, uzaklaşmış kadın*” anlamlarıyla Hz. Fatma’ya verilmiş bir lakaptır. Hz. Fatma eşsiz ahlak sahibi olduğu için bu lakabı almıştır.
3. Ümmü’l-Ebiha: “*Babasının annesi*” anlamında Arapça bir tamlamadır. Babasına düşkünlüğü, annesinin vefatından sonra üç yıl daha babasına bakmasından dolayı Peygamber Efendimiz tarafından ona bu isim verilmiştir.
4. Râziye: TDK İsimler Sözlüğüne göre; “*Boyun eğen, kabul eden, rıza gösteren.*” (URL-5, 2020) anlamlarına gelen bir sözcüktür. Dünyanın acılarına ve çektiklerine rıza göstermesinden dolayı bu lakabı almıştır.
5. Mübâreke: TDK İsimler Sözlüğüne göre, “1. *Bereketli*. 2. *Uğurlu, hayırlı, kutlu.*” (URL-6, 2020) anlamlarına gelen bir sözcüktür. Hayırlı bir evlat olduğu için bu ismi almıştır.

Bu isimler dışında kaynaklarda geçen Fâtımatü’l-Kübra, Bint-i Resul, Bint-i Ebiha, Biz’atü’t-Tâhire, Bedir ve Huneyn Hurisi, Ümmü Hasan, Hüseyin, Muhsin, Seyyid-i Nisa, Eşrefü’n-Nisa, Merziye, Zekiye, Meymûne ve “Cennet Kadınlarının Efendisi” gibi çok çeşitli sıfatlar ve lakaplar kullanılır.

Hz. Fatma’nın aldığı sıfatlar ve lakaplar onun yaşayış ve karakteri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu isimler ve Hz. Peygamber’in onun hakkındaki düşünce ve ifadelerinden dolayı İslamiyet’in önemli kadın simalarından biri olur. Burada “Ümmü’l-Ebiha” sıfatına dikkat çekilmelidir. Hem peygamber kızı, hem halife Hz. Ali’nin eşi olmasının yanında babasına gösterdiği ilgiden dolayı “babasının annesi”

sifatını bizzat peygamberden alması ve cennet kadınlarının efendisi olarak görülmesi Müslümanlar arasında saygınlığını yükseltmiş, ona özellikle kadınların örnek olması gereken biri ve çocukların koruyucusu gözüyle bakılmasına vesile olmuştur. Fatma Ana figürünün ortaya çıkmasında bu inanışların etkisi oldukça fazladır.

### 2.3. Hz. Fatma'nın Çocukluğu

Hz. Fatma'nın çocukluğu, babasının müşriklerle uğraştığı ve Müslümanların her yerde zulüm gördüğü bir döneme rast gelir. Her ne kadar yaşı küçük olsa da gerek anne babasının gizli gizli bir şeyler konuşmalarından gerek dışarıda şahit olduğu can sıkıcı olaylardan kötü bir şeyler olduğunun farkına varmaktadır. Ancak yaşının küçük olması sebebiyle yaşananları tam anlamıyla anlamlandıramamaktadır. Hz. Muhammed (s.a.v.) de küçük kızına yaşananlardan bahsetmek istemez. Ancak zulümler arttıkça ve Hz. Fatma büyüdükçe bazı şeyler yanında konuşulmaya başlanır ve çeşitli şeylere şahit olur. Hz. Fatma'nın tanık olduğu en kötü olaylardan biri ve bu olay üzerine ettiği beddua dair bilgiler şu şekilde özetlenebilir: Hz. Muhammed bir gün Hicr'de namaz ibadetini yerine getirirken, Kureyş kabilesinden Ebu Cehil ve yanındaki müşrikler kötü gözlerle bakıp fenalıklar düşündüler. Sonunda da etraflarına bakınıp kenarda duran deve işkembesini alıp namazına devam eden Peygamber Efendimizin üzerine attılar. Bu durumu gören kadınlardan biri, Hz. Muhammed'in evine giderek evde bulunanlara haber verdi. O sırada evde bulunan Hz. Fatma, koşarak babasının yanına geldi. Bu kötü olayı gözleriyle gördü. Sonrasında ise üzüntüsünü beddua ederek bastırmaya çalıştı: *"Allah'ım! Kureyş'i sana havale ediyorum"*. Bunu üç kez tekrarladı. Bundan birkaç yıl sonra da Bedir Savaş'ında hepsi öldü. Ancak Hz. Fatma'nın büyüme döneminde yaşadığı sınavlar sadece müşriklerin kötülükleri ve zulümleri ile sınırlı kalmamıştı. Daha 10 yaşındayken annesini kaybetmesi, yaşadığı zorluklara bir yenisini eklemişti. Ne kadar çok acı duysa da babasının annesinin cennete, güzel bir yere gittiğini ve tekrar onu görebileceğini söylemesi üzerine acısı bir nebze olsa da azalmıştı. Hz. Hatice'nin kaybına manen teselli bulan Hz. Fatma, kardeşi Hz. Ümmü Gülsüm ile birlikte küçük yaşta öksüz kalmanın acısını ve zorluğunu hep yaşamışlardır. Evlenene

kadar evin yükünü almaya ve babasına yardım etmeye çalışır. Bu yüzden Hz. Peygamber'in onu annesi gibi sevmesinin de etkisiyle “*Ümmü'l-Ebiha*” adını alır.<sup>4</sup>

#### 2.4. Hz. Fatma'nın Evliliği

Evliliği ile ilgili olarak gerek akademik gerekse dini kaynaklarda verilen bilgilere göre, Hz. Fatma'nın evlilik çağına geldikten sonra birçok talibi olur. Bu talipler arasında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in de ismi zikredilir. Konu Hz. Muhammet'e her açıldığında, ondan “*Ben, kızım için ilahî takdiri bekliyorum.*” cevabı alınır. Daha sonra Hz. Fatma'yı Hz. Ali ister ve Hz. Peygamber bu evliliği onaylar. Kaynaklara göre fakir olan Hz. Ali'nin “mehir” olarak vereceği çok bir malı, mülkü yoktur. Bu konu üzerine Hz. Peygamber ve Hz. Ali arasında geçtiği ifade edilen çeşitli rivayetler aktarılır. Hz. Ali'nin bazı rivayetlere göre zırhını bazılarının göre ise devesini ve bir kısım eşyasını satarak 450 dirhem gümüş civarında mehir verdiği aktarılır. Bazı kaynaklarda ise Peygamber Efendimizin mehir olarak ne verebileceğini sorduğu zaman “*Sadece atım ve zırhım var.*” diyen Hz. Ali'ye “*Atın her zaman lazım olur, zırhını sat.*” diye telkinde bulunup yardımcı olduğu rivayet edilir.<sup>5</sup>

Mehir geleneği günümüzde birçok bölgede devam etmektedir. Hz. Fatma'nın “mehir” bedeli ve çeyizinde bulunanların sadeliği kadınlar için bir ölçü olabilir. Ancak günümüzde mehirin amacı dışına çıktığı söylenebilir. Aynı durum çeyizlerde de görmek mümkündür. “*Kadife bir örtü, içine hurma lifi doldurulmuş deri bir yastık, iki el değirmeni ve deriden yapılmış iki su kabı...*” (Kandemir, 1995, s. 219).

Kaynaklara göre Hicret'in 2. yılında (624) Hz. Ali ile evlenirler (Kandemir, 1995, s. 219). Hz. Ali varlıklı biri değildir. Bu nedenle zengin bir hayatları olmaz. Ancak Hz. Fatma, kanaatkârlığı, cömertliği ve merhametiyle örnek bir kişiliğe sahiptir. Eşine veya babasına bu durumdan asla yakınmaz. Birçok İslam âlimine göre onun bu kanaatkârlığı ve cömertliği “İnsan Sûresi” ile şereflendirilir. (Kerim) Sûrenin ayetlerinden bazılarının Hz. Fâtıma ve ailesi ile ilgili olduğu ifade edilir (Abid, 2018, s. 129-152).

<sup>4</sup> Ayrıntılı bilgi için bakınız: (Temiz, s. 24-29); (Aktaş, s. 30-34).

<sup>5</sup> Ayrıntılı bilgi için bakınız: (Temiz, s. 48-61); (Eminî, s. 65-73), (Aktaş, s. 54).

Hız. Fatma, peygamber kızı dahi olsa maddi sıkıntılar eker. Zira Peygamber Efendimiz de maddi sıkıntılar çekmiştir. İkiisi zerine pek çok kaynakta aktarılan rivayete göre Hız. Peygamber kızının evine giderek yemek için bir Şeyler ister. Hız. Fatma ikram edecek hiçbir Şeyi olmadığını söyleyerek hüzünlenir. Sahabeden bir kadın evlerine yiyecek gönderir ve Hız. Fatma bunları babasına ikram eder. İkrâm edilen yiyecekler sürekli bereketlenir, hatta kalanlar dağıtılır. Hız. Peygamber yiyeceklerin nereden geldiğini sorunca “Allah tarafından gönderildi, baba” cevabını verir. Bunun zerine Hazret-i Peygamber “Şüphesiz Allah dilediği kimseyi hesapsız olarak rızıklandırır” (Kur’an-ı Kerim, 3:37) diyerek kızına Âl-i İmran Sresi’nden Hız. Meryem ile ilgili ayeti okur: “Seni İsrail oğulları kadınlarının hanımefendisi durumuna getiren Allah’a hamdolsun... Hız. Meryem de kendisine rızık geldiği vakitler, ‘Bu Allah’tandır’ derdi. Benim yüzü gibi sözü de Meryem’e benzeyen evladım...” (Eraslan, 2018, s. 225-226).

Bu hadise Hız. Fatma’nın elinin bereketini olarak gösterilmesinin dayanağı olarak gösterilebilir. Hız. Fatma’nın engin gönüllü oluşu, sürekli Allah’a Őukredecek kadar kanaat ve iman sahibi oluŐunun vurgulandığı bu hadiseler neticesinde Türk-İslam kolektif kültüründe neden özel bir yeri olduğu yahut kadınların ona özendirilmesi ve ondan yardım talebinde bulunması gerektiği daha iyi anlaşılmaktadır. Zira İslam inancına göre saflığı, iffeti ve doğum (yaratılış) mucizesiyle bilinen Hız. Meryem’le birlikte isminin anılması, onun kutsallığına yapılan kayda değer bir vurgudur.

## 2.5. Hız. Fatma’nın lm

Hız. Fatma’nın babasına duyduğu sevgi çok büyüktür. Bu nedenle babasının hastalığı onu yaralar. Babasının yanından ayrılmayıp son zamanlarına kadar hizmetine devam eder. Hız. Fatma, babasının ölümünden sonra çok üzülür, yemeden içmeden kesilir. Hız. Peygamberin ölümünden birkaç ay sonra, bir Ramazan günü vefat eder:

Hız. Fatma, Resûlullah’ın ölümünden beş buçuk ay sonra 3 Ramazan 11 (22 Kasım 632) tarihinde vefat etti. Muhammed el-Bâkır’ın belirttiğine göre Fâtıma’yı Hız. Ali yıkadı (Zehebî, *A’lâmü’n-nbelâ*, II, 128). Ölümünden sonra vücudunu kimsenin görmemesi için vasiyeti üzerine onu Hız. Ali ile Hız. Eb Bekir’in hanımı Esmâ bint Umeys’in yıkadığı da zikredilmektedir. Hız. Fatma, kadın cenazelerinin erkeklerinki gibi üzerine örtülen bir kefenle sarılmış olarak herkesin gözü önünde bulunmasından rahatsız olduğunu Esmâ bint Umeys’e söylediğinde Esmâ ona HabeŐistan’da cenazelerin tabut içinde taŐındıđını

anlatmış, bunun üzerine Fâtıma kendi cenazesinin de böyle taşınmasını vasiyet etmişti. Nitekim onun cenazesi Esmâ bint Umeys'in tarifi üzerine yapılan tabutla taşındı. Cenaze namazını Hz. Abbas veya Hz. Ali kıldırdı. Vasiyeti üzerine geceleyin Hz. Ali, Hz. Abbas ile oğlu Fazl tarafından Cennetü'l-bakî'a defnedildi (Kandemir, 1995, s. 223-224).

### 3. TOPLUMSAL BELLEKTE FATMA ANA

Kültür; bir milletin duyuş, yaşayış, üretim ve inanç sistemlerinin tamamıdır. Ortak geçmiş olan kültür toplumda görünmez bir bağ oluşturur. Tek tek bireyleri “biz” çatısı altında birleştirir. Şimdiki zamanda geçmiş dönemleri yaşatır. *“Bu bağlayıcı yapının temel ilkesi ise tekrardır. Tekrarlarla olaylar dizininin kaybolması önlenirken bu olaylar ortak bir kültürün unsuru olarak tanımlanır. İnsan belleğinin dış yapılarından biri olan kültürel bellekle de bu gelenekler canlandırılır. Mezar taşları, ikonlar, semboller bu bellekte yer alır”* (Assmann, 2018, s. 23-28).

Toplumsal bellek, kültürel bellek veya sosyal hafıza terimi, toplumu oluşturan pek çok unsuru yaşatan ve bu unsurların gelecek nesillere aktarılmasında çatı görevi gören kolektif alandır. Kuşaktan kuşağa bilgi aktarımında, eskiyi taşıyan ve yeniye zemin hazırlayan bu alanda geçmişin yeniden yaşatılması ve çağın gerekliliklerine göre sürdürülebilir hale getirilmesi temel gayedir. Toplumun kültürel yaratma sürecinde sınırları ve dinamikleriyle toplumsal bellek en önemli kıstas ve yapıcıdır. Bu yaratma sürecinin kuşaktan kuşağa ve bir coğrafyadan başka bir coğrafya aktarımı sırasında geçmişi hâlle, kültürü diğer kültürle karıştırır, kaynaştırır. Kısacası toplumsal bellek, kolektif belleği kurgulayan, kültürel her türlü ortak değerini yaşama alanıdır.

Kültür aktarımı bazen semboller üzerinden olurken bazen de sembolleştirilen kişiler üzerinden olur. Sembolleştirilen kişiler rast gele seçilmeyip halka öncü olması beklenen kişilerdir. Hz. Fatma da doğum, bereket ve şifa için ikonlaştırılmış, çeşitli nesnelere arasında bağlantı kurularak Fatma Ana İnancı sembolleştirilmiştir. Hz. Fatma'nın sadece dini bir figür olmayıp halk kültüründe de önemli olması, onun doğumu, yaşamı ve ölümüyle mitolojik ve kültürel anlatı geleneğindeki kahramanlarla benzerlik göstermesiyle ilgilidir. Örneğin halk hikâyelerinde üremenin motiflerinden biri olarak kabul edilen “elma” pek çok anlatıda görülür. Hz. Fatma'nın da doğumu ile ilgili anlatılan rivayetlerden birinde Cebrail tarafından Hz. Muhammed'e verilen bir elmadan bahsedilir. Rivayete göre yarısını kendisi yarısı eşi yedikten sonra Hz. Hatice, Hz. Fatma'ya hamile kalır. Bu rivayet akıllara elmanın mitik gücünü getirmektedir.

Hız. Fatma'nın annesinin karnındayken konuşması, dünyaya geldiği sırada Hız. Hatice'ye meleklerin yardım etmesi gibi pek çok rivayet de yine aynı mantıkla değeriendirilmesi gereken hususlardır. Kahramanın oluşumundaki olağanüstülükler şeklinde açıklayabileceğimiz bu tarz olaylar, Hız. Fatma'nın örnek yaşantısı ile birleşince ortaya yeni bir kahraman tipi çıkmaktadır.

Hız. Fatma elbette tek çocuk değildir ancak Hız. Muhammet'in soyunu sürdüren çocuğu olarak kabul edilir. Her halk kahramanı gibi zor bir dönemde dünyaya gelir. Kız çocuklarının diri diri toprağa gömüldüğu dönemlerde dünyaya gelmesi ve bir peygamberin soyunu devam ettiren kişi olması, tıpkı erkek egemenliğinin baskın olduğu dönemde Hız. Meryem'in dünyaya gelmesi gibi onu farklı kılmaktadır. Hız. Fatma bir peygamber kızı olmasına rağmen zorlu dönemlerden geçer. Yaşadığı her zorluk toplumsal hafızada yer eder ve bir ilham kaynağı olarak görölüp anlatılagelir. Hız. Fatma'nın meleklerle konuşması, Hız. Muhammed'den önce cennette olması, çocuklarının nasıl şehit olacağını bilmesi fakat bu acıya dayanabilmesi, ölümü ve ölümüyle ilgi anlatılar kahramanın oluşumundaki ve erginleşmesindeki olağanüstülükleri atfedilebilmektedir. Tüm bu rivayet ve ilhamlar kültürel bellekte onu bir yandan kutsal birey haline getirirken diğer yandan bir halk kahramanı gibi görölmesi ve sevilmesini sağlar. Bu da bir kadın kahraman arketipi oluşmasına vesile olur.

*“Arketip kavramı, kolektif bilinçaltını oluşturan öğelerdir. Jung; evrensel mitik karakterlerin yani arketiplerin, tüm dünyadaki insanların kolektif bilinçaltılarında yatmakta olduğuna inanmaktadır. Yine Jung'a göre bilinçaltı kendini halk masallarında ve mitlerde ifade etmektedir”* (Yılmaz, 2018, s. 98-102). Kısacası kültürel belleğin ürünleri olan halk anlatıları insanlara olay ve tip açısından çeşitli örnekler ve dersler içermektedir. Mitlerde kahramanların yaşadıkları olaylar karşısındaki tavırları, kurtulma şekilleri toplum için umut ve cesaret örneği olur. Hatta bu kahramanlara yüklenen yüce kıymetler, onları evrensel boyutta bir kabullenişe ulaşmalarına vesile olur. “Genel Kurtarıcı”, “Ulu Ana” ve “Bilge Kişi” bu kabul edişlerden bazılarıdır ve Hız. Meryem de ulu ana arketipinin temsilcisidir.<sup>6</sup> Kutsal kadın

<sup>6</sup> C. G. Jung vd. (2009). *İnsan ve Sembolleri*. (çev. Babaoğlu, A. N.). 4. Baskı, İstanbul: Okuyan Us Yayınları, s. 79, 225. Daha ayrıntılı bilgi için kaynak eserdeki “Bilinç Dışına Giriş” ve “Bireyleşme Süreci” başlıklı bölümleri bakınız.

veya anne arketipi olarak Hıristiyan dünyasında kabul edilen Hz. Meryem figürünün İslam'daki karşılığı için açık bir şekilde Hz. Fatma gösterilebilir.

Hz. Fatma, İslamiyet sonrasında halk kültüründeki kadın arketip olarak yaşamaya devam etmekle beraber kadınların yanında olması beklenen ve medet umulan kişi olmuştur. İslamiyet sonra halk kültüründeki kadın arketip olarak yaşamaya devam etmekle beraber kadınların yanında olması beklenen ve medet umulan kişi olmuştur. Fatma Ana'mız/ Fadime Ana'mız da böyle yaparmış, öyle yaşamış diyerek, sosyal hayatta yaşadıklarının ve yaptıklarının kabul görmesini sağlamak istemişlerdir. Kastamonu'da yıllarca önce yaşandığı rivayet edilen bir olay buna örnektir. *"Kastamonu'daki Kambur Köprü'de sırt üstü düşen bir kadın, çevresinde ona bakıp gülenlere 'Ne gülüyorsunuz? Fatma Ana'mız da böyle sırt üstü düşermiş.' diyerek cevap vermiş"* (K.K.14). İçinde bulunduğu utanç verici durumdan kurtulmak isteyen kadın Fatma Ana arketipine sığınarak kendine bir çıkar yol bulmuştur. Kültürel bellekte yer alan Hz. Fatma ve onun edebi üzerine anlatılan rivayetler, böyle bir koruyucu anne arketipinin oluşmasına sebep olmuştur. Hatta bu inanış insanlar arasında sadece anne arketipi olarak kalmamış, Hz. Fatma'yı yapılan işlerde yanında hissetmek ve ondan yardım dilemek isteyenler için *"Benim elim değil, Fatma (Fatıma, Fadime, Ayşe Fatma) anamın eli."* söylemleriyle "Fatma Ana'nın eli" inancını doğurmuştur.

Fatma Ana eli sadece Anadolu'da yaşatılan bir sembol değildir. Fatma Ana'nın eli sembolü veya ona benzer sembollerle ilgili olarak farklı kültürlerde farklı inanış ve anlamlandırmalar mevcuttur. İslâmiyet'te (Anadolu ve çevresinde) Fatma Ana'nın eli, Yahudilikte *"Hamse"*, *"Hameş"* ile *"Miryam'ın eli"* (Yılmaz, 2019, s. 37); Hıristiyanlıkta *"Meryem'in eli"* (Yılmaz, 2019, s. 240) ile *"Meryem Ana'nın eli"* ve İran'da *"Abbas'ın Eli"* olarak adlandırılır. Her ne kadar farklı adlandırmalara sahip olsalar bile kutsal amaç benzerliği noktasında önemli ortaklıklara sahiptirler. Örneğin, Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı doğuracağı sırada tuttuğu dal, el biçimini alır. Ayrıca Hz. Muhammed'in amcası Abbas, yeğenini düşmanlardan koruduğu için onun koruyuculuğuna gönderme yapılmaktadır. Yani bu benzer el sembolleri pek çok kültürde insanları kötülüklerden koruyucu ve zor durumlarda onlara yardım edici olarak düşünülmektedir (And, 2007, s. 45-46).

Ayrıca bazı yörelerde Fatma ismi yalnız kullanılmayıp “*Ayşe Fatma Anamız*” şeklinde dile getirilir. Buna neden olarak Sünni gelenekte Hz. Ayşe’nin de en az Hz. Fatıma kadar önemli bir yere sahip olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir (Almaz, 2019, s. 76). “*Ayşe Fatma Ana’mızın eli*” şeklindeki ifadelerle de bu inanç desteklenmektedir.

Anadolu ve çevresinde Fatma Ana’nın eliyle ilgili yapılan adlandırmalardan biri de “*penç-i âl-i abâ*”dır. Hz. Peygamber’le birlikte onun kutsal abasına bürünenlerin sayısı beş olduğundan bunlar “hamse-i Âl-i abâ”, “pençe-i Âl-i abâ” diye de anılmışlardır. Şîa telakkisine göre Âl-i Abâ’ya dâhil olan fertler aynı zamanda Ehl-i Beyt’i teşkil etmektedir (Uludağ, 1989, s. 306). Penç-i âl-i abâ’da her parmağın Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt içinden dört kişiyi temsil ettiğine inanılır. Bununla peygamber ve abasının altına aldığı Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin kastedilir. Açık bir el şeklinde tasvir edilen bu sembolde, “*elin başparmağı Hz. Peygamber’i, işaret parmağı Hz. Ali’yi, orta parmağı Hz. Fâtıma’yi, yüzük parmağı Hz. Hasan’ı ve serçe parmağı Hz. Hüseyin’i temsil etmektedir*” (Turan, 2018, s. 429). Bazı araştırmacılara göre de bir elin parmakları şeklinde tasvir edilen beş kişinin, “*beş ûlû’l-azm, şeriat getiren beş peygamber [olarak] Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed*” (Schimel, 2004, s. 115) peygamberlerden mürekkep olduğu ifade edilir.<sup>7</sup>

Penç-i âl-i abâ ile ilgili bir rivayet şöyledir: Bir gün Hz. Muhammed, kızını ziyarete gittiğinde Hz. Fatma, eşi ve ailesini mutlu bir şekilde bulur. Onları kutsamak için sırtındaki abayı çıkararak hepsini birden sarar. Bu yüzden aynı hırkanın altında toplanan beş kişi, penç-i âl-i abâ olarak geçmektedir (Aydoğan, 2019, s. 96). Bununla ilgili anlatılan bir diğer rivayet de şöyledir: Bir gün, Hz. Fatma yemek yaparken, Hz. Ali beklenmedik bir anda eve gelir. Yanında genç ve güzel bir odalık vardır. Kocasının bu haline üzülse de sesini çıkarmaz. Ne yaptığının farkında olmadan önünde pişmekte olan sıcak helvaya elini sokar ve onu karıştırmaya başlar. Üzüntüsünden hiçbir şey hissetmez. Durumu gören kocası dehşete kapılıp karısını bağırarak uyarınca Hz. Fatma elinin yandığını fark eder ve elini tenceden çıkarır. Bu olaydan ilhamla halk arasında Hz. Fatma’nın aşağıya dönük eli “*Fatma Ana’nın Eli*” sembolü sabrın ve sadakatin

<sup>7</sup> Ayrıca ayrıntılı bilgi için bakınız: (URL-7, 2020).

sembolü olur kabul edilir. Günümüzde takı olarak kullananlara şans getirmekle birlikte sabır ve sadakat erdemlerini verdiğine inanılır (Morris, 1999, s. 191).

Fatma Ana eli, manevî anlamda İslamiyet coğrafyasının pek çok yerinde olduğu gibi Anadolu'da önemli bir yere sahiptir. Anadolu halk inanışlarının somut ve soyut pek çok uygulamasında Hz. Fatma ve onun elinin sembolizmine yer verilir. *“Diyarbakır Yöresi Alevi Ocakları Üzerine Bir Araştırma”* adlı TÜBİTAK projesi kapsamında yapılan saha araştırmalarında Fatma Ana'nın elinin sözlü kültürde de yaygın bir şekilde kullanıldığı ifade edilmektedir. Bu araştırmaya göre, *“El benim elim değil, Fatma Anamızın eli”* deyişi; bir işe başlandığı sırada, özellikle aşure yapımına başlamadan önce ve sağaltma ile ilgili bazı pratiklerde ocaklı kadınlar tarafından söylenmektedir. Bu ifadenin, yapılan işi ya da aşı korumak, bereketlenmek gibi amaçlarla söylendiği belirtilmektedir” (Ekici ve Fedakâr, 2014, s. 44).

Başlarda soyut ve göksel değerlerle tanımlanan, ilahî/ metafizik çağrışımları olan “Fatma Ana'nın eli” figürü son dönemlerde somutlaştırılarak maddi kültürde de kendine önemli yer edinir. Bazen bir dua, ninni, ilahi şeklinde geçen Fatma Ana figürü bazen de bir nazarlık, takı motifi veya bitki adı olarak görülür. Bunların hepsinin ortak gayesi de kimliğine saygı duyulan Hz. Fatma'ya (a.s.) gönderme yaparak ondan bereket, nazar, şifa ve koruyuculuk gibi çeşitli insanî hâllerde, yaratıcı güç ile insanlar arasında aracı olması temennisi, inanışıdır. Göksel güce inanan insanlar için, özellikle kadın ve çocukların güven duyguları açısından önemli bir figür olan Fatma Ana İnancı toplumun kolektif kültüründe kendini pek çok şekilde gösterir ve göstermeye de devam edecektir.

### **3.1. Kız Çocuklarına “Fatma” Adının Verilmesi**

Ad (Ar. isim, Far. nâm) en basit ifadeyle; varlığı tanımlayan, onun insanların zihinde canlanmasını sağlayan açıklama ve tanımlama sözcükleridir. Canlı, cansız bütün varlıklar ile duygu ve düşünceleri karşılayarak özel ve genel anlamları kodlar. Her varlığın kolayca tanınmasını sağlayan bu kodlamalar, kültürel hayata sıkı sıkıya bağlıdır. İsimlerin ortaya çıkışından birey, varlık ve kavramlara verilmesine kadar pek çok aşamada gerçekleşen bu kültürel olguların en önemli unsurlarından biri de ad verme gelenekleridir. Farklı kültürlerde ve dönemlerde ad verme işi çeşitli şekiller ve

ritüellerle yapılır. Ritüeller sırasında ananevî, dinî, politik, antropolojik ve sosyolojik pek çok uygulama gerçekleşir. Her toplumun sahip olduğu yapısal özelliklerine göre bu uygulamalardan biri veya bir kaç gerçekleştirilerek varlıklara, özellikle de insanlara ad verilir.

Türk kültüründe de ad alma-verme geleneğinin önemi büyüktür. Özellikle eski Türk dönemlerinde kişinin erkek ise ad alması, kız ise ona güzellik ve niteliklerini çağrıştıran bir isim verilmesi önemlidir. Ve bu ad alma-verme ritüelini yöneten, toplumda liderlik veya bilgeliği ile tanınmış saygın bir kişinin olmasına dikkat edilir. Örneğin *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde yer alan “Dirse Han Oğlu Boğaç Han” anlatısında, Boğaç'ın ismini bir boğa ile güreşip hak ederek alması ve bu törende Dede Korkut'un ulu kişi olarak ona ismini takdim etmesi belirttiğimiz hususlara güzel bir örnektir (Ergin, 2017, s. 25). Bu örnek üzerinden ad alma-verme geleneğinin toplumda bir saygınlığı ve devamlılığı olduğunu rahatça anlaşılabilirken, kişinin gelecekteki konumundan diğer bireyler gözündeki kıymetine kadar pek çok sosyolojik ve psikolojik durumu da tetiklediği görülebilir.

Çocuklara isim verilirken belirleyici olan pek çok etmen vardır. Bunlar; “*çocuğun doğduğu gün, zaman, ay, mevsim; doğum yapılan yer; doğduğu sıradaki olaylar, kimi kişilere karşı duyulan hayranlık, şükran ve minnet duyguları; gelenekler; ailenin varıllığı, yoksulluğu; daha önce kardeşlerinin yaşayıp yaşamadıkları, moda, kültür değişimleri*” (Örnek, 1977, s. 147), çocuğun davranışları ve yaptıkları, ailesinin dinî, siyasi ve sosyolojik durumu gibi oldukça çeşitli bir yelpazeden oluşur. Hatta toplumun inançları da çocuğa ad verilmesinde önemli bir yere sahiptir. “*Eski Uygur yazısıyla yazılan Oğuzname'ye (Oğuz Kağan Destanı'na) göre, Oğuz Kağan çocuklarına, “Gün”, “Ay”, “Yıldız” (yıldız) ve “Gök”, “Dağ” ve “Deniz” diye isimler verir* (Varis, 2004, s. 124-133). Bu da Eski Türklerin temel inançlarında ve buna bağlı olarak isim verme geleneklerinde doğanın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

İslâmî dönemde de isim verme ritüelleri kendine has usullerle bir gelenek hâlini alarak devam eder. Daha önce Hz. Fatma'nın isim bahsinde değinildiği üzere çeşitli duygusal çağrışımlar ve özel anlamlarla isim verildiği gibi farklı uygulamalar da görülür. Bu dönemde dikkate değer bir uygulama olarak “ebced” sistemine bağlı isim verme

geleneği göze çarpar. Ebced sistemine göre çocuğun doğum yılını veren harflerin bir araya getirilmesiyle ortaya çıkan kelime veya kelimeler çocuğa ad olarak verilmekte, benzerliklerin önüne geçmek için de aile adıyla birleştirilmektedir. Bu uygulamaya Hz. Peygamber de riayet eder (Uzun, 1994, s. 68). Hz. Peygamber, isim konusunda hassas bir anlayışa sahiptir. Ebu'd-Derdâ'dan rivayet edildiğine göre Rasûllullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Siz kıyamet gününde kendi isimlerinizle ve babalarınızın ismiyle çağırılacaksınız. Öyleyse isimlerinizi güzel koyunuz.*” (Ebu Davûd, *Edeb*, 61-62). Bu nedenle anlamı sıkıntılı olan isimlerde değişiklikler görülür. Hz. Peygamber'in Asiye ismini Cemile ile değiştirmesi bu konuya bir örnek teşkil etmektedir. Bazı isimler de haram kılınır (Ebu Davûd, 61-62).

Ebced ile isim koyma geleneği Anadolu coğrafyasında da kendine yer bulur. Örneğin Hicri 1290 (M. 1873) tarihinde doğan Mehmet Âkif Ersoy'un adı, babası tarafından bu yöntemle “Ragıyf” olarak verilir. Ancak babasının ölümünden sonra alışıl gelmedik bu isim yakın çevresi tarafından Âkif şekline dönüştürülür (Uzun, 1994, s. 69).

Dinî temelli ad vermelerde, “*çocuğa peygamberlerin, peygamber eşlerinin, peygamber çocuklarının ve dört halifenin, tarikat kurucusu ya da üyesinin*” (Acıpayamlı, 1992, s. 1-14) isimlerinin verildiğini görmek mümkündür. Özellikle de *Kur'an*'da geçen isimler rağbet görmektedir. Fatma ismi de Türk kültüründe her dönem kız çocuklarına verilen bir isimdir (K.K.9, K.K.10, K.K.12, K.K.13, K.K.15, K.K.32, K.K. 33).<sup>8</sup> Alevî geleneğinde doğan çocuklara verilen isimlerde; “*erkeklerde en çok tercih edilen isim Ali iken, kadınlarda bunun Fatma olduğu görülür*” (Özen, 2018, s. 251-260).

Halk arasında sadece Fatma olarak değil, Fadıma, Fadima, Fadime, Fatıma, Fatime, Fatıma, Fatma, Fadim, Betül ve Fatma Zehra başta olmak üzere ikinci isimlerle birlikte kız çocuklarına verilmektedir. TÜİK verilerine göre 1929 öncesi Fatma ve türevlerinin Türkiye kız çocuklarına verilme sayısı -en az- 11 883 iken bu tarihten 31.12.2019 tarihine kadar genel toplam -en az- 1 475 717 kişidir. Özellikle cumhuriyet döneminin

<sup>8</sup> K.K.33: “*Biz dokuz kardeşiz hepimizin adı da Kur'an da geçen isimlerdir. Kız kardeşlerimin ismi; Zeynep, Fatma, Amine'dir*”.

ilk yıllarında kırsal kesimin nüfus kayıtlarının tutarlı olmaması, kız çocuklarının farklı isimlerle kaydettirilmesi ve yine Fatma isminin yanında ikinci isimler kullanılmasından dolayı TÜİK'ten aldığımız bu rakamlar -en az- sayıları göstermektedir. TÜİK verileri incelendiğinde nüfusa da bağlı olarak Fatma ismi ve türevlerinin en fazla kullanıldığı şehirlerden ilk 10'u şu şekildedir: İstanbul, Ankara, İzmir, Konya, Bursa, Şanlıurfa, Antalya, Adana, Gaziantep ve Mersin. Bu illerdeki son 5 yıllık tabloya bakıldığında yıldan yıla yaklaşık olarak 8 000 kişilik bir azalma görülmektedir. Bu da zaman içinde Fatma ismi ve türevlerinin çocuklara verilme eğiliminin azaldığını göstermektedir.<sup>9</sup> TÜİK'ten alınan ikinci bir istatistikte ise 1950-2017 yılları arasında Türkiye'de kız çocuklarına verilen isimlerin sıralaması görülmektedir. 1950-1991 yılları arasında Fatma ismi kız çocuklarına verilme sıralamasında birinciyken, bu tarihten itibaren genel bir sıralama düşüklüğü gerçekleşir. 2017 yılında ise otuzuncu sıraya kadar gerilediği görülür. Bu düşüş eğilimde siyasî, sosyal ve kültürel değişimlerle birlikte Fatma isminin ikinci isimlerle birlikte kullanılması ve “nur”, “gül” vb. şeklinde çeşitlendirilmiş olması ihtimali de bulunmaktadır.<sup>10</sup>

Fatma ismi ile ilgili, TÜİK verileri dışında diğer kaynaklardan elde edilen çeşitli bilgiler şu şekildedir: “*Kahramanmaraş yöresinde nüfus kütüğü kayıtlarına göre en çok kullanılan 5 kadın isminden birincisi Fatma ismidir*” (Koçer, 2012, s. 153-160). Ayrıca “*Kayseri'nin Sarioğlan ilçesinde de genel temayül erkek çocuklarına Muhammed, kız çocuklarına ise Fatma isminin verilmesi yönündedir*” (Gezer, 2011, s. 16).

İsim vermek sadece kişisel tanımlar için değil aynı zamanda çeşitli folklorik uygulamalar açısından da önem arz eder. Örneğin, çocuklara gerçek isminden önce göbek adı verilmesi bir gelenek olarak kabul edilir. Burada genellikle göbek bağıni kesen ebenin, çocuğa geçici bir isim vermesi söz konusudur. Müslüman Türklere bu isim İslamî hassasiyet göz önünde bulundurularak seçilir. Genellikle erkeklere; Mehmet, Mustafa, Ali, Hasan, Hüseyin, İsmail, İbrahim, Ahmet ve Mahmut gibi

<sup>9</sup> EK 1: 31.12.2019 itibarıyla “Fatma vd. Yıl ve Şehir Bazlı İstatistiksel Verileri.”, TÜİK [25.02.2020].

<sup>10</sup> EK 2: 31.12.2019 itibarıyla “Doğum Tarihine Göre En Çok Kullanımda Olan Kadın İsimleri ve İlk 100 İsim İçindeki Sıralaması, 1950-2017.”, TÜİK [25.02.2020].

isimler verilirken kadınlara da Ayşe, Fatma, Zehra, Hatice gibi isimler verilmektedir (Felek, 1973, Arşiv Dosya No: 21).

İsimlerle ilgili folklorik uygulamalardan bir diğeri de bir çeşit koruyucu muska olarak ocaklı tarafından hazırlanan “boylama”dır. Kadının hamile olduğunu öğrendikten sonra boynuna taktığı bu muska, daha sonra doğan çocuğun boynuna takılır. Bu şekilde çocuğun kötü ruhlardan korunacağına inanılır. Örneğin Ergani ilçesinde “*çocuğu olan kadınlara “boylama” yapılır. Eğer çocuk erkekse boylama “Muhammet” adıyla kızsda “Fatma” adıyla bağlanır. Boylamayı ocaklı yapabilir*” (Uçak, 2007, s. 63). Bu boylamada Fatma isminin verilmesi Fatma Ana’nın koruyuculuk özelliğine bir göndermedir. Ayrıca Tunceli Merkez Ana ziyaret yerinde de çocuğu olmayan kadın buraya geldikten sonra çocuğu olursa; “*erkek çocuğa; Munzur, Düzgün, Hıdır vb.; kız çocuğa Sultan, Fatma vb. isimleri verilir*” (Parlayan, 2012, s. 8). Bazı yerlerde ise Hz. Fatma’nın ismi yine manevi koruyuculuğundan yararlanmak istenildiğinden ad verme uygulamalar uygulamalarında kullanıldığı görülür. Bu uygulamalar içinde en çok dikkat çekenlerden biri kırk kapıdan kırk parça kumaş, para, iğne vb. eşya toplamaktır. Uygulamaya göre “*çocuğu yaşamayan ailenin erkek evladı için ismi Hz. Muhammet’e (s.a.v.) izafeten “M” harfi ile başlayan ve yaşamayan kız çocuğunun yaşayabilmesi için de Hz. Fatma’ya atfen ismi “F” ile başlayan kırk kapıdan toplanan kumaş parçalarından kundak bezi yapılır. Bu uygulamada, kutun kaynağının Allah (c.c.) olduğu kabul edilmiş ve isimle kutun taşınıp koruyuculuğu altına girilmiş olunmaktadır*” (Abdurrezzak ve Kalafat, 2019: 18).

Yukarıdaki bilgi ve örneklerden görüldüğü üzere Hz. Fatma’nın adının kız çocuklarına verilmesinde özellikle dikkat edilen hususlar; onun güzel ahlakı başta olmak üzere İslamî hassasiyet ile en önemlisi isminden ve dolayısıyla maneviyatından umulan koruyuculuk ve güven hissidir. Bu yüzden Anadolu coğrafyasında uzun yıllar en çok kullanılan isim olmuştur. Fatma ismi, türevleriyle birlikte günümüzde de pek çok kişinin tercih ettiği isimlerden biridir. Halkbilimi açısından düşünüldüğünde ise hem ismiyle hem de maneviyatıyla birlikte pek çok uygulamaya kaynak olmuştur. Bunun neticesinde Hz. Fatma, “Fatma Ana” figürüyle maddi ve manevî kültürel uygulamalara konu olarak kolektif bellekte yer almaktadır.

### 3.2. Şifa Unsuru Olarak Hz. Fatma

Türkler, çok geniş bir coğrafyada ve tarihin en eski dönemlerinden beri yaşayan bir millet olarak İslâmiyet’i kabul etmeden önce farklı inançları yaşamışlardır. Çok tanrılı dinlerden tek tanrılı İbrahimî dinlere kadar pek çok inanış, büyük veya küçük kitleler hâlinde kabul görmüş ve o inancın ibadet sistemlerinin gereklilikleri yerine getirilmeye çalışılmıştır. Şamanlık geleneklerinin Türklerin yaşadığı din değişimlerine rağmen kültürel bellekte bıraktığı izlerini günümüzde de görebildiğimiz önemli bir inanış olmuştur. Şamanizm, bazı kaynaklarda çoktanrılı ve paganist dinler arasında gösterilirken araştırmacıların pek çoğu mutlak güç sahibi tek bir tanrı ile yardımcı unsurlardan ve ruhlardan meydana gelen bir inanç sistemi olduğunu iddia ederler. Merkezde “*Tengri*” etrafında yardımcı ve koruyucu iyeler, yer-gök üyeleri, ata ruhları ve arvaklar bu sistemi tamamlayan güçlerdir. Büyüye dayanan bu sistemin yürütücülerine “*kam*” denir (Öngel, 1997, s. 11). Kamlara farklı boylarda farklı isimler verilir. Altay Türklerinde “*kam*”, Kazak ve Kırgızlarda “*bahsi*”, Eski Karluklarda “*sagun*”, “*bakşı*” veya “*baksı*”, Saha Türklerinde ise erkek kama “*oyun*” kadın kama ise “*udagan*” adı verilir (Gömeç, Şamanizm ve Eski Türk Dini, 1998, s. 40). Şamanlar/kamlar sadece dinî ritüelleri yöneten din adamı kimlikli kişiler değildir. Aynı zamanda çeşitli ayinlerde müzik aleti kullanan, destancılık geleneğinde söz alan ve çeşitli fiziki ve ruhsal hastalıkları tedavi ettiğine inanılan kişilerdir. Genellikle şamanlar kadınlar arasından çıkar veya en güçlü şamanın bir kadın olduğuna, bir dişi yaratıktan kudret aldığına inanılır. “*Bazı Şamanistlere göre en kuvvetli şamanlar kadın şamanlardır. Eski devirlerde şamanlığın kadınlara mahsus bir sanat olduğunu gösteren emareler bulunmaktadır. Yakutlarda, erkek şamanlar özel cübbeleri bulunmadığı zaman, kadın entarisi ile ayin yaparlar. Özel şaman cübbesinin göğsünde kadın memelerini temsil eden yuvarlak madenî şeyler bulunur*” (İnan, 1986, s. 89). Burada amaç, kadının metafizik gücüne gönderme yapmaktır. Özellikle anaerkil toplumlarda diğer dünya ve diğer varlık (iye, ruh, büyü) yaratıklar) kavramlarıyla kadın kudreti arasında bir ilişki olduğuna inanıldığından erkeklerin bu tarz ayin ve törenlerde kadınsılıktan yararlanmaları sıkça görülen bir uygulamadır.

Gök-Tanrı inancıyla Müslümanlık arasındaki benzer özellikler, Müslümanlığın, Türkler tarafından benimsenip yayılmasında önemli etkenler arasında sayılır. Her ne kadar Türkler Müslümanlığı benimsemiş olsalar da eski inanışların izleri günlük

hayatta devam eder. “*Türkler Müslüman oldukları zaman bütün âdet ve geleneklerden soyunarak, Arap, örf ve âdetlerinin içinde erimiş değildir*” (Tanyol, 1960, s. 2077-2078). Şamanlıkta en önemli ölçüt ayin yapmaktır. Şaman bu ayin sırasında “*ekstaz*” olup doğaüstü güçlerin yardımını almaktadır. “*Bakşılar, gerçekten şamanlıktan ibaret olan âyinlerini peygamberlerin ve İslâm velilerinin adlarını karıştırmak suretiyle İslâmlaştırmaya çalışmışlar ve böylece mesleklerini muhafaza etmeye muvaffak olmuşlardır*” (İnan, 1986, s. 109). Bakşılar bu ayinleri yaparken bazı nesnelere yararlanırlar. Bu nesnelere kılık kıyafetten başlayarak çeşitli asa, sopa, baş ve boyun süsleri gibi eşyalardan ibarettirler. “*En önemli nesnelere biri, “Tuğ”dur. (...) Bakşılar risalesine göre, bu ‘tuğ’ Cebrail vasıtasıyla Fatma Anamız için gökten inmiştir*” (İnan, 1986, s. 109). Yani, bakşıların savına göre bakşılık mesleği ile âyinlerin temelinde dinî unsurlar mevcuttur. Bunun da en önemli göstergesi Cebrail melek tarafından Hz. Fatma’ya, ondan da bakşılara geçen “tuğ”dur. Bakşıların bu nesneye böyle bir anlam yüklemeleri, değişen dinî algıya bağlı olarak ayinlerinin İslamî açıdan meşrulaştırılmasını ve toplum içinde kabulünü sağlamak amaçlıdır.

Ayrıca “*okuma-yazma bilen bakşılar kendi mesleklerini meşru bir meslek tanıtmak için ‘Peri Han’ (peri okuyucu) risaleleri tertip ederek Fatma Anayı kendilerine bir (koruyucu patron) ilan*” (İnan, 1986, s. 109) ederler. Bu risalelerin hazırlanmasının temel amacı da, yukarıda belirtildiği üzere, ayinlerin meşrulaştırılması ve toplum içinde kabulünün sağlanması adınadır. Hatta bu uğurda bazı araştırmacılar tarafından kam ve bakşıların kendi meşruiyetlerini pekiştirmek adına çeşitli risaleler uydurdukları da belirtilir: “*Tarancı (Yeni Uygur) Türkleri kamlarına, Kazak-Kırgızlar gibi, bakşı derler. Bu bakşılar, kendi mesleklerini hocalara karşı müdafaa için olsa gerek, “bakşılık risalesi” adıyla bir kitap uydurmuşlardır. Bu “risale”ye göre bakşılık sanatının pirî Hz. Fatma’dır*” (İnan, 1986, s. 86). Bu risaleye göre ayinlerin en önemli nesnesi olan “tuğ”un ortaya çıkışı da şu şekilde anlatılmaktadır:

Bir gün Hz. Fatma bir ağacın gölgesinde oturuyordu. Havadan bir kuş gelip bu ağacın dalına kondu, dal derhâl kurudu. Bu menhus kuşun gölgesi Fatma’nın üzerine düştü. Fatma hastalandı. Hekimlerin ilâcı fayda vermedi. Tanrı tarafından kırk eren geldi. Bu erenler bir tuğ dikip etrafında dolaştılar. Fatma iyileşti. Böylece bakşılık Hazreti Fatma’dan bakşılara kaldı (İnan, 1986, s. 86).

Fatma Ana İnancı içerisinde onun kadın mesleklerinin pîri olduğu fikri mevcuttur: *“İnanışlara göre Fatma Ana bütün kadın mesleklerinin ve sanatlarının pîridir. Efsanelere göre bu meslekler arasında bakışlık, ocak olma ve ebelik ön plândadır ”* (Kumartaşlıoğlu, 2015, s. 106). Atalar kültü ile bağlantılı olan “ocaklık” tabiri, toplum içinde çeşitli hastalıklara dair şifa dağıtabildiğine inanılan kişiler için kullanılır. Özellikle “el geçme” metaforuyla aileden birileri (özellikle kadınlar) vasıtasıyla ilerleyen bu kavram, Hz. Fatma üzerinden anlatılan bir rivayetle Fatma Ana’nın eli figüründe anlam bulur. Rivayete göre:

Ocaklı olmak, Peygamberimizden beri süregelen bir iştir. Eskiden Peygamberimiz ocağı yakmış, bu ocağın başında ona bir nida gelmiş, *“Bu kül ile suyla, derdi olanları gez, gör, şifa dağıt”* diye izin verilmiş. Peygamberimiz bu ocağın külünü almış, hasta olan kişiye sürmüştü, bakmış ki hasta iyileşmiş, şifa bulmuş. Sonra bir gün, Peygamberimiz kızına *“Ya Fatma, benim işim çok oluyor, çok yoruluyorum, ben sana izin vereyim, bundan sonra hasta olanlara sen şifa dağıt!”* demiş. Kızı Fatma böylece el almış. O da şifa dağıtmaya başlamış. Zamanla o da yorulunca Peygamberimiz O’na *“Komşunun oğlu Lokman’ı yanına al, o da senle gezsin dolaşsın, sana yardımcı olsun!”* demiş. Böylece, Lokman’a da izin verilmiş. Bu çocuk büyüyünceye kadar dağları tepeleri dolaşmış, bir takım otları toplamış, o kadar ki otlar ona hangi derde derman olduklarını söylemiş. O günden bu güne ocaklık devam edip gelmiş (Öngel, 1997, s. 26).

Bu rivayetten anlaşıldığı kadarıyla Fatma Ana’nın elinin şifası Allah’ın izni ve Hz. Peygamberin elinden vesile ile ocaklık geleneğine dayanmaktadır. Hz. Fatma, İslamiyet’in ilk yıllarında yaşanan sıkıntıları görüp savaşlara şahit olup cephe gerisinde fiili olarak hizmet eden bir Ehl-i Beyt’tir. Babası ve eşine, kılıçlarının temizliğinden yaralarının tedavisine kadar pek çok noktada yardımcı olur. Hatta Uhud Savaşı sırasında Hz. Fatma, askerlere su taşıyıp yaralılara hemşirelik yapar. Bir rivayete göre; *“savaş esnasında Resullullah’ın öldüğüne dair asılsız bir haber çıkar ve orduda çatırdamalara sebep olur. Hz. Fatma, Hz. Peygamber’in başında toplaşan sahabenin arasına dalarak babasının yüzündeki kanı görür. Durmadan akan kan için yere serilmiş hasırın otlarını yakarak tütsü yapar ve kanı durdurur”* (Hamidullah ve Avcı, 2012, s. 56). Bu rivayette özellikle vurgulanmak istenen husus Hz. Fatma’nın tedavi uygulamaları konusunda bilgili ve yetenekli olduğudur.<sup>11</sup> Ayrıca Kahramanmaraş’ta huysuzlanan çocuğun huysuzluğuna iyi gelmesi için “git şunu ismi

<sup>11</sup> Ayrıntılı bilgi için bakınız: (Fethu’l-Bârî: 7/286).

Fatma olan” birine okut denilmektedir. Dua eden kişi de “benim elim değil Fatma anamın” eli diyerek dua okumaktadır (K.K.17).

Halkın belleğinde şifa aracı olarak yer tutan Fatma Ana İnancı, farklı bölgelerde farklı yöntemlerle karşılık bulsa da temelde yatan mantık açısından ortaklıklar gösterir. Nesilden nesle aktarılan çeşitli uygulamalarla doğum öncesi, anı ve sonrasında, nazardan sakınmada ve ocaklı şifalarında “*Fatma Ana’mızın eli olsun.*” söylemi hep bu kültürel birikimin yansımalarıdır. Hz. Fatma nezdinde oluşan Fatma Ana figüründe söylem çok önemlidir. Burada asıl gaye, Allah’ın sevgili bir kulu ve Hz. Peygamber’in biricik kızı olarak, hakkında anlatılanlardan hareketle hastalar için şefaatinin talep edilmesidir. Tedaviyi uygulayan kişinin söylemi de kendisini geriye çekip bu vasıflarından dolayı Hz. Fatma’yı / Fatma Ana’yı aracı kılmaktır. Bu kişilerin şifa temennileri esnasında çeşitli nesnelere yararlandıkları görülür. Fatma Ana İnancı’nı destekleyen bu nesnelere bazıları şunlardır:

### **3.2.1. Fatma Ana Otu**

Geleneksel toplumlarda modern tıbbı ek olarak “alternatif tıp” adı altında çeşitli bitki kürleri ve tedavi şekillerinden meydana gelen uygulamalar görülebilmektedir. Bu uygulamaların temelinde geçmişten gelen kültürel süreçlerin etkisi söz konusudur. Bunlara tamamen uydurma veya hurafe demeden önce bunun kültürel alt yapısına göz atmak gerekir. Modern tıbbın kaynaklarının da doğa olduğu düşünüldüğünde bu yaklaşım pek de yanlış sayılmaz. İnsanlar hastalıklarla var oldukları ilk zamanlardan beri uğraşmışlardır. Bazen bunlara doğrudan etki eden çeşitli bitki ve karışım kürleri ile bazen de mistik güçlerden yardım isteme ayinleri gibi çeşitli ritüellerle çözüm getirmeye çalışmışlardır. Bu inanç ve uygulamaların farklı uygulama biçimleriyle günümüzde de sürdürüldüğü bilinmektedir: Kısırlık tedavisi, hamilelik, doğumun kolaylaşması, çocuk hastalıkları, yaralanmalar ve psikolojik rahatsızlıklar gibi çeşitli rahatsızlıklar için insanlar çeşitli tedavi yöntemleri ve ilaçlara başvurabilmektedirler. Bunların başarılı olup olmadıklarından çok kültürel arka planları ve üslupları bizim açımızdan önem arz etmektedir. Genellikle başarılı oldukları iddia edilen bu tedavi şekillerinin arka planlarında insanların bu tedavilere ve ilaçlara inandıkları, dolayısıyla bunun etkili olmasını istedikleri için etkili olduklarına dair bir kanı mevcuttur. İnanmak tedavide önemlidir. İnanç da en az ilaç kadar etkilidir. Bu hususta tıp

dünyasında araştırmalar yapılmış ve konu tıp literatüründe “plasebo” terimiyle kendine yer bulmuştur. “*Latince bir kelime olan ‘plasebo’, ‘hoşnut edeceğim’ anlamına gelir; ilaç ya da deva niyetine alınan bir şeyin öznel olarak olumlu etkisini ima eder*” (Göka, 2002, s. 59). Bu inancın temelinde tedaviye ve uygulayıcına duyulan güven ve inanç yatar. “*Plasebo etkisiyle hoşnutluk kazandırılarak tıpkı bir ilaç gibi vücutta etki göstermektedir. Plasebo’da hekimin tutumu, hastanın tutumu, verilen ilacın rengi, hasta ve doktorun beklentileri de önemlidir*” (Erdem, Akarsu, ve Gülsün, 2013, s. 300). Bu beklentiler ve inançlar eski toplumlarda kutsal kişileri ya da ruhları işaret etmişlerdir. Yapılan ritüeller çeşitli çağrışımlarıyla hastalığa iyi geleceğine inanılan iyeye atfedilir, ondan şifa ve ferahlık beklenir. Bazen ritüeller sembollerle somutlaştırılır. Örneğin bir muska, bir boncuk ya da bir bitki bu somutlaştırmalarla özel anlamlar kazanabilir. Bunlar vasıtasıyla kutsal ruhtan, yardımcı iyeden tedavi için kolaylık arzulanır. Bunlar da genellikle dişil öğeler olarak tasvir edilirler. Dolayısıyla kullanılan bitki ve tedavi yönteminin kabul görmesi ve işe yaradığına inanılması için kutsal kişi ve nedenlere dayandırılır. Fatma Ana/ Meryem Ana otu da buna bir örnektir.

*Cruciferae* familyasından olan ve bilimsel adı *Anastatica hierochuntica L.* olan bu bitki, Anadolu da “*Fatma Ana otu*” veya “*Fatma Ana Eli*”<sup>12</sup> olarak bilinir (Üçer, 1976, s. 151). Genellikle Sina ve Filistin gibi kurak ve sıcak iklimlerde yetişir. Bu bitkinin Anadolu’ya ilk kez ticarî, dinî ve kültürel sebeplerle bahsi geçen bölgeye gidenler tarafından getirildiği düşünülmektedir. Bitki isminde de anlaşılacağı üzere hem hamile kalmayı hem de doğumu kolaylaştırmak adına bir tılsım amacıyla kullanılır. Hamile kalmak isteyen kadınlar suyundan birkaç yudum içerek veya yastıklarının altında bulundurarak bu tılsımdan yararlanmak isterler. Doğum esnasında ise doğum sancıları başladığında su içine koyulur. İlk başta bir yumru şeklinde olan bitki, suyun içine atıldığında insan elini anımsatan bir görüntü ortaya çıkarır. Anne adayına birkaç yudum içirilir ki inanişâ göre, bitki açıldıkça rahim de açılmaya başlar (K.K.5, K.K.20, K.K.25, K.K.32).

Bu sırada doğumu yaptıran kişi; “*El benim elim değil, Fatma Ana’nın eli.*” diyerek hamile kadının sırtını ovalar. Böylece doğumun kolaylaşacağına inanılır. Doğum

<sup>12</sup> Ayrıca bakınız: “*En yaygın olarak bilinen ‘Fadime Ana Eli’nden başka bu bitkiye, Havva ana Eli, Meyem Ana eli, Meryem Çiçeği, Mercan Ana eli, Hatice Ana eli gibi isimler de verilmektedir.*” (Üçer, 1976, s. 151).

bittikten sonra bitki sudan çıkartılır. Bitkiyle birlikte rahmin de kendini toparlamaya başladığına inanılır (K.K.3, K.K.5, K.K.20, K.K.25, K.K.32). “*Bu bitki kullanılıp atılmaz; oğul oğula, kız kıza kullanılır*” (K.K.5).



Fotoğraf 1. Fatma Ana otunun kuru hâli, suda açılmış hâli ve sudan çıkmış hali

Bitkiyle ilgili yaygın inanış; onun Hz. Fatma tarafından dikilmiş olmasıdır. Hem yetiştiği coğrafyanın Hz. Fatma'nın yaşadığı coğrafyaya yakın olması, hem de kendi doğumları zorlu geçen Hz. Fatma'nın doğum esnasında kadınlara yardımcı olacağı düşüncesi bu fikrin genel kanı haline gelmesine sebep olmaktadır. Aynı şekilde Meryem Ana otu olarak da anılmasında bu ikinci düşünce etkilidir. Kutsal ve iffetli bir kadın olarak yaratıcının bir mucizesini tek başına ve zorluk çekerek dünyaya getiren, acı içinde tuttuğu dalda avcunun izinin çıktığı ifade edilen Hz. Meryem'in diğer doğum yapan kadınlara yardımcı olacağı fikri, bitkinin bu isimle de anılmasını sağlar. Ancak hamile kadınların doktor kontrolünde kullanması gereken bir bitki olduğuna dikkat çekilmelidir.<sup>13</sup> Bitki sadece kadınlar için ve doğum esnasında kullanılmaz. Bitkinin erkeklerde sperm sayısını artırma, idrar kaçırmayı önleme ve cilt yaralarını iyileştirmede de kullanıldığı ifade edilir (URL-8, 2020).

Fatma Ana otu ile ilgili başka bir rivayet ve ona bağlı söylem de şu şekildedir: “*Suya konduktan 20-25 dakika sonra açılması tamamlanan bitkiyi doğum yapan kadına gösteren ebe 'Fadime Ana'nın eli açıldı, senin de hacet kapın açılınsın' diyerek, bitkinin*

<sup>13</sup> Bu otun popüler kültürde adının Meryem Ana otu olarak yer almasıyla ilgili olarak internet sitelerine de bakılabilir. Detaylı bilgi için bakınız: (URL-9, 2020).

*açıldığı sudan da içirir. Burada amaç dinsel ve sihirsel güce dayanarak telkinle doğum olayının teminidir” (Arısoy, 1974, s. 7135). Ayrıca Rize yöresinde hoca: “Doğumun kolay olması için porselen ak bir tabağın altına bir ayet tabağın içine de bir dua yazar. Tabak yıkanır içindeki boya tamamen silinip suya karışır. O suyu doğum yapacak kadına içirirler. Allah’a ‘canı candan ayır’ diye dua edilir. Kadının sırtı sıvazlanırken sıvazlayan elin Hz. Fatma Ana’nın eli olduğu söylenir. Böylece kadının kolay doğum yapacağına inanılır” (Abdurrezzak ve Kalafat, 2019, s. 23).*

Fatma Ana otu ile ilgili inanışlara bakıldığında halk hekimliğinde çeşitli durumlarda yardımcı şifa unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir. Yapılan pek çok çalışmada bitkinin bu yönü benzer örnek ve söylemler üzerinden gösterilmeye çalışılmıştır. Hz. Fatma’dan ilhamla Fatma Ana İnancının şifa unsuru olarak hangi durumlarda nasıl kullanıldığına dair örnekler verilmiştir. Ortak çıkarım, bu inanışın özellikle manen insanlara yardımcı olduğu yönündedir. Bazı özel durumlarda ise sağlık açısından bitkinin kullanıldığı da görülmektedir.

“Fatma Ana Otu” önemli olmakla birlikte bir semboldür. Suda açılırken el şeklini alması onu kutsallaştırmıştır. Burada önemli olanın; Fatma Ana Eli’nin şekli olmasıdır. Bu konuya bir örnek Ankara’da yapılan uygulamadır. El şeklindeki bir kâğıda “Fatma Anamızın Eli” denilmesi ve üzerine “Âyetül Kürsi” yazılarak, ele benzeyen bu şekil suya konulduktan sonra bu sudan doğum sancısı çekenlere içirilmesi (Tanyu, 1982, s. 481-487). Doğum önce, doğum anı ve sonrasında ilgili olaylar Hz. Fatma ile özdeşleştirilip kutsallaştırılmıştır. Bu konuyla ilgili bir örnek ise; Sivas’ta lohusa döşeğine “Fatma Ana’mızın döşeği” denilerek kutsallaştırılmasıyla birlikte lohusaya hizmet edilmesinin sevap sayılmasıdır (Üçer , 1981, s. 115-117).

### **3.2.2. Gökkuşağı (Fatma Ana Yaşmağı, Fatma Nene Kuşağı)**

Özellikle yağmur yağdıktan sonra güneş ışıklarının kırılması neticesinde ortaya çıkan gökkuşağına, halk kültüründe özel anlamlar yüklenebilmektedir. Bu sayede gökkuşağı çerçevesinde bazı inanışlar oluşmuştur. Bu inanışlardan biri de Fatma Ana figürü etrafında oluşan “Fatma Ana Yaşmağı” veya “Fatma Nene Kuşağı”dır. Bu inanış da yine şifa unsuru olarak halk arasında çeşitli nesnelere medet umma şeklinde ortaya çıkar. “Kilis’te ‘Fatma Ana yaşmağı’ olarak isimlendirilen yedi renkten iplikten oluşan

*bir kuşak hamile kalmakta zorluk çeken kadınların beline bağlanır. Hamile kaldıktan sonra da kadınlar bunu bağlamaya devam eder ta ki doğum sancuları başladığı zaman bunu kırıp çıkarır. Kırılarak [ip kopartılarak] çıkartılan kuşak çocuğun üstünde ya da yastık içinde saklanır”* (K.K.23).<sup>14</sup> Amaç hamile kalmayı sağlamak ve hamilelik sürecini sağlıklı tamamlamaktır. Aynı kuşak motifini diğer yörelerde görmek de mümkündür. Fakat bazı farklılıklar söz konudur. Örneğin, “*Türkmen ebe analarının umumiyetle geleneksel kıyafetlerinde bellerinde sarılı ve her zaman temiz tuttıkları bel kuşaklarının olduğunu, doğumlarda ve doğuma yardımcı bir araç işlevi gördüğünü; bütün bunları, onun kutsallığı inancı ile birleştirdiğimizde, “ebem kuşağı” kavramının da buradan gelen kutsallıklar neticesinde, Fatma Ana kutsallığıyla ifade edildiği anlaşılır*” (Ersoy, 2007, s. 11). Bu örnekte de görüldüğü üzere kuşak hamile kadına değil, doğumu gerçekleştirecek ebe kadına takılmaktadır. Amaç ebenin doğumu kolaylaştırabilmesi için Fatma Ana’nın yardımına vesile olmasıdır.

Fatma Ana Kuşağı motifi, geniş ve dar çerçevede Türk coğrafyalarının pek çoğunda benzer işlevselliğiyle yer almaktadır. Gökkuşağına, Tatar Türklerinde “*Fatma Nene/Fatma Ana kuşağı*” denilirken, Kars’ta çocukların “*yeşili benim*” demek için yarıştıkları bilinmektedir (Kalafat Y. , 2008, s. 365). Iğdır’da “*Fatma Nene’nin Hanası/ Kilimi*”, “*Fatma Nene’nin Örkeni*”, “*Fatma Nene’nin Kuşağı*” denilirken; Makedonya’da bulunan Müslüman çingenerde ise gökkuşağının altından geçenlerin cennete gideceğine inanılır. Bu inanış Kars ve Muğla’da da yaşamaktadır (Çetin ve Kalafat, 2014, s. 29). Hani ve çevresinde gökkuşağı; “*Mundi Ayşo Fato*” yani Ayşe ile Fatma’nın kuşağı olarak adlandırılırken gökkuşağının altından geçmenin uğurlu sayılıp altından geçen kişinin dileğinin gerçek olacağına ve altından geçen kişinin cinsiyet değiştireceğine inanılmaktadır (Demirok, 2014, s. 106). Azerbaycan’da gökkuşağına “*Tanrı Kuşağı*” ve “*Fatma Nene’nin Honası*” (ıstırası) denirken aynı zamanda bereket imgesi olarak üzerinde durulur. Gökkuşağını daha çok mahsullerinin bolluğu ve olgunlaşmasıyla ilişkilendirirler. Türk kültür coğrafyası halklarından, Talişler de “*ebemkuşağı*” olarak adlandırılan gökkuşağının yere yakının ucunun

<sup>14</sup> K.K.9, Birkaç hamileliği düşükle sonuçlanan gelinine bu kuşağı bağlattıktan sonra gelinin sağlıklı bir doğum gerçekleştirdiğini anlatırken; Kocaeli/Gebze’de yaşayan iki çocuk sahibi kızının üçüncü çocuğa uzun süre sahip olamadığını, hep düşük yaşadığını belirtip ona da Gebze’de “Sübyan duası” olarak bilinen kuşaktan bağladıklarını bildirdi.

bulunduğu yerde kıvıltı/altın olduğuna inanılır (Kalafat, 2008, s. 525). Ayrıca Azerbaycan'da gökkuşuğında bulunan yeşil rengin bereketi, sarı rengin ise kuraklık ve kıtlığı temsil ettiği inancına sahip olan çiftçiler bu inanişaya bağılı olarak kuraklıktan korunmak için bir ayin icra ederler. Gökkuşuğünü görünce; toprak üzerine iki tane resim çizip bu tarlalardan bir tanesi kendi tarlasıymış gibi düşünerek şu afsunu okurlar:

*Fatma nine Fatma nine  
Sarı sizin tarlaya  
Yeşil bizim tarlaya* (Najafov, 2019, s. 104).

Ayrıca Hz. Fatma için Azerbaycan'da; suyun iyisi/sahibi/meleği anlamında “*Suyun Ayşe Fatma*”sı sözü kullanılır (Ünal, 2019, s. 98).

Doğa ve fizik olayları neticesinde meydana gelen gökkuşuğı, Fatma Ana figürü ile özdeşleştirilerek çeşitli coğrafyalarda farklı isimlerle anılmaktadır. Doğum, şifa ve bereket gibi olay ve olgularda kutsallaştırılarak folklorik açıdan renkli düşünce ve uygulamaların kaynağı olarak kabul edilmektedir. Özellikle gökkuşuğı altından geçen kişinin dileğinin kabul olacağı ve/ya kıymetli eşyalar, paralar bulacağı ifadesi bu inanişın eski Türk inanişlarından kalma izleri olarak kabul edilebilir.



Fotoğraf 2. Fatma Ana Yaşmağı

### 3.2.3. Ocaklılarda Hz. Fatma

İnsanoğlunun kendini en yalnız ve korumasız hissettiği durumlardan biri de hastalık dönemleridir. Fiziksel ve ruhsal olarak bitkin olduğu bu dönemlerde insanlar hastalıkla mücadele edebilmek adına maddî ve manevî çok çeşitli yöntemlere başvururlar. “Halk

hekimliği” olarak değerlendirilebilecek doğal ve bitkisel cözümlemlerle (Fatma Ana otu) birlikte manevî desteğin de yeri yadsınamaz. Bu tür desteklerden biri de “ocaklık” kurumudur. Halk hekimliği olarak varlığını devam ettiren bu kurumun kökeni kamlık geleneğine dayanmaktadır. Türkistan’dan Anadolu’ya Türkler tarafından getirilen şıfa aranan kurumlar günümüzde de önemini korumaktadır (Ateş, 2019, s. 72). Derleme Sözlüğündeki tanımına göre; “*Halk hekimliğinde bir önceki kuşaktan el verme suretiyle aktarılan bilgileri kullanarak belirli bir şikâyeti veya hastalığı iyileştirdiğine inanılan aile*” (URL-10, 2020) olarak geçen ocak terimi tedavide ateş, kül, duman vb. ocakla ilgili unsurları kullandığı için bu adı alır: “*Ocaklıların tedavi metodu olarak kullandıkları işlemlerin önemli bir bölümü doğrudan ateş veya onun isı, dumanı, külü, rengi ile alâkalıdır*” (Duvarcı, 1990, s. 35). Ocaklı olmanın farklı yolları vardır. Bunlardan bir kaçı şöyledir:

1. Ocaklı birinin soyundan gelme,
2. Ocaklıdan el alma,
3. Bir ocaklıya bağlı olmadan,
4. Hamile bir kadının karnında çocuğunun sesini duyması,
5. Deniz suyu içmek gibi
6. Rüya görererek ocaklı olmak (Kumartaşlıoğlu, 2012, s. 229).

Rüyasında Hz. Fatma’yı gördüğünü söyleyenler de ocaklı sayılmaktadır. Sivas Kangal’da da rüyasında bizzat Fatma Ana’yı görenler ocaklı olarak kabul edilmektedir (Doymuş, 1999, s. 122). Sivas’a bağlı Yıldızeli’nde bir kadın rüyasında Fatma Ana’yı gördüğünü ve ocaklı olduğunu söyler (Kumartaşlıoğlu, 2012, s. 227-228). “*Adana’nın İmamoğlu ilçesine bağlı Boztepe köyünde yaşıyan Zeynep Kaya, evlenmeden önce rüyasında bir bayanı gördüğünü söyler. Zeynep Kaya’ya göre bu kişi Hz. Fatma’dır. Bu kişi, ocaklının birkaç kez rüyasına girdiğini ve kendisine tedavi yapması gerektiğini söyler. Bu şekilde ocaklı olduğunu söyleyen kişi, ilk tedavisini de rüyasında yaptığını dile getirir*” (Ateş, 2015, s. 98).

Ocaklılar tedavi işlemine başlamadan ya da tedavi sırasında Hz. Fatma’yı anarak yardım isterler. Yerel dil özelliklerine ve kelime kadrosuna bağlı olarak söylem şekilleri değişiklik gösterebilir: “*Benim elim değil Fatma/ Fadime/ Ayşe Fatma*

*Anamızın eli.*” Halk hekimliği ve ocaklarla ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde bu söylemlerin birçoğunun örneklerini görmek mümkündür. Örneğin, Gaziantep’te boğazı ağrıyan kişiler ocaklıya gittiği zaman, ocaklı olan kişi hastanın boğazını çekip ovalarken bu işlem sırasında “*Benim elim değil, Ayşe Fatma Anamızın eli.*” der. Boğaz ovalandıktan sonra başını sağa sola çevirir, damağını yukarı kaldırır, işlem tamamlanmış olur (Bozyiğit, 2011, s. 30). Antalya’da Korkuteli ilçesinde çocuğu olmayan kadınlar tedavi için delik taştan üç defa geçerler. “*Duasında ‘Allah’ım kapına geldim, sana niyetlendim, elimi boş döndürme. Fatma Anamızın eliyle geldim.’ der. Eğer delik taştan geçen kişi çocuğunun olacağına kalbiyle inanırsa kişinin çocuğu olaca*”ğına (Gönenç, 2011, s. 46) inanılır.

Korkuteli ilçesinde yer alan Ben Ocağı’ndaki şifa işlemlerinde “*Benim elim değil, Fatma Anamızın eli*” söylemi tekrarlanırken (Gönenç, 2011, s. 71), Kafa Şakılama Ocağı’nda “*Benim elim değil, Fatma Anamızın eli, peygamber efendimizin eli*” denilerek şifa verilmeye çalışılır (Gönenç, 2011, s. 72). Afyon’da Bulgur Bezemesi ve Hayran Balı Ocağı’nda “*Benim elim değil, Fatma anamın eli*” denilerek şifa aranır (Güldemir Karanfil, 2008, s. 75-76). Denizli halk ocaklarından Temreği, Dalama, Yılandık, Ağız Kabarması, Kabakulak gibi ocaklarda da yine “*Benim elim değil, Fatma Anamın eli*” diyerek sıvazlama yaparlar (Öngel, 1997). Ayrıca Mersin, Elazığ, Kütahya, Nazilli, Osmaniye, Aydın, Yozgat, Denizli, Çankırı ve Adana’da da bulunan Dalak Kesme Ocaklarında “*El benim değil, Fatma anamın eli, Allah’ım sen şifasını ver.*” dendikten sonra Hz. Fatma vasıtasıyla Allah’tan şifa istenir ve beklenir. Ocakları Konya ve Denizli’de bulunan Kızıldonlu/ Kızıldonnu ocağında da “*El benim değil, Fatma Anamızın eli*” denilerek şifa istenir. Ocakları Mersin ve Denizli’de bulunan Külleme Ocağı’nda da “*El benim değil, Fatma Anamızın eli*” denilmektedir (Acar, 2017, s. 63-65).

Ocak tedavi ritüelleri esnasında besmele ve çeşitli duaların kullanıldığı söylem örnekleri de mevcuttur. Bu tarz ocaklarda, ocaklının işlemleri yaparken daha önce duyup bildiği yahut kendinden bir şeyler katarak söylediği çeşitli ifadelere ek olarak yine şifa aracı olarak Fatma Ana’ya gönderme yaptığı görülür:

Balıkesir bezeme ocaklarında ise bezeme tedavi edilirken, bir çeşit toprak kullanılır. Bu toprağa “hacı toprağı” denir. Ocaklı kişi hacı toprağı üzerine;

“*Euzubillahimineşşeytanirracim Bismillahirrahmanirrahim, Allahümme nestainike...*” okur. Ocaklı ellerine toprağı buladıktan sonra “*Euzubillahimineşşeytanirracim, Bismillahirrahmanirrahim, Benim ellerim değil, Fadime Anamızın elleri; benim dillerim değil, Fatma Anamızın dilleri. Ne yapıyorsun? Bezeme yapıyorum. Bezesem de geçer, bezemesem de geçer.*” diyerek önce hastanın sağından başlanarak her yanı sıvazlanır. Daha sonra hastanın sol tarafına aynı şekilde dua okunur ve sıvazlama yapılır. Son olarak tüm vücuda aynı şekilde dua okunarak sıvazlama yapılır ve “*Sebebi bizden, dermanı Allah’tan. La ilahe illallah Muhammeden Rasulullah*” denilerek tedavi bitirilir (Kumartaşlıoğlu, 2012, s. 248).

Kastamonu’da ise kulak ağrısı için ocaklıya gidildiğinde; duayı kulağa okuma işlemine “Çığırtma” denir. Duayı; erkeğe erkek, kadına kadın okur. Üç ihlas okunduktan sonra, kulağa şu dua çığırlır; “*Anan gız ıkan, baban oğlan ıkan oldun isa çık*”. “İbiik guuk” ocakta ağrıyan kulak bıçakla kesilir gibi okunur. Bu sırada da “*Benim elim değil Fatma Anamızın Eli. Mekâni değil, durağın değil. Çık git çık git. Kaf Dağı’nın ardına*” denir (Küçükbasmacı, 2000, s. 200).

Tüm ocak tedavilerinde Hz. Muhammet (s.a.v.) ile Hz. Fatma (a.s.) arasında geçen el vermeye gönderme yapılır. Bu işlemler sırasında peygambere ve kızına selamlar gönderilir. Şifa için Allah ile kul arasında aracı olmaları beklenir. Buradaki inanın temelinde yine Hz. Fatma’nın şifa dağıtmak için babasından el ve izin alması almasından sonra “Fatma Ana” olarak halk hekimliğinde toplumun değer verdiği biri olmasındır.

### 3.2.4. Diğer İnanış ve Uygulamalar

Sivas/ Divriği ilçesine bağılı Ahi köyünde bulunan “Ahi Baba” türbesinde iki kabir bulunmaktadır. İnanışa göre bu kabirlerden biri Ahi Baba’ya diğeri Hz. Fatma’ya aittir. Ayrıca türbe içerisinde bulunan ve Hz. Fatma’ya ait olduğuna inanılan bir tek pabuç altı bulunmaktadır. Ağrısı olanlar bu türbedeki pabucu ağrıyan yerlerine sürerler (Gökdemir, 2011, s. 112).

Tunceli’de ise Merkez Ana ziyaret yerine giden çocuksuz kadınlar, burayı ziyaret ettikten sonra adak kesip dilekte bulunurlar. Çocukları doğduktan sonra da şükür amacıyla tekrar buraya gelip kurbanlarını keser ve diğeri gelenlere dağıtırlar. Çocukları erkek olursa; Munzur, Hıdır, Düzgün, kız ise Sultan veya Fatma isimleri verilir (Parlayan, 2012, s. 8).

Ayrıca çocuk emziren kadının canı bir şey yiyip içmek isterse ve yiyemezse ya da burnuna bir şey kokuğunda ondan yiyemezse göğsü şişer ve morarır. Buna da halk

arasında “umma” denir. Ummanın acısını dindirmek için eli geçen birinin dualarla ovalaması faydalı olur. Yoksa anneye de bebeğe de zarar vereceğine inanılır. Eğer ovalayacak kimseyi bulamazsa umma olan kadın banyoya gidip kendi başına göğsünü “öfeler”<sup>15</sup> bunu da mümkünse bebeğin pis bezine birkaç damla sütünden akıtarak yapar ki zararlı süt aksın gitsin. Bunu da yaparken üç Kulhü bir Fatiha okur “*Benim elim değil, Fatma Anamın eli*” diyerek şifa ister (K.K.5).

Kütahya’da bulunan Fatma Ana’nın Makamı ise murat için, bir hastalığın tedavisi için veya çocuğu olmayan kadınların çocuk dilekleri için inananlar tarafından ziyaret edilir (Tanyu, 1982, s. 488).

### 3.3. Bereket ve Uğur Sembolü Olarak Hz. Fatma

Bereket kelimesi sözlükte; “*Bolluk, gürlük, ongunluk, feyiz, feyezan*” (URL-11, 2020) olarak geçmektedir. Anadolu’da uygarlıklarının en temel geçim kaynakları; tarım, hayvancılık, balıkçılık, ticaret ve yer yer madencilik üzerinedir. Bu temel geçim kaynaklarının kazançlı ve bereketli olması adına en eski uygarlıklardan beri çeşitli ritüeller, kurbanlar ve yaratıcıya dua ayinleri görülür. Bazen yaşanan kıtlık ve geçim zorlukları, yaratıcının gazabı olarak değerlendirilirken bereketin de yine göksel unsurlardan geldiğine inanılır. Ortaya çıkan inançlar ve yaşam tarzları bu çerçevede gelişir. Fakat bu inanç ne sadece Anadolu ve çevresine aittir ne de tarihin yeni dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Bereketin ve doğurganlığın sembolü olarak sayılan objeler ve resimlerin ele geçirildiği ilk devir “*Paleolitik Devir*” yani “*Eski Taş Devri*”dir. İnsanlık tarihinin % 99’unu kapsadığı düşünülen bu devirde kadının doğurganlık ve bereketteki rolünü simgeleyen küçük kadın heykellerine rastlanmaktadır (Aydoğan, 2012, s. 34).

Daha sonraları takip edebildiğimiz çok tanrılı dönemlerde de iklim koşullarının elverişsizliği, suyun, yağmurun kıtlığı-aşırılığı, toprağın verimsizliği ile bitkisel ve hayvansal hastalıklar gibi konularda çaresiz kalan insanoğlu, pek çok tanrı ve tanrıçadan bereket için yardım umar. Felaketin def edilmesi ve bereket dileği için çeşitli ayin ve tapınmalar gerçekleştirip kurbanlar feda ederler. Anadolu’nun ilk

<sup>15</sup> Hasta kişilere özellikle eli geçtiğine inanılan kişi tarafından ovalama yapılmasıdır.

uygarlıkları dönemlerinden bilinen “*Kibele Ana Tanrıça kültü de bereketle ilgili önemli bir kültür*” (Akarpınar, 2000). Tarihin farklı dönemlerinde çeşitli topluluklarda bereketi simgeleyen ve insanlar tarafından sembolleştirilen tanrı-tanrıçalar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; Mezopotamya’da *İştar*, Anadolu’da *Ma Cybele* (Kibele/Sibel), İran’da *Anahita*, Suriye’de *Atargartis*, Yunanistan’da *Aphrodite* ve *Athena*, Romanya’da ise *Venus*’tür (Sarıçioğlu, 2000, s. 33). Türk mitolojisinde ise tanrıça yerine yardımcı iyeleri görmekteyiz. Bunlardan biri Türk mitolojisinin kutsal dişisi olarak adlandırılan *Umay Ana*’dır. Umay, kadim dönem Türk boy ve halklarının bereket için dua ettikleri, adına çeşitli ayinler düzenlenen ve aynı zamanda kadınların doğum anında ve sonrasında yardımcısı/koruyucusu olduğuna inanılan kutsal iyedir (Kayabaşı, 2016, s. 220-228).

İslamiyet ile birlikte Umay Ana’ya yüklenen bu anlam Hz. Fatma’ya yüklenir ve Fatma Ana İnancı doğar. Hz. Fatma’nın elinin bereketi üzerine anlatılan bir rivayete göre, bu el bereketi annesi Hz. Hatice’den gelmektedir (Eraslan, 2018, s. 63). Bir diğer bir rivayete göre ise Hz. Fatma, evindeki tüm rızıkların kaynağı olarak Allah’ı gösterir. Hz. Peygamber ise kızının bu kanaatkâr ve şükür dolu sözleri üzerine onu Hz. Meryem’e benzeterek elinin bereketinin Allah’tan geldiğine işaret eder (Çubukçu, 2019, s. 559-572; Eraslan, 2018, s. 225-226).

Anadolu’da kadınlar kendilerine örnek olarak aldıkları Hz. Fatma’yı anarak işlerine başlarlar. Başlamadan önce bolluk, bereket ve uğur getirmesi için “*benim elim değil Fatma/ Fadime/ Fatıma/ Ayşe Fatma Anamın eli*” diyerek ve çeşitli uygulamalarda bulunarak Fatma Ana İnancı çerçevesinde işlerinin hayırlı ve bereketli gitmesini arzularlar. Sembolik olarak çağrışım yapması için el motifinin kullanılması oldukça yaygındır. Bu gelenek günümüzde de devam eden bir gelenektir. Sivas’ın bazı Sünnî ve Alevi köylerinde ocak duvarlarına boya veya is ile el işareti basılır. Kadınlar ocak duvarlarını sıvarken el izlerini basarlar. Köylü kadınların anlatımlarına göre, el işareti bereket ve uğur olsun diye basılmaktadır. Bu el, Fadime Ana’nın Eli’dir (Üçer, 1976, s. 148). Halk arasında Fatma Ana Eli’nin anıldığı an ve eylemlerden bazıları şunlardır:

### 3.3.1. Hamur Yoğurmak

Hamur yoğurmaya başlamadan önce daha iyi kıvam alması ve bereketli olması amacıyla Fatma Ana anılır. Bunun için hamur yoğurmaya başlamadan önce yoğurduktan sonra beş parmağımızın izi çıkacak şekilde vurarak toparlarız. Sivas'ta ise hamur yoğuracak kadın boy abdesti aldıktan sonra hamurun başına geçer; *“Benim elim değil, Fadim Anamın eli. La ilaha illallah Muhammeden Resulullah”* diyerek yoğurmaya başlar. Bittikten sonra hamurun üstünü kapatıp *“Benim adım eşe hamurum taşa, ben fırına varmadan, peşimden ulaşsın.”* der (K.K.18).<sup>16</sup>

### 3.3.2. Turşu Yapmak

Turşu yapma/basma işleminde kadınlar turşu malzemelerini hazırlayıp turşusunu basmaya başladığında besmele çekerek *“benim elim değil, Ayşe Fatma Anamın eli”* dedikten sonra *“Allah'im sen ağız tadıyla yedir, utandırma”* diyerek turşusunu yapar ki turşu bozulmasın ve bereketli olsun (K.K.1, K.K.3, K.K.4, K.K.5, K.K.6, K.K.7, K.K.20, K.K.21, K.K.27).

### 3.3.3. Salça Yapmak

Salça hazırlanırken birkaç gün süren evrede pek çok kez Fatma Ana anılır. Salçalık ürünler el yardımıyla parçalanmaya başlamadan önce, küçük parçalara ayrılıp kurutmak için bırakıldığında ve daha iyi kıvam alması için her karıştırma işleminde besmele çekilerek *“benim değil, Ayşe Fatma Anamızın eli”* denir. Artık son gün kaplara koyulmadan önce kadın gusül abdestini almış şekilde salçasını kaplarına yerleştirir. Bunu yaparken de *“Allah'im sen utandırma ağız tadıyla yemeyi nasip et”* ve *“benim elim değil Ayşe Fatma Anamın eli”* denir ki bütün kış bozulmadan kalsın ve hane halkına yetecek kadar bereketlensin (K.K.1, K.K.3, K.K.4, K.K.5, K.K.6, K.K.7, K.K.12, K.K.20, K.K.21, K.K.27).

<sup>16</sup> K.K.7; evlerinde hamur yoğurma işlemini artık eşinin kızlarına devrettiğini, hamuru kızının aynı ritüelleri tekrar ederek yoğurduğunu aktarmıştır.

### 3.3.4. Yoğurt ve Peynir Mayalamak

Süt kaynatılıp yoğurt ya da peynir için gerekli hazırlık yapıldıktan sonra; mümkünse kadının yine abdestli olmasına dikkat edilir ve yoğurt veya sütün mayası çalınır. Bu sırada yine besmele çekilerek “*benim değil, Ayşe Fatma Anamın eli*” denilir (K.K.1, K.K.3, K.K.4, K.K.5, K.K.6, K.K.7, K.K.20, K.K.21, K.K.22, K.K.27).

### 3.3.5. Aşure Yapmak

Aşure, yılın belirli dönemlerinde yapılan önemli bir ritüelistik yiyecektir. İçine konulacak malzemeler ayrı ayrı pişirilip tam birbirine karıştırılacağı sırada bereketli olsun ve tadı yerinde olsun diye besmele çekilip “*benim değil, Ayşe Fatma Anamın eli*” denilir (K.K.3, K.K.4, K.K.5, K.K.6, KK.9, K.K.20, K.K.21, K.K.23, K.K.28). Yine aşure yapımına dinî nitelik kazandırmak amacıyla; temelini Hz. Fatma’ya dayandıran rivayetler oluşturulmuştur. Bunlardan biri; *Hz. Ali’nin eşi Hz. Fatma’dan yemek pişirmesini istemesi üzerine Fadime Ana’nın evde ne yağ ne de un göremeyince biraz olsun bulunduğu pirinç, fasulye, nohut, buğday, üzümüne çok az tuz katarak (haram olmasın diye) tencereye koyup su da ilave ederek pişirdiği söylenmektedir* (Üçer, 1981, s. 115-117). Bir diğer inanışta ise Kerbela olayıyla ilişkilendirilmiştir.

### 3.3.6. Bahçe, Bostan Yapmak

Çiçek ve sebze fidelemesinde besmele çekilerek “*benin elim değil Ayşe Fatma Anamın eli*” denilerek yapılır ki sebze ve çiçekler tutsun, kurumasın. Ayrıca bereketli olarak mahsul versin (K.K.3, K.K.4, K.K.12).



Fotoğraf 3. Hz. Fatma anılarak fideleme yapılırken ve bahçenin hasatı

### 3.3.7. Yemek Pişirme

Yemek pişirme sırasında da kadınlar yemeğin bereketi ve lezzeti için Hz. Fatma'nın adını anarlar. *“Kadınlar tencerenin kapağını kapatarak “Besmele ve Fadime Ana gibi ağır taşları tencerenin kapağı üzerine koyarlar. Bunu yapmazlarsa şeytanların yemeği çalacakların veya yemeğin lezzetsiz ve bereketsiz olacağına inanırlar”* (Tanyu, 1982, s. 483). Erzurum'da yemek yapılırken bereket ve lezzet için *“Halil İbrahim bereketi, Fadime Anamızın Elinin lezzeti olsun”* denir ( K.K.29).

### 3.3.8. Ev İşleri

Kadınlar ev işi yaparken ve özellikle örgü işlerine başladıklarında daha çabuk bitmesi için *“Kolay gelsin, altın taş olsun, elin kuş olsun, Hızır yoldaşın, Fadime ana komşun olsun”* denir (Tanyu, 1982, s. 482). Ayrıca ekmek yapımına oturulduğunda ekmeğin çabuk bitmesi, dolmalık patlıcan ve biber oyarken bereketli olması için de *“elimizi kuş eyle, g...tümüzü taş eyle, Ayşe Fatma Anamızı yanımıza yoldaş eyle”* denir (K.K. 2).

*“Çukurova'da da pişirilen yemeğin tuzu fazla olduğu zaman yemeği pişiren kadın ‘Fadime anamız yemeğim tuzlu oldu bu senin yemeğindir. Yüzümü kara çıkarma!’ dediği zaman yemeğin tuzluluğunun gideceğine inanılmaktadır.”* (Çetin ve Kalafat, 2014, s. 30).

### 3.3.9. Hz. Fatma ve Nar

“Nar” bazı inanışlarda bereketi bazı inanışlarda da doğurganlığı temsil eder. Yunan mitolojisinde tanrıça Hera'nın sembollerinden biri nar olarak bilinirken, Asurlularda ise doğurganlığın sembolüdür. Alevi-Bektaşî sözlüğüne göre ise kadınlarda namusun, doğruluğun ve temizliğin simgesi olan “Fatma Ana”, siyah ve koyu sarı renkle temsil edilirken, yine nar da Fatma Ana'yla ilişkilendirilen başka bir semboldür. Bu sembolü açıklayan rivayet ise şöyledir: Bir gün Cebrail cennetten elma, ayva ve nar getirmiş, peygamber bunları Hasan ile Hüseyin'e vermiş ve bir parçasını saklamalarını söylemiştir. Fatıma vefat ettiğinde ise saklanan bu nar parçaları ortadan kaybolmuştur (Okutan, 2016, s. 89). Ayrıca; Alevi Bektaşî edebiyatında çeşitli renk ve kokuların Ehl-i Beyt'ten birini temsil ettiğine inanılmaktadır. Bu inanışta, siyah renk ve nar kokusu Hz. Fâtıma'yı sembolize etmektedir.

### 3.3.10. Diğer Bereket Uygulamaları

Halk arasında bereketle ilgili inanış ve uygulamalar arasında farklı olanları da mevcuttur. Örneğin Çamşılı yöresindeki Dişbudak köyünde araziye dağılmış eski deniz kabuklarının fosilleri bulunmaktadır. Midye büyüklüğünde olan ve somun ekmeğine benzeyen bu taşlara “Fatma Ana taşı” denir. Fatma Ana’nın bu taşları ekmek şeklinde pişirdiğine inanılır. Yörede kadınlar bereket getirmesini istedikleri için bu taşları un çuvallarına ve ambarlarına koymaktadırlar (Gökdemir, 2011, s. 124). Balıkesir’de de ekim zamanında hasadın bereketli olması için, buğday saçmadan önce “*Benim elim değil Fatma Anamızın eli*” deyip öyle buğday atılır (Olgunsoy, 2007, s. 74).

### 3.4. Nazar İnanıcı ve Hz. Fatma

Nazar, “*belli kimselerde bulunduğuna inanılan, kıskançlık veya hayranlıkla bakıldığında insanlara, eve, mala, mülke hatta cansız nesnelere kötülük verdiğiğine inanılan uğursuz göz*” (URL-12, 2020) olarak tanımlanır. “*Eskilerin “isabet-i ayın” dedikleri bu kötü sonuçları bugün ‘Göz değmek, Göze uğramak’ tabirleri ile ifade edenler vardır*” (Bayrı, 1955, s. 1107). Nazar ve göz değmesi kavramları kişinin bir felakete uğramasına neden olabilecek kadar kötü bir metafizik olay olarak halk arasında bilinir. Sadece insanlar değil; eve, eşyaya, yeni doğan bebeğe, yeni geline, mal-mülk gibi canlı ve cansız tüm varlıklar nazara uğrayabilir. Eğer eve gelecek kişinin nazarı değen biri olarak olduğu bilinirse çiçek göz önünden kaldırılır. Özellikle yeni ev alanlar da evlerinde oluşan hasarları ev görmeye gelen insanların nazarından bilerek, evlerinde dua okuturlar. Genellikle de renkli gözlü insanların nazarından ve sözünden korkulur (K.K.5, K.K.16). Halk arasında bilinen bir rivayete göre; nazara inanmayanları inandırmak için ve kendilerine dayanak olarak peygamber efendimizin bir gün mezarlığın yanından geçerken mezarlığı göstererek “*şurada yatanların yarısı nazardan ölmüştür*” dediği anlatılır (K.K.30). Yine “*Hz. Âyşe’nin naklettiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: [Nazardan] Allah’a sığının. Çünkü göz değmesi (nazar) gerçektir*” (URL-13, 2020)”. Hadis, nazar inancının İslâm’da peygamber nezdinde varlığının ve zararlarının çok kötü kabul edildiğinin göstergesidir. Bu hadis halk arasında nazar inancının kabulünün de dayanağıdır.

Pek çok kültürde, insanlar kötü sonuçlarından korktukları nazar için kendilerince önlemler alıp bazı korunma yöntemlerine başvururlar. Bunlardan biri nazar değdiğine inanılan kişiyi okumaktır.<sup>17</sup> İnanışa göre bazılarının nefesi, duası nazar üstünde işe yarar. Nazar değdiğine inanılan kişiyi tedavi eder. Çünkü nazar da bir nevi hastalıktır. “Baş ağrısı, mide bulantısı, halsizlik yapar. Eli geçen kişi mümkünse yakından hasta kişinin başını ovalar, bu sırada da dualar okur, dua okurken de ‘benim değil Fatma Anamın eli’ der. Okunan dualar; Nas, Felâk, İhlas ve Fatiha’dır” (K.K.8).<sup>18</sup> Yöreden yöreye çeşitlilikler gösterse de genel olarak kullanılan yöntem ve materyaller benzerlikler mevcuttur. Konuyla alakalı bazı örnekler şu şekilde sayılabilir:

### 3.4.1. Fatma Ana Eli

Günümüzde nazar ve diğer kötü musibetlerden korunmanın en yaygın sembollerinden biri aşağıya doğru ve avuç içi açık el sembolüdür. Parmaklar bitişik ve düzdür. Küçük olanları takı olurken büyük olanları eve asılır. Bazı ellerin avuçlarının tam ortasına göz yerleştirilir. Bu da nazarlığın ek korumasını sağlar (Morris, 1999, s. 190). Ülkemizde de birçok köy evinin duvarında buna benzer el resmi/sembölü bulunmaktadır. Bunun yanı sıra “*elem tere fiş, kem gözlere şiş*” ve “*beş parmağım gözüne*” sözleriyle de kötülük gelme ihtimali olan gözleri oyma tehdidiyle nazara uğrayacak kişi ile zarar verecek kişinin bakışları arasında bir engel oluşturmak istenir (Boratav, 2016, s. 138).

### 3.4.2. Kurşun Dökme

“Kurşun dökmek” ya da “kurşun atmak” olarak da adlandırılan bu işlem hemen hemen her yörede farklı şekillerle de olsa nazara karşı koruyucu ve tedavi edici olduğu düşünülen bir inanıştır. Kurşun atan-döken kişi “*benim elim değil, Fatma Anamın eli*” diyerek kurşun döker. Bu Hz. Fatma’dan bir çeşit yardım isteme şeklidir. Gaziantep’te nazara uğradığı düşünülen kişi için kurşun dökcek kişi, kurşun dökmeden önce bir tepsi hazırlar. Tepsinin içine ekmek, soğan, makas ya da bıçak (demir bir eşya), bir tane ters çevrilmiş terlik, kurşunu erittikten sonra içine atmak için su dolu metal bir kap, suyun içine de toplu iğne ve bozuk para koyulur. Kurşunu dökcek kişi abdestli

<sup>17</sup> Okumak; nazar değdiğine inanılan kişinin yüzüne karşı duaları okumaktır.

<sup>18</sup> K.K.8: Genelde nazar değen kişiye dua okuyunca iyi gelir. Nazar değen kimseler beni arar, dua ister okurum. Anında iyi geldiğini söylerler. Bir örnek kızım bir gün kalabalık bir toplantıya girdi. O gün ondan çok bahsettiler. Kızımı bir baş ağrısı tuttu. Evden beni aradı, “*Anne öliyorum ne olur beni oku*” dedi. Onu evden okudum on dakika sonra beni aradı. “*Anne iyileştim, çok sağ ol öliyordum.*” dedi.

olmalıdır. Tüm hazırlıklar yapıldıktan sonra nazara uğradığına inanılan kişi yere oturtulur. Üzerine bir çarşaf gerdirilir. Kurşun bir kaşığı içinde eritilir. Kurşun dökülecek kişi bir defa “Fatıha” ve üç defa “İhlas” suresini okuduktan sonra “*benim elim değil, Fatma Anamın eli*” diyerek, erittiği kurşunu suyun içine atar mümkünse su soğuk olmalıdır. Bu işlem üç defa tekrarlanır. Çıkan şekiller yorumlanır. Sonra içinden bir parça kurşun alınır. Kurşun dökülen kişinin evinin kapısının üzerine konur. Kaptaki sudan da kişinin yüzüne birkaç damla serpilir. Aniden göğsüne su çarpılır ki ürksün, korksun nazar çıksın. Su, evin dört köşesine dua edilerek serpilir. Kalan su ve kurşun parçaları da dört yol ağzına dökülür. Bazen kurşun üç defa dayanmaz çatlar veya dağılır. Bu çok fazla göz değmesine işarettir. Kurşun dökme işi elinden gelen kişilerle ilgili inanışa göre; “*erkek kardeş ekmeği yemeyen*” kişidir ya da birinden el almıştır (K.K. 3, K.K.5, K.K.31, K.K.32).



Fotoğraf 4. Kurşun dökme tepsi ve kurşun dökme işlemi

Nevşehir/Derinkuyu’da da kurşun dökme işlemi nazarı önlemek ve tedavi etmek amacıyla yapılmaktadır. Kurşun dökme işlemi sırasında bulundurulanan ateş, su, bakır (metal) gibi malzemeler Türk kültüründeki ocak, su ve ateş kültürünü hatırlatmaktadır. Kurşun döküldükten sonra çıkan dumanla birlikte nazarın gittiği inanılır. Sonrasında da çıkan şekiller yorumlanır.

Nazar için yapılan bir diğer işlem de yaşlı kadınlar tarafından gerçekleştirilen “seğleme”dir. Bu işlemi yapan kişiye “seğci” denir. Seğlemeyi yapacak kişi yani kurşun dökülecek kişi önce abdest alır. Hasta olan kişi kibleye çevrilir. Kurşun seğci

tarafından “*Benim elim değil Ayşe Fatma Anamın eli*” denerek hastanın başına dökülür. Seğ hastanın başında üç defa dolandırılır, sonrasında kızgın küle atılır (Kabak, 2011, s. 134). İçel ve Silifke’de ise uygulamanın yapılış şekli şu şekildedir: Nazarı tedavi eden kadın abdest alarak hastayı kible yönüne çevirir. “*El benim elim değil, el Eşe Fatma Anamızın elidir*” der ve ardından İhlâs suresini okur (Kumartaşlıoğlu,2012, s. 455).<sup>19</sup> Çorum’da kurşun dökme işlemi sırasında “*benim elim değil, Fatma anamızın elidir*” denilerek göz çıkarmanın Hz. Muhammed (s.a.v.) kızı Fatma’nın eli olduğuna inanılır (Yıldız, 2019, s. 69-70). Muğla’da nazar için alınan ve yaygın olarak kullanılan önlemlerden biri de “okunmuş su” kültürüdür. Nazarlı kişi bildiği tüm duaları temiz bir suya okur. Şu sözler eşliğinde elini yüzünü yıkar; “*El benim değil, Fatma Anamızın eli; sebep bizden, derman Allah’tan, şifa Allah’tan*” (Tuna, 2014, s. 311) denir.

Yukarıda zikredilen örneklere bakıldığında kurşun dökme-atma inanişinin her yörede birbirine benzer uygulamalarla yaşatıldığı görülmektedir. İşlem sırasında anılan Fatma Ana figürü ise nazara karşı Hz. Fatma’nın koruyuculuk ve şifa vasıflarına bir göndermedir.

### 3.4.3. Tuz Yakma/ Çevirme

Tuz insanoğlunun hayatında maddî faydaları kadar manevî faydalarıyla da kıymetli olan bir maddedir. Özellikle gıda açısından değerlendirildiğinde çok eski zamanlardan beri insanların her zaman kullanımında olan bu madde, çeşitli açılardan arındırıcı ve dinginleştirici bir terapi unsuru olarak da değerlendirilmektedir. “*Tuzun uğruna savaşlar çıkmış, ücretler onunla belirlenmiş, kendisinden heykeller yapıp tapılmış, bulunmadığı yerlerde ise insanlar idrarını buharlaştırarak tuz elde etmeye çalışmışlardır. Öyle ki insan hayatında önemli bir yere sahip olmuştur*” (Akkoyunlu, s. 194-198). Bu kadar kıymetli olan bu madde, gerek ateşe atılarak gerekse su ile karıştırılarak insanları hem bedenen hem de ruhen arındırıcı olarak kabul edilir. “*Hz. Muhammed deniz suyundan bahsederken temizleyici tarafının abdest gibi farz bir ibadeti karşılayabileceğini ifade eder. Yine Hz. Muhammed’in, elini akrep soktuğunda suyu tuz ile karıştırıp erittikten sonra akrebin soktuğu kısmı tedavi etmesi suyun şifa*

<sup>19</sup> İçel ve Silifke’de “Eşe Fatma” isimlerinin birlikte kullanılma nedeninin Ayşe adı ile Fatma adının birleştirilerek etki gücünün artırılması sonucu bir telkinle tedavi şekli olduğu belirtilir (Kumartaşlıoğlu, 2015, s. 330).

*unsuru olarak kullanılmasına bir örnektir. Bugün de alternatif tıpta su ve tuz karışımı; egzama, sedef, böcek ısırması, nasır, siğil gibi birçok hastalığın tedavisinde kullanılan bir metottur” (Çetin, 2016, s. 2398).*

Ocaklarda tuz kullanımı ise aynı şekilde şifa amacı güder. Hatta ocaklı kişinin elinden su içmek, un, tuz veya kül yalamak ocaklıların “el verme” yöntemlerinden biri olarak kabul edilir. *“Ocaklının evinden tuz, şeker, ekme, kül vb. şeyler alarak evinde kullanmanın şifa getireceğine inanılır. Sağaltma gücü olduğuna inanılan bu yöntemde hasta kişi ekmeği yer, tuzu ve şekerini suyuna katıp içer veya yalar. Hatta tuzu ve külü yıkanma suyunda da kullanabilir. Bu şekilde hastalıkların sağaltılabileceğine inanılır”* (Kumartaşlıoğlu, 2012, s. 224-235).

*“Afyonkarahisar’da ocaklı kişi, siğil tedavisi için Alibey Dede Türbesi’nden getirilen toprağın içine tuz karıştırıp siğil üzerine sürer. Bu esnada da ‘Fatma Anamızın eli, Gani Dede’nin eli’ ve ‘Beş, on, on beş, yirmi, elli, altmış, yetmiş, çıkmış gitmiş’ der. Bu işlem üç Cuma üst üstte devam eder”* (Kumartaşlıoğlu, 2012, s. 246-247).

Kilis’te, çocuklarının nazara uğradığına inananlar hemen birazcık tuzu alıp nazar değdiğine inanılan kişinin başında çevirir. Çevirirken de bir Fatıha üç İhlas okurlar. Tuz, ısınan tavanın içine *“benim elim değil, Fatma Anamızın eli”* denilerek atılır. Tuz yanıp iyice kokusu çıkınca nazarın da gittiğine inanılır. Bu yöntem kolay ve çabuktur. Herkes evinde yapabilir. Aileden gören kızlar da kendi çocuklarına uygulayabilirler (K.K.14). *“Tuz çevirme pratiği yapılırken ateşten alınarak nazara gelen kimsenin başı üzerinde çevrilirken ‘Üç İhlas suresi ile birlikte bir Fatıha suresi’ okunması ve ardından da “Benim elim değil, Fatma Anamızın eli” söylenerek tamamlanır”* (Çallı, 2017, s.101). Yukarıdaki bilgilerden hareketle tuzun nazardan korunma ve kurtulma yolları arasında bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Bu yollar genellikle, Fatma Ana İnancı çevresinde tuz yakılması, çevrilmesi veya atılması şeklinde gerçekleştirilmektedir.

### **3.5. Motif Olarak Fatma Ana Eli**

#### **3.5.1. Takı, Kıyafet, Ev Eşyası ve Dekorasyonunda Fatma Ana Eli**

Hz. Fatma’nın, Hz. Ali’nin yanında gördüğü genç bir kadından dolayı elini pişmekte olan bir helva kazanına soktuğu, üzüntüsünden dolayı içeride unutup elini yaktığı

rivayet yukarıda aktarılmıştır. Araştırmacılara göre bu olaydan sonra Hz. Fatma'nın aşağıya dönük eli önemli bir sembol olmuştur (Morris, 1999, s. 191). El, sadakat ve sabrın sembolü olmanın yanı sıra koruyuculuğuyla da ön plandadır. *“Ucundan eller sallanan gerdanlığı takan kızlar kadınlar, Fatma Ana'mızın ellerinin kendilerine uğur, bereket ve sabır vereceğine inanmaktadırlar”* (Şentürk, 2007, s. 36). Bu el motifinin farklı desenler ve şekillerle desteklendiği görülmektedir. Özellikle merkezinde nazar inancını vurgulayan göz, balık ve nazarlık gibi ek motifler bulunabilmektedir. *“Bazı ellerin avuçlarının tam ortasına bir göz yerleştirilmiştir, bu da nazarlığın ek korumasını sağlar. Bazı daha büyük, seramik ellerde ise güçlerini arttırmak için kutsal yazılar bulunur”* (Morris, 1999, s. 191). Fatma Ana Eli içerisindeki nazar boncuğu motifleriyle nazara karşı tinsel koruyuculuğun arttırıldığı düşünülür. Bu yüzden *“nazardan korunmak için Anadolu'da muskanın (hamâil) yanı sıra el biçiminde nazarlıklar kullanılmıştı”* (Aldoğan, 1988, s. 83-90). Nazar inancı neticesinde insanlar kendilerini kötü gözlerden korumak için zamanla Fatma Ana Eli'ni takıdan ziyade nazarlık olarak üstlerinde taşımaya başlamışlardır. İlk zamanlarda sadece takı olarak kendini gösteren bu motif, daha sonraları duvar süslerinde, kıyafet ve dokumalarda, ahşap ve porselen eşyalarda desen olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu kullanım uluslararası boyutta da olmuştur. Ünlü bir giyim firması koleksiyonunda el sembolünü kullanırken, bir kozmetik firması da parfüm şişelerinin üzerinde el sembolünü kullanmıştır. Burada asıl amaç estetik kaygılardan ziyade insanların manevî yönden kendilerini daha güçlü hissetme arzularıdır. Bu konuda takı tasarımcısı Sevim İso'tun düşünceleri kayda değerdir:

*“İnsanlar, peygamberin kızı olan, insanlar tarafından kutsal sayılan ve sevilen Fatma'tü'z Zehra annemizin şifalı olduğuna inandığı elini sembol olarak, manevi eksikliklerini gidermek için, inançlarından dolayı üzerlerinde taşımaya başlamışlardır. Son dönemlerde daha fazla sembol olarak üstlerinde taşımaya başlamışlardır. Bunun nedeni; insanların manevi eksikliklerini gidermek dışında eskiye dönüş, atalarına dönüştür. Bu nedenle de son dönemlerde çeşitli takı tasarımlarda kullanmakla birlikte; kıyafetler, fincanlar ve süs eşyalarında kullanılmaya başlanmıştır. Bir nevi inancın sosyal hayata yansımaları diyebiliriz (K.K. 26)”*.



Fotoğraf 5. Hz. Fatma'nın Eli sembolünün taş baskı, kolye, küpe ve tişört örnekleri.



Fotoğraf 6. Hz. Fatma'nın Eli sembolünün tablo, fincan, saat ve duvar süsü örnekleri<sup>20</sup>



Fotoğraf 7. Özel koleksiyonlarda Hz. Fatma'nın eli sembolü<sup>21</sup>

<sup>20</sup> Kahve Fincanı (URL-14, 2020), Duvar süsü (URL-15, 2020), Halat saat (URL-16, 2020).

<sup>21</sup> Tişört (URL-17, 2020), Parfüm (URL-18, 2020), Duvar örtüsü (URL-19, 2020).

### 3.5.2. Halı, Kilim ve Dokumalarda Fatma Ana Eli

El sembolü halı ve kilimler motiflerinde bereket ve uğur getirdiği için yaygın olarak kullanılmaktadır. “Halı ve kilimcilik sanatında el ve el ile ilgili diğer sembolik unsurlar; evin dirliğini, bereketini, bolluğunu sağlamak, kötü güçlerden, nazardan korumak işlevleriyle yer almaktadır. El, bir motif olarak parmakları açık tek el olarak veya çift el olarak bulunur.” (Aydoğan, 2019, s. 146). Bu motif, el, parmak, tarak motifi olarak geçer ve “nazar, sihir ve büyü gibi kötü güçlerden korunmak amacıyla kullanılır (Ateşok, 2014, s. 33).

Halı ve kilim sanatında bulunan el motifi, halı ve kilimlerin yanı sıra geleneksel el sanatları arasında yer alan seccade ve yazmalarda da kullanılır. Aldoğan’a göre; “Seccadelerde tanrıya açılan eller, tanrıya yakarışı (dua) gösterdiği gibi secde ederken ellerin konulacağı yeri de işaret eder.” Ayrıca bu motif vasıtasıyla manen huzur bulmanın amaçlandığı örnekler mevcuttur. Dokumacılıkta “el motifi genellikle ruhsal ve bedensel temizliğini simgeleyen tarak, ibrik motifleri ile birlikte yer alır.” Hatta çeyiz işlemlerinde uğur ve bereket getirmesi amacıyla “gelin ve nişanlılara gönderilen mendillere de el motifinin işlendiği mevcut örneklerden” anlaşılmaktadır. (Aldoğan, 1988, s. 31).



Fotoğraf 8. Hz. Fatma'nın eli sembolünün halı, seccade ve dokuma havlu örnekleri<sup>22</sup>

<sup>22</sup> Dokuma halı, kilim (URL-20, 2020); halı, seccade (URL-21, 2020); dokuma havlu (URL-22, 2020).

### 3.5.3. Bayrak, Sancak, Mezar Taşları ve Kale Burçlarında Fatma Ana Eli

Dokumacılığa bağlı olarak bayrak ve sancak tasarımlarında da koruyuculuk ve şans amaçlarıyla el motifinin kullanıldığı görülür. Askerin manevî gücünü arttırmak amacıyla yapılan bu motiflerde sancağın ortasında veya bir kenarında avuç içi açık el motifi bulunur. Fatma Ana figürünün koruyuculuğunun askerlerle birlikte olduğu hissi çağrıştırılır. Osmanlı’da yeniçeri bölük ve ortalarının kendi sancakları ve buna bağlı işaretleri bulunmaktadır. Sancaklar arasında el motifi görülen örneklere rastlanır. Hatta askerlerin bu motifi kollarına döğme olarak yaptırdıkları görülür (Aldoğan, 1988, s. 28). 18. yüzyıldaki Yeniçeri Ocağı 76. Ortasına ait sancağın üzerinde kelime-i tevhid ve hemen sağ tarafında, belgelerde “Siyah Adam Pençesi” olarak geçen el motifi görülür. Bu motif Fatma Ana’nın eli olarak da yorumlanmaktadır (Ceco, 2012, s. 113).



Fotoğraf 9. 76. Orta Sancağında el sembolü<sup>23</sup>



Fotoğraf 10. Manisa Sancağında el sembolü<sup>24</sup>

<sup>23</sup> Yeniçeri Orta Sancağı (URL-23, 2020).

<sup>24</sup> Manisa Sancağı (URL-24, 2020).



Fotoğraf 11. Barbaros Hayrettin Paşa Sancağında el sembolü<sup>25</sup>

El sembolüne mezar taşlarında da sıklıkla rastlanır. Pek çok mezar taşında aşağı veya yukarı olacak şekilde görülen el motifleri kazınır. 17. Yeniçeri Bölüğü'nün simgesi el/pençe motifi olup bu bölüğe ait bir mezar taşı üzerinde beş parmağın açık vaziyette olduğu ve başparmağın sağ tarafta kalacak şekilde işlenmiş olduğu bir el resmi yer almaktadır (Aydoğan, 2019, s. 102).



Fotoğraf 12. 17. Yeni Çeri Bölüğü'nün simgesi el/ pençe motifi<sup>26</sup>

Kaleler de koruyuculuğuyla bilinen yerlerden biridir. Ayrıca pek çok insan bu kaleler içinde hayatını sürdürür. Bu yüzden Fatma Ana'nın koruyuculuğu ve bereket getirmesi

<sup>25</sup> Barbaros Hayrettin Paşa Sancağı (URL-25, 2020).

<sup>26</sup> Mezar taşı (URL-26, 2020).

fikri buralarda da yaygın olarak görülür. Örnek verilecek olunursa, “*Diyarbakır Dağkapı’daki burçlardan biri üzerinde avcu açık bir el tasvirine yer verilmiştir. Parmakları açık şekilde işlenen elin, Pençe-i Âli Abâ’yı temsil ettiği düşünülmektedir*” (Baş, 2006, s. 293).

#### 3.5.4. İlaç Saklama Kutuları Üzerinde Fatma Ana Eli

Fatma Ana Eli’nin halk arasında şifa kaynağı olarak kabul edildiği ve bunun üzerine çeşitli söylem ve sembollere kaynaklık ettiği yukarıda birçok farklı örnek üzerinden gösterilmiştir. Aynı inanış Osmanlı döneminde saray hekimleri arasında da kabul görmüştür. “*Osmanlı Saray Hekimliğinde tabletler üzerine şifa ayetleri, kutsal sözler ve el işareti basıldığını görmek mümkündür. Bununla; peygamberin Fatma’dan süren soyu içinde kimya ile uğraşanlar el işaretiyle kastedilmek istenmiştir*” (Üçer, 1975, s. 148).



Fotograf 137. Kapı üzerinde el sembolü<sup>27</sup>      Fotograf 84. Dövme olarak el sembolü<sup>28</sup>

Son olarak da el motifi genellikle mimari yapılarda, kapı üstlerine ve duvarlara asılmak üzere çeşitli şekillerde hazırlanır ve kullanılır. Asılacak şekilde hazırlanan veya doğrudan duvara boyama, işleme, boncuklarla bezeme şeklinde yapılan Fatma Ana Eli motiflerine Anadolu’nun pek çok yerinde rastlanır. Özellikle ev yeni yapılmışsa veya yeni alınmışsa uğur getirmesi amacıyla bu tür uygulamalara başvurulduğu görülür.

<sup>27</sup> İşlemeli kapı (URL-27, 2020).

<sup>28</sup> Dövmeler (URL-28, 2020).

#### 4. HZ. FATMA ETRAFINDA OLUŞAN UYGULAMALAR

Hz. Fatma, halk arasında peygamber kızı, Ehl-i Beyt olmasının yanı sıra kendi manevî kişiliği ile de büyük saygı ve sevgi kazanmış bir kadındır. Onun hem maneviyatı hem ahlakî yönü hem de babasından duyduğu iltifatlar, toplum içinde kendisine derin bir hürmet kazandırır. Hakkındaki ayetler, hadisler ve çeşitli rivayetler, bu maneviyatını vurgular niteliktedir. Özellikle iffet, sabır, sadakat ve merhamet duygularıyla halkın kültürel belleğinde ideal kadın, ideal ana figürünü oluşturur. Elinden şifa geçtiğine, nazar ve hastalıklara karşı koruyucu olduğuna, adının anılmasıyla bereket ve uğur olacağına inanılması gibi çok çeşitli inanışlar da onun dinî kimliğini destekleyip toplum içindeki konumunu yukarılara taşır. Bütün bu hususlara ek olarak, babasının annesi vasfıyla peygamberin sevgili kızı olması, Hz. Ali gibi sevilen ve halifelik yapmış birinin eşi ve onun çocuklarının annesi olması da Hz. Fatma'ya özel bir sevgi beslenmesine vesile olur. Aynı zamanda Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in annesi olması hasebiyle de "Ehl-i Beyt annesi" olarak özellikle Alevî toplumu içinde hem sevinç hem de hüzün vesilesi olarak anılır.

Hz. Fatma örnek kişiliğinin yanında yaşadıklarıyla pek çok geleneğin başlangıcı olarak kabul edilir. Bu inanışların bazıları dinî temelli iken bazıları onun hakkında aktarılan rivayetler veya halkın kültürel belleğinde yer alan atıflara dayanır.

##### 4.1. Fatma Ana Orucu

Alevî kültüründe her yıl tutulan "On İki İmam Orucu" öncesinde özellikle kadınlar tarafından tutulan Ana Fatma (Roze Ana Fatma) orucudur. On İki İmamları karşılama orucu olarak kabul edilir. Bu oruç gününde yumurta, sarımsak, salça, soğan, et, domates, kuru fasulye gibi besinlerin yanında içinde canlı taşıyan, taşıyabilecek gıdalar tüketilmez. Zengin sofralar kurulmaz. Fazla su tüketilmemesine rağmen ayran, çay gibi sıvılar tüketilir (Dikme, 2018, s. 98). Amaç Hz. Fatma'nın matemine ortak olmaktır. Zira "*Raa Haq'a göre Ana Fatma daha oğulları Hasan ve Hüseyin doğmadan onları görür ve nasıl öleceklerini bilir*" (URL-29, 2020). Bunun açısından dolayı sürekli bir keder hâindedir. Bu oruç, matem orucu olarak da geçer. Kesin

kuralları vardır (URL-30, 2020). Aslında “yass-ı matem” orucudur. Fatma Ana Orucu isminin Avrupa’dan gelen Alevîlerin getirdiği bir isim olduğu düşünülür (K.K. 24).

#### 4.2. Uğut Helvası

Hz. Fatma’nın elini sıcak helvanın içine sokmasına rağmen elinin yanmaması, Fatma Ana Eli’nin bereket, sabır ve şifa sembolü olarak anılmasına kaynak olarak rivayet edilmektedir. Helvanın kültürümüzde birçok alanda önemli yeri bulunmaktadır. Ayrıca amaç ve yapımına bağlı olarak çeşitli tür ve isimlendirmeleri de mevcuttur: cenaze helvası, düğün helvası, kandil helvası... Bunlardan biri de Hz. Fatma etrafında aktarılan rivayete bağlı olarak meydana gelen “uğut helvası”dır. Kendine has özellikleri olan bu uğut helvası geleneği şöyledir:

Bir tenekede yıkanan buğdaylar, yıkandıktan sonra keten torba içine alınarak her gece sulanır. Birkaç gün sonra filizlenen buğdaylar boyu 1.5 santim olduktan sonra, buğdaylar dışarı alınarak tahta üzerine konulur. Sulanmaya devam eder. On beş gün sonra filizlenen buğdayların kök kısımları beyaz kadifeyi anımsatan bir görüntüye sahip olur. Yeşil kısımları kesilir. Birbirine sarılan kök kısımları muhafaza edilir. Kökler parçalanır. Tenekede içerisinde dövülür. İlk suyu haricinde tatlı suyu bitene kadar suyu alınır. Bir kazana konulur. İçindeki su kadar da un konulan helva kıvam alınca beyaz kök kısmının ilk alınan suyu konulur. Kıvam olarak süzme yoğurt, renk olarak ise un helvası rengini alınca hazır olur. Helva durdukça koyulaşır. Daha sonra komşulara dağıtılır. Bu helva genellikle sonbahar ve kış aylarında yapılır. Sivas’ta uğut helvası olarak yapılan ve bilinen helva, Çorum’da “puut” veya “puvut” adlarıyla bilinir. Anadolu’da birçok yerde bilinen ve yapılan bir tatlı olduğu düşünülmektedir. Orta Asya’dan Anadolu’ya kadar pek çok yerde “semeni” adıyla nevrüz kutlamalarının tatlısı olarak da bilinmektedir (Baştürk vd., 2014, s. 873-876).

Helvanın yapılışı ile ilgili çeşitli ritüeller bulunmaktadır. Üçer’in (1976) derlemesine göre, bazı kadınlar helvayı yedi yıl üst üste yaparak dağıtırlarmış. Kadınlar, yapılması sevap ve uğur getirdiğine inanılan helvayı yaptığı gün Fadime Ana’nın ruhuna niyet ederek yaparmış. Yedinci senesinde oruç tutarak helva yapan kadın orucunu helvayla açarmış. Ayrıca uğut helvasını yapıp, kazanın üzerine iki oklava uzatılarak ve üstüne Kur’an okuyarak sabaha kadar bekletilirse, sabah helvanın üzerinde helvayı yapan kadının “Fadime Ananın Eli’ni” göreceğine inanılırmış. Üçer’in helva için derleme yaptığı kişi de yedinci senesinde Fadime Ana’nın Eli’ni gördüğünü belirtmiş (Üçer, 1981 s. 152).

Ayrıca Anadolu Nevruz kutlamalarında Fadime Ana Pekmezi diye bilinen bir tatlı yapılır. Tatlının rengi sarı-kırmızıdır (Kalafat, 2012, s. 42).

### 4.3. Kül

Türk gelenek ve göreneklerinde ateş ve dolayısıyla külün önemli bir yeri vardır. Demirci bir topluluk olarak Türkler ateşi kendi amaçları için kullanırken ona bir kutsallık da atfetmişler. Ateş, su ve dağ iyeleri gibi kültürel bellekte kendine saygın bir yer edinir. Ancak aynı ateş, erlik ile de ilişkilendirilir. Kötülüklerin bedeli olarak ateşin yakıcılığından medet umulur, caydırıcı yönü vurgulanır. İslamî inançta da aynı şekillerde kullanılır. Türklerdeki “tamu” fikri İslamiyet’te “cehennem” fikriyle karşılık bulur. Aynı şekilde erlik de şeytanın yani ateşten yaratılan kötülükte karşılık bulur. Ateşin kötü varlıklarla anlamlandırılması nedeniyle kül kavramı anlam olarak genişler. Küle su dökülmesi veya basılması halk arasında hoş karşılanmaz. Külün kötü varlıklar için yuva olduğu fikri bulunur. Fakat toplumun belleğinde “Komşu komşunun külüne muhtaçtır.” örneğinde olduğu gibi kül kavramına olumlu bakışlar da yoğun şekilde görülür. Bu olumlandırmalardan biri de Hz. Fatma’nın kül ile ilişkisi üzerinedir. Daha önce yukarıda aktarıldığı üzere, ocaklık geleneğinin başlangıcında Hz. Peygamber’in ocaktaki külü hastalara sürmesi ve kızına külü tembihleyerek el vermesi, Hz. Fatma’nın pişirdiği yemeklerde bereket olması ve ocak işleri ile fazlaca uğraşmış olması özellikle kadınlar arasında küle İslamî açıdan pek çok olumlu anlam yükler. “*Kül islâmi motifte Hz. Fatma’nın unu sayılmış ve kutsallaştırılmıştır*” (Kabak, 2011, s. 111). “*Kül üzerinde Hz. Fatma’nın ekmek pişirdiğine inanılır. Özellikle yaşlı kadınlar: ‘Kül Fadime anamızın uğraşdır’ diyerek külü atmazlar hatta onunla çamaşır yıkar, üzerine de basmazlar*” (Tanyu, 1982, s. 484). Günümüzde de ateşle ilgili inanış devam etmektedir. Küle basılmaz, akşam ezanından sonra küle su dökülmez. Üç harflilerin çarpacağına inanılmaktadır (K.K.2, K.K.4, K.K.5, K.K.28).

### 4.4. Cumartesi Çamaşır Yıkanmaması

Toplumların kültürel hafızalarında insanların hayatını şekillendiren, yaşamına yön veren ancak kaynağı tam olarak bilinmeyen bazı inanışlar bulunmaktadır. Bunların çıkış noktası üzerinde ihtilafli öneriler olsa da bu tarz davranış ve inanışların normalleşmesi adına geleneğe sırt yaslanır. Bunlardan bazılarını örnek verecek

olursak; akşamları tırnak kesmenin iyi olmadığını söylemesi, geceleri sakız çiğneyenlerin ölü eti çiğnediğine inanılması gibi pek çok temelsiz ve açıklanması mümkün olmayan ifade görülebilir. Bu noktada imdada yetişen bir diğer husus kişiler, varlıklar ve olaylar üzerine aktarılan rivayetlerdir. Bu rivayetler vesilesiyle halk arasında yaygın şekilde görülen ancak anlamakta zorlanılan bazı uygulamaların cevaplarına ulaşmak, en azından inanışları bir dayanak çerçevesinde anlamlandırmaya çalışmak mümkün olabilmektedir.

Bu tarz inanışlardan biri de cumartesi günleri çamaşır yıkanmamasıdır. Bununla ilgili anlatılan rivayet şudur ki Hz. Fatma cumartesi doğum yapmış, doğum sırasında leğen aranmış. Herkes çamaşır yıkadığı için, leğen bulunamamış. Bundan dolayı Hz. Fatma “*Cumartesi günü çamaşır yıkayana şefaattmem.*” demiş. Böylelikle cumartesi günü çamaşır yıkamamak gibi bir inanç oluşmuş. Anadolu’da özellikle yaşlı kadınlar cumartesi günleri çamaşır yıkamazlar (Uzun, 1995, s. 224).

#### **4.5. Ana Fatma Honçası**

Toplumda bazı gelenek ve göreneklerin uygulanmasını önemli kılan, kimi zaman ritüeli gerçekleştiren kişiler olurken kimi zaman da ritüel sırasında yaşanan olaylar veya kullanılan nesnelere olur. Özellikle nesnelere somut varlıklarının ötesinde metafizik anlamlar yüklenerek farklı anlamlar yüklenebilir. Bazen bir iğne, bazen bir makas, bazen de bir ekmek parçası manevî açıdan ritüeli güçlendiren unsur olarak karşımıza çıkar. Bu noktada Ana Fatma Honçası denilen bez parçası uhrevî bir kimlik kazanır. Alevî gelenekte çocuğa isim konulurken, Dede’nin kucağına verilmeden önce çocuk yeşil-beyaz, Ana Fatma Honçası olarak bilinen, Hatice Honçası da denilen örtüye sarılır (Parlayan, 2012, s. 14).

#### **4.6. Geyik/ Ceylan/ Dağ Keçisi Avlanmaması**

Geyik, Türk mitolojisinde önemli bir yere sahiptir. Her ne kadar Türklerin geyikten türediğine dair net bir kayıt olmasa da bazı kaynaklara göre Türk efsanelerinde genellikle yer verilen dişi geyik bir ilahe ya da Tanrı ve daha doğrusu bir dişi ruh konumunda karşımıza çıkar. Çin kaynaklarında yer alan bir efsaneye göre; Göktürklerin atalarından biri, sık sık bir mağaraya girip orada bir Deniz-Tanrısı ile

birlikte olurmuş. Bir gün Göktürk reisinin düzenlediği avda askerlerden biri Ak-geyiği vurur. Ata kişi, mağaraya gittiğinde sevgilisini bulamayınca sebebini anlar. Bunun Ak-geyiği vuran asker yüzünden olduğunu düşününce askere ceza verir. Bu cezaya göre; Göktürklerde insan kurbanları hep bu askerlerin kabilesinden verilmiştir. Ancak şöyle bir gerçek var ki; Türklerde insan kurban edilmesiyle ilgili bir kayıt yoktur. Cengiz-Han'ın ataları ve “Dişi beyaz geyik” efsanesinde ise beyaz dişi geyikten üremeden bahsedilir (Ögel, 2014, s. 620-627).

Türk mitolojisinde önemli bir yere sahip olan geyiklerin korunması, İslamiyet'te Hz. Fatma'yla özdeşleştirilerek sağlanmıştır. Geyiği korumak adına farklı efsaneler anlatılmıştır. Bu şekilde geyiğin avlanması yasaklanmasının nedenine bir kutsallık verilmeye sağlanmıştır. Hz. Fatma üzerine aktarılan rivayetlerden birinde de geyiklerin kutsal kabul edildiği, onları avlayanların işlerinin ters gittiği üzerinde durulur. Rivayete göre, “*Geyik, Fatma Anamız ya da Havva anamızın ineğiymiş*” (Olgunsoy, 2007, s. 173). Bu yüzden geyik avlayanlar hoş karşılanmazlar.

Aynı şekilde ceylanlar da mübarek kabul edilirler. Ceylanlarla ilgili anlatılan bir mesele göre, bir gün hurmalıklarda oynarken Hz. Hüseyin Medine Yahudilerinden Rık'a oğlu Salih tarafından tatlı dille çağrılmış, daha sonra da alıkoyulmuştur. Oğlunu tam bir gün boyunca göremeyen Hz. Fatma çok üzülür. Her yerde oğlunu arar. Küçük yaşına rağmen olgun tavırlar içerisinde olan Hz. Hasan da annesiyle birlikte kardeşini arar. O esnada yanına bir ceylan gelerek Hz. Hasan'a kardeşinin nerede olduğunu, kim tarafından alıkoyulduğunu söyler. Hz. Hasan da kardeşini almak için söylenen yere gider ve kardeşini alıp annesinin yanına döner (Eraslan, 2018, s. 212). Bu meselde anlatılanlardan ötürü ceylanların halk arasında özel bir yeri bulunmaktadır.

Tunceli Alevîleri arasında dağ keçileri de geyik ve ceylanla aynı derecede önemlidir. Avlanması hoş karşılanmaz. Keçinin adı “Ana Fatma Keçidir”. Avlayanların Kerbelâ'da katliam yapan Yezidîlerden olduğu düşünülür (Öcalan, 2019, s. 61).

Ayrıca “*Anadolu'da evin koruyucusu olarak kabul edilen yılanların, Hz. Muhammed'e ulaşan kişiler ile Hz. Ali ve Hz. Fatma soyundan gelen insanların evlerini koruduğuna dair inanç*” (Aydoğan, 2012, s. 94), “*bazı hayvan kültürlerinin İslam döneminin*

*kahramanlarına ilişkin inanç ve uygulamalarla etkileşiminin bir yansımasıdır”* (Altın, 2018, s. 339).

Yine halk arasında yaygın olarak bilinen ve “Kara Fatma” olarak adlandırılan, parlak siyah renkli, ağır yürüyen ve aslında faydalı bir böcek olan *Carabus* böceği tabu sonucu bu adı almıştır (Üçer, 1981, s. 115-117). “Kara” sıfatıyla böceğin ismi arasındaki fonetik benzerlik dikkat çekmektedir.

#### **4.7. Kına**

Kına, toplumların özel günlerinde elleri, yüzleri ve saçlarına sürdükleri geleneksel bir boya türü olarak kendine mahsus ritüellere sahiptir. Kınanın yoğurulmasından sürülmesine kadar, yapılan şekillerden kına ile birlikte söylenen ezgi ve dualara kadar pek çok açıdan folklorik özellikler taşır. Halk arasındaki inanışa göre kınanın kokusu cennet kokusudur. O nedenle çok güzel kokar. Kına denildiği zaman akla ilk gelen uygulamalar; düğün öncesinde gerçekleştirilen gelin ve damat kınaları, asker kınaları ve son dönem popüler kültüründe yer alan mezuniyet kınaları, kurbanlık kınaları vb. Bunların dışında ölümlere -özellikle ölen kadınsa- kına yakıldığını ve kefenlerinin yanına kına konulduğunu görmek mümkündür. Bu uygulamada Hz. Fatma inancının etkili olduğu kabul edilir. Örneğin, “*Ergani’de ölen kişi eğer kadınsa saçlarına kına yakılmış. Bu geleneğin Hz. Fatma’dan kaldığına inanılmaktadır. Aynı zamanda kefenine de kına konularak, varsa zezem suyuyla eli yüzü yıkanmış* (Uçak, 2007, s. 86).

Harput ve Balıkesir’de kadınların saçlarını kısaltması iyi karşılanmaz. Kadınlar, günlük hayatta ve özel gecelerde ellerine ve saçlarına kına yakıp gözlerine sürme çekerler. Bu uygulama kadının ölümünde cenazesi yıkanırken de yapılır. Nedeni şöyle açıklanır:

Hz. Fatma Anamızın kıyamet gününde kadınlara şefaet etmek için, kendilerinden on batman kına, on batman sürme ve uzun örgülü saçlar isteyeceğine inanılır. İnanışa göre; cehenneme giren günahkâr kadın burada sonsuza kadar kalıcı değildir. Hz. Fatma’nın buradan saçlarından tutarak kurtaracağına inanılır. Anlaşılacağı üzere; kına, sürmeli gözler ve uzun saçlar Hz. Fatma tarafından kurtarılmak için birer vasıta. Sadece Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in katledildiği aşure zamanında günah olduğu için kına yakılmaz ve ibriği kaldırarak su içilmez (Tokmak, 2009, s. 187).

Ayrıca bir kına ilahisinde geçen “*Fatmana’ımız gelin olmuş / Gelinlerin beyi olmuş / Ondan âdet bize kalmış*” sözleri geçmişi temsil etme, geçmişi yeniden canlandırma bağlamında ve bu süreçte kadının yerine vurgu yapmakta (Küçükbasmacı, 2018, s. 209) olup bu geleneğin Fatma Ana İnancı ile bağlantısına işaret etmektedir.

Kına ile Hz. Fatma inanacının oluşmasından dolayı kına gecelerinde söylenen ilahilerde de Hz. Fatma’nın adını görmek mümkündür.

### **Kına İlahisi**

*Ayağına giymiş nurdan nalini  
Gezer cennet bahçesinde salini  
Biri Ayşe biri Meryem gelini  
Muhammed’in düğünü var cennette*

*Fatma Anne kınasın ezer  
Halime Anne okundu diye gezer  
Ayşe Anne de cehizin düzer  
Muhammed’in düğünü var cennette*

*Gelin kardeşler biz de varalım  
Ona göre hürmetini görelim  
Halli halince dua alalım  
Muhammed’in düğünü var cennette*

*Sekizdir o cennetin kapısı  
Ona girer müminlerin hepsi  
Selâvat imiş bu düğünün saçısı  
Muhammed’in düğünü var cennette (Yılmaz, 2010, s. 219-220).*

İlahide Hz. Muhammed’in cennette düğününün olduğu anlatılıp kına ezme işleminin Hz. Fatma tarafından yapıldığının belirtilmesi bu geleneğin de onunla özdeşleştirilmesine örnek gösterilebilir.

Çiğil Türklerinde ise gelin kınası yakılırken bazı ezgiler söylenmektedir. Bu ezgilerden birinde de Hz. Fatma’nın adı geçmektedir.

*Fadime anamız oturmuş kınasın ezer*

*Deli olmuş melekler cennette gezer* (Kalafat, 2007, s. 196).

Hayatın pek çok alanında olduğu gibi kadınların merkeze alındığı bu âdette de Hz. Fatma'ya bağlı olarak gelişen Fatma Ana İnancı karşımıza çıkmaktadır. Kınanın arındırıcı, erdirici ve süsleyici özellikleri Fatma Ana fikrinin saf ve güzel hissiyatıyla birleştirilmekte, bu sayede belli kalıplar içinde bir kadın estetiği kurulmaya çalışılmaktadır.

#### **4.8. Hz. Fatma Etrafında Oluşan Diğer İnanış ve Uygulamalar**

Halk arasında oluşan bazı inanış ve uygulamaların etkisini arttırmak ve etkin kılmak amacıyla inanışın temeline Hz. Fatma konulur. Bu inanışlar Fatma Ana İnancı'nın somut yansımasıdır. Bunları örneklendirecek olursak;

1. Tahtacılarda *“Eşiğe basılmaz. Gelin eşiği öpmeden yeni evine alınmaz. Gelin “Niyazım niyazım için, niyazım hak için.” der. Eşiğin yanında bulunan oklavayı alır “Fadime anamızın parmağı” deyip, kapının sağ yanına diker, içeri geçer”* (Kaya, 2010, s. 46).
2. Balıkesir/ Edremit/ Tahtakuşlar'da, un ateşe atılırsa, *“Eşe Fatma Ana'nın teni yanar”* inancı vardır (Kumartaşlıoğlu, 2012, s. 418).
3. Şırnak'ta yeni evlenen gelin, düğününde gelinlik yerine giyeceği beyaz yöresel kıyafet üstüne siyah çarşaf giyip yüzünü kapatırsa ve bunu evine gidene kadar yapar da çıkarmazsa, Hz. Fatma'nın ona güzelliğini vereceğine inanılır. Bu inanış Şırnak ve çevresinde vardır (K.K.2).
4. **Fal Bakma:** Gelecekte haber vermek olarak kabul edilen bir eylemdir. Dinî yaklaşımın etkisiyle halk arasında bakmanın da baktırmanın da doğru olmadığına inanılmaktadır. Ancak bunu yapmak isteyen ve meraklısı olanlar tıpkı halk hekimliğinde şamanların Umay Ana'yı işaret ederek mesleklerini kutsallaştırması gibi falın da kabul görmesi için Hz. Fatma'yı dayanak göstermişlerdir. Çeşitli uygulama örnekleri bulunmaktadır:

Bakla falı; “Fatma Anamızın Falı” olarak da bilinen bu falın çingeneler tarafından Hindistan’dan Avrupa’ya taşındığı söylenmektedir. 41 tane baklayla bakılan bu fal çeşidi, nohutla da bakıldığı için bazı yörelerde nohut falı olarak da bilinmektedir. (URL-31, 2020). Gaziantep’te nohut falı olarak bilinen bu falın Hz. Fatma’ya dayandırılması ile ilgili rivayet şöyledir: “Hz. Ali savaşa gittiğinde, Fatma Anne ’miz onun için endişelendiği zaman nohut falı bakarak sağ salim dönecek mi dönmeyecek mi, ona bakarmış” (K.K.7).

Aynı zamanda yine bir fal çeşidi olarak Gaziantep’te el falı vardır. Bu falda “Fatma Ana Eli Falı” olarak bilinir. Fal bakılmaya başlanırken “benim elim değil Fatma anamın eli” diyerek başlanır. Niyet edilen bir durumun olumlu sonuçlanıp sonuçlanmayacağına bakılır. El iyice açılıp parmak uçlarından başlanarak kolun içinden dirseğe doğru iki karış sayılır. Bu sırada da “Elim elim eğer bu dileğim olacaksa arta arta gelesin ya da azala azala gelesin” denir. Parmaklara sıfır başlayan ölçümde tekrar azalıp ya da artmasına göre fal sonucu belirlenir (K.K.3).

İnternette bir sitede anlatılan olayda da falla ilgili olarak; Hz. Fatma hakkındaki inanca değinilmiştir. Bu olayda Hz. Fatma’nın söylediğine inanılan “Yarısı yalan yarısı gerçek” sözüne yer verilmektedirler (URL-32, 2020).

Gözlemlerimize göre Gaziantep’te kadınların kendi aralarında kahve sohbeti sırasında fal baktırmak isteyen kişi eleştirilip günah olduğu belirtilince yaş olarak o sohbetin en büyüğü hanım “Fatma Anamız da bakarmış”, ne olacak sohbet amaçlı dedi. Yapılması günah olarak bilinen fal bakma işleminde içlerini rahatlatmak isteyen kadınlar Hz. Fatma’nın da bunu yaptığını belirterek kendilerine dayanak oluşturmaktadırlar.<sup>29</sup>

**5. Fadime Ana’nın Gözyaşı:** Ülkemizde yetiştirilen ve bilimsel adı Coix lacryma-Jobi olarak bilinen bitki, halk arasında Fadime Ananın Gözyaşı olarak bilinir. Tesbih yapmak amacıyla yetiştirildiği ve kullanıldığı için “Tesbih Otu” olarak da bilinir. (Üçer, 2017, s. 196).

<sup>29</sup> Bu sırada o sohbet ortamında pasif gözlemci olarak bulunuyordum. Sohbetin doğasını bozmamak için müdahil olmadım. Bu nedenle de kaynak kişi bilgileri bulunmamaktadır.

**6. Fatma Ana'nın Saçı:** Agave türünün yapraklarından elde edilen liflere denir. Antalya'da Fatma Ana'nın Saçı denilirken, Sivas'ta aynı bitkiye kullanım amacına göre farklı bir isimlendirme daha yapılmıştır. Cenaze yıkamak için kullanıldığı için ölü lifi olarak da bilinir. Bu liflerden farklı ürünler de yapılabilir. Bunlar; sabunlama bezi, kese bahçecilikte fidan bağlamada vb. kullanılır (Üçer, 2017, s. 196).

**7. Hanımeli:** Bolu ve İstanbul'daki Hanımeli bitkisiyle ilgili olarak bitkinin güzel kokması Hz. Fatma ile ilişkilendirilmiştir. "*İnanışa göre hanımeli bitkisi güzel koktuğu için Fadime Anamızın abdest suyundan yetişmiş*" (Üçer, 2017, s. 197).

**8. Kenger:** Bazı bitkiler önemli bir yere sahiptir. İnsan hayatındaki yerini ise; faydaları, ticareti getiri belirler. Bitkileri daha anlamlı kılmak içinde etrafında çeşitli rivayetler oluştururlar. Bu bitkilerden biri de kengerdir. Etrafında çeşitli rivayetler anlatılan ve önemli bir bitki olan kengele ilgili anlatılan rivayetlerden Hz. Fatma ile ilgili olan şöyledir ki; "*Kenger: Köklerindeki süttten kenger sakızı yapılan bitkidir. Sivas Şarkışla'daki inanişaya göre, kenger, Fadime Anamız'ın bastığı yerlerde bitermiş*" (Üçer, 2017, s. 197).

**9. Fatma Anamız Türbesi:** Hz. Fatma ile ilgili türbe ve ziyaret yerleri inanişi da bulunmaktadır. Hastalıklara şifa istenmek için gidilen yerler de adaklar adanır, dualar okunur. Bunlardan biri de Kütahya/ Gedik'te bulunan 'Fatma Ana' türbesidir. "*Fatma Anamızın Evi ve Erenler Düzü. Ana Maygıl inancından hareketle Fatma Ana adı verilmiştir. Fatma Anamızın evi olarak adlandırılan yer mağaralardan oluşmaktadır. Mağaranın dışında Fatma Anamızın el izi bulunmaktadır. Buraya şifa için aramak için gelen insanlardan mağara içindeki şifalı sudan içip, dışarıdaki kaya üzerine para adağı yapıp, yanlarında taşıdıkları bir eşyayı taş üzerine bırakmaları istenir*" (Aday, 2013, s. 455).

**10. Ahiret Suyu:** Bir deyim olarak kullanılan bu ifade aslında bir inaniştan bahsetmektedir. "*Türkmen ölü kaldırma töreninde Hz Ali ile Fatma'dan kaldığına inanılan, ölü yıkandıktan sonra ölü yakınları tarafından dökülen bir tas su*" (Akman, 2019, s. 65).

**11. Hz. Fatma'nın Nikâh Duası:** Nikâh kıyılırken evliliğin iyi olması için, huzurlu ve mutlu geçmesi dilekleriyle dualarda Hz. Fatma'nın adı geçmektedir. Alevi kültüründe imam nikâhı kıyılırken, edilen duaya bir örnek şu şekildedir:

Yüce Allah gelecek kazalardan, belalardan emin eyleye. Gelinle damadı ve buradaki canlarımızı da her iki cihanda aziz eyleye. Bu nikâh iki evladımıza ve ailelerine de hayırlı ve uğurlu ola. Ömür boyu mutlu ve huzurlu olmalarını nasip eyleye. Hz. Âdem ve Hz. Havva, Hz. Muhammed Mustafa ve Hatice-i Kibriya ve Hz. İmam Ali ile Hz. Fatma'nın nikâhlarının yüzü suyu hürmetine sizlerin de nikâhı mutlu ve hayırlı olsun. Ehl-i Beytin katarından ve didarından mahrum eylemeye. Duası bizden, kabulü Allah'tan olsun. Gerçeğe Hü! (K.K.18).

Nikâh kıyıldıktan sonra hazırlanmış şerbet veya şerbet niyetine tatlı içecekler, yiyecekler meydana getirilir. Dede, evlenecek çocuklara ikram eder. Peygamber efendimiz, kızı Hz. Fatma'yı Hz. Ali'yle evlendirdiği zaman baldan şerbet yaptırıp, Hz. Ali ile Hz. Fatma'ya sunarak “*Yaşamınız bu şerbet gibi tatlı ve mutlu olsun*” diyerek dua eder. Çocuklarımızın da yaşamları şerbet gibi tatlı ve mutlu olması için dua edilir. Ve tüm cemaate ikram edilerek örf ve âdetlerimiz yerine getirilir (K.K.18).

Evlilik hayatında da normal hayatlarında da kadınlardan Hz. Fatma'nın güzel ahlakını, vefakâr ev hanımlığını örnek almaları beklenir (K.K.24). O kadınlar için yol göstericidir. “*Kimi Alevi topluluklarda güneş Muhammed, ay Ali ve Zühre (Çoban, Çolpan) Fatma olarak görülür*” (Şimşek, 2013, s. 438). Karanlık ve kötü işlerden uzak durmak, doğru yolu bulabilmek için kadınlar tarafından Hz. Fatma kılavuz tutulur.

**12. Fatıma Darı:** Alevi geleneklerinde “dar”/“darı”, dedenin karşısında durmak, onun buyruğunu beklemek anlamındadır Bu Fatıma darı, geleneğinin kaynağıyla ilgili anlatıya bakılacak olursa, aslında İmam Hüseyin'den kalan bir gelenektir. Gelenek şöyle anlatılır: “*Bir gün Hz. Muhammed, Hasan ve Hüseyin'den su istedi. İmam Hüseyin aceleci davranınca, sol ayağını taşa vurup kanattı. Efendimizden utanınca sağ ayağını sol ayağının üstüne koydu*” (Gürer, 2008, s. 41). “*Bu sancılı bekleyiş Fatıma Darı olarak adlandırılmışsa da Hz. Fatma'yla doğrudan ilgisi görülmemektedir. Ancak Hz. Fatma'nın adıyla anılması Ehl-i Beyt'in annesi, başı olmasına bağlanmaktadır*” (Ay, 2015, s. 300).

Türk ve İslam coğrafyalarında Hz. Fatma üzerine aktarılan rivayetler, menkabeler, meseller, hatta ilmî kaynaklardaki bilgiler neticesinde anlamlandırabildiğimiz pek çok inanişın yanında doğrudan Hz. Fatma'ya bağlayamadığımız ancak Fatma Ana İnancı çevresinde gelişen inanişların olduğu da aşikârdır. Her iki inanç grubunun ortak temelleri Hz. Fatma'nın şahsına duyulan hürmet ve sevgiye dayanmaktadır.

**13. Küpe ve Ayna İnanişında Hz. Fatma:** Halk kültüründe var olan bazı inaniş ve uygulamaların temeli Hz. Fatma'ya dayandırılırken amaç Hz. Fatma'nın hoşnutluğunu kazanma olmuştur. Bu inaniş ve uygulamalar günlük hayatın olağan akışında olan ve devam eden davranışlardır. *“Mersin’de bulunan bir inaniş buna örnektir. Bu inanişe göre; kulağı delik olmayan kız çocukları ‘Fadime Ana’nın kızı’ sayılmamaktadır. Bu sebeple kız çocuklarının kulakları delinmekte ve küpe takılmaktadır. Diğer bir inanişte ise; Sivas’ta kadınların aynaya bakmalarının sevap olduğuna, ‘Fadime Ana’nın’ da cennette bir elinde ayna tuttuğuna inanılmasıdır”* (Üçer, 1981, s. 115-117).

## 5. TÜRK EDEBİYATINDA HZ. FATMA

Hız. Fatma edebiyatın her alanına ilham kaynağı olmuştur. Ancak çalışmanın ele aldığı konu ve sınırlılıkları göz önünde bulundurularak örneklerde belli başlı olanları verilmeye çalışılmıştır. Bu alan başlı başına bir çalışmanın konusudur ve çeşitli akademik çalışmalar da yapılmıştır. Bu yüzden sözlü kültür ortamından edebî ortama geçişte Hız. Fatma inancı üzerinde durulacak ve çalışma bünyesinde bu hususa uygun bazı örnekler verilecektir.

### 5.1. Halk Edebiyatında Hız. Fatma

Hız. Fatma, Türk-İslam anlayışı içerisinde sevilen, örnek alınan ve takdir edilen bir kişidir. Halk arasında çeşitli inanışlarda yer almasıyla birlikte, halk kültürünün bir ürününü olan halk edebiyatı ve ürünlerinde de kendine yer edinmiştir. Özellikle tasavvufi metinlerde ve anonim ürünlerde Hız. Fatma kişisel ve toplumsal özellikleriyle hem birey hem de konu olarak görülmektedir.

#### 5.1.1. İlahi, Nefes, Deyiş ve Naatlarda Hız. Fatma

Tekke-Tasavvuf edebiyatımızın yaygın türlerden olan ilahilerde Hız. Fatma'nın olumlu özellikleri üzerinde sıklıkla durulur. Aslında “*ilahîler, Tanrı'yı övmek ve ona yalvarmak amacıyla söylenen şiirlerdir ve özel bir ezgi ile okunurlar. Bektaşîler tarafından “nefes”, Alevîler tarafından “deme” (deyiş), diğer tarikatlarda da “cumhur” olarak tanımlan*”an (Dilçin, 1983, s. 34) bu tür, İslam kültür hayatında önemli yer tutan peygamberler, halifeler, evliyalar ve özellikle Ehl-i Beyt'i mısralarına taşır. Hız. Fatma da bu kültür dairesi içinde önemli bir yer tuttuğu için onun vasıflarını anlatan, yer yer onu merkeze alan ve öven ilahîler görmek mümkündür.

*Annemiz annemiz can Fatıma*

*Annemiz annemiz gül Fatıma*

*Peygamberin kızı asil Fatıma*

*Hanımlar sultanı sen Fatıma* (URL-33, 2020).

*Fatıma der ki ya Ali,*

*Her emrine derim belli,*

*Sen yemeden bizler yemek,  
Olmaz bu dünyada veli... (URL-34, 2020).*

*Sen canların cananısın  
Hanımların sultanısın  
Faruk'ının anasısın  
Resul kızı Fatma... (URL-35, 2020).*

Yukarıdaki ilahide Hz. Fatma övülürken insanların hayatında ne anlam ifade edildiği anlatılmaktadır.

*“Muhammed'in kızı Fatma  
Kaşları var çatma çatma  
Mahşerde bizi unutma*

*Yol Muhammed'in yoludur  
Kol Kadir'in yoludur.  
Kurban olan ben bu yola  
Biz bu yolun yolcusuyuz*

*Ellerine ellerine  
Ördek olsam göllerine  
Sen gül olsan ben de bülbül  
Muhammed'in yollarına*

*Maydanozum demet demet  
Tarikat istiyor emek  
Tarikata verin emek  
Ne hoş olur Allah demek*

*Ellerine ellerine  
Ördek olsam göllerine  
Sen gül olsan bende bülbül  
Muhammed'in yollarına*

*Otobüsler oldu sıra sıra  
Kimi beyaz kimi kara*

*Davet olan gider ora  
Biz bu yolun yolcusuyuz*

*Ellerine ellerine  
Ördek olsam göllerine  
Sen gül olsan bende bülbül  
Muhammed'in yollarına” (K.K.30).*

Bu ilahide mahşer gününde Hz. Fatma'dan yardım istenmektedir. Hz. Muhammet'ten bahseden deyişlerde, nefeslerde ve naatlarda Hz. Fatma'yla da ilgili dörtlüklere rastlanabilir.

*Elinde Zülfıkar altında Düldül  
Önünce Kanber'i dilleri bülbül  
Hazret-i Fatma cennette bir gül  
Anı Ali'ye verdi Habibullah (Üçer , 2008, s. 234).*

Bu dörtlüklere ek olarak Hz. Fatma ve Hz. Ali'yle ilgili anlatılan bir “Sarı Kız” efsanesi ve yine bu efsaneden hareketle oluşturulmuş dörtlükler bulunmaktadır. Tahtacılar'daki çeşitli nefes ve deyişler bunu örneklendirmektedir. Efsaneden kısaca bahsetmek gerekirse; Hz. Ali Kan Kalesi'nin fethi için savaşırken kale beyinin güzeller güzeli, sarışın kızı esir alınmış. Bu sırada Hz. Fatıma çıkagelmiş. Kızı görünce kıskanmaya başlamış. Hz. Ali'ye neden böyle bir kızları olmadığını sormuş. Bu olay sırasında kız ölmüş. Hz. Ali, Hz. Fatıma'yı Mekke'ye göndermiş. Orada gaipten ses bir sarışın kızlarının olacağını söylemiş. Hz. Fatma Mekke'ye varınca orada bir kızları olmuş. Onu çok sevip büyütmüşler. Daha sonra Selmân-ı Fârisî'yle evlendirmişler. Selmân-ı Fârisî Sarı Kız'ı alıp Kaz Dağı'na getirmiş. Orada çok güzel bir köşk yaptırmış. Sarı Kız bir müddet orada kaldıktan sonra Selmân-ı Fârisî'ye annesini özlediğini söylemiş. Fâris de Arabistan'a gelerek durumu Hz. Fatıma'ya anlatmış. Hz. Fatıma da Hz. Ali'den izin alarak kızını görmek üzere yola çıkmış. Kaz Dağı'na vardığında kızını ölmüş olarak bulmuş. Cenaze oraya defnedilmiş, geçen zaman içinde burası yatır haline gelmiştir (Demirci, 2006, s.75).<sup>30</sup>

<sup>30</sup> “Sarı Kız” efsanesiyle ilgili bir varyant da şöyledir: Hz. Ali Kan Kalesi'ni fethetmeye gidince, Hz. Fatma Selman Hazretlerine iki oğlum var ama kızım yok demiş. Selman-ı Pâk, “*Al, öyleyse nasibini*” deyince, Hz. Fatma

*Ali idi koyan onun ismini  
Fatma verdi hem şeklini cismini  
Arifler zarifler fark eder resmini  
Ali'nin Sarı Kız'da nuru vardır*

*Cihan ziyalandı bunun tonundan  
Zuhur oldu Fatma'nın teninden  
Kimse anlamaz katre-i ummândan  
Ali'nin Sarı Kız'da nuru vardır*

*Lütfeyledi rengini sarı eyledi  
Bir lütfü ile gaipten var etti  
Elest ü Kitap'tan ruhu nur etti  
Ali'nin Sarı Kız'da nuru vardır (Demirci, 2006, s. 76).*

Kerbelâ olayı da birçok dini-tasavvufî esere konu olmuştur. Ehl-i Beyt annesi olmasından dolayı da Hz. Fatma'nın ismi bu eserler içinde de anılmaktadır. Yine Kerbelâ'yı konu edinen ve Yunus Emre'ye atfedilen bir ilahîde de Hz. Fatma'dan şöyle bahsedilmektedir:

*Kerbelâ'nın yazıları  
Şehid düşmüş bazıları  
Fatma Ana kuzuları  
Hasan ile Hüseyin'dir*

*Kerbelâ'da eli bağlı  
Âşıkların kalbi dağlı  
Fatma Ana ciğer dağlı  
Hasan ile Hüseyin'dir (Şengün, 2008, s. 428).*

Aşağıda örnek olarak verilen “*Muhammed'in düğünü var cennette*” mısraının yer aldığı ilahinin farklı varyantları bulunmaktadır. Bu çalışmada yer alan ilahi Hz. Fatma ve onun halk belleğindeki yerinden söz ettiği için önem teşkil etmektedir.

*Fatma Ana İlahisi*

---

kucağında bir kız çocuğu bulmuş. Bu duruma sevinerek babasının yanına gidince, Hz. Muhammet, “*Benim torunlarım bunu kötülerler, bunun nasibini Allah'a havale ettim*” demiş (Duymaz, 2001).

*Gelin biz de gidelim düğüne  
 O düğünü gören gözler öğüne  
 O düğünü görmeyenler dövüne  
 Muhammedin düğünü var cennette  
 Resulün daveti var uçmakta*

*Fadime Ana çözer gelin saçını  
 Süslemişler Cennet-i âlâ'da içini  
 Hak bağışlar kullarının suçunu  
 Muhammedin düğünü var cennette  
 Resulün daveti var uçmakta*

*Fadime Ana kınalamış elini  
 Fadime Ana Hakk'a vermiş dilini  
 Bulalım Fadime Anayı  
 Görelim Fadime Anayı*

*Fadime Ana evlerin direği  
 Fadime Ana küle gömer çöreği  
 Bulalım Fadime Anayı  
 Görelim Fadime Anayı*

*Fadime Ana nurdan giyer nalini  
 Fadime Ana kınalamış elini  
 Bulalım Fadime Anayı  
 Görelim Fadime Anayı*

*Hurma kurusundan yastığı  
 Geyik derisinden yorganı  
 Bulalım Fadime Anayı  
 Görelim Fadime Anayı*

*El değirmeni elinde  
 Hücetini almış eline  
 Allah Allah dilinde  
 Bulalım Fatma Anayı  
 Görelim Fatma Anayı*

*Fadime Ana iplik eğirir*

*Eğiren kolları ağırır  
Allah Allah çağırır  
Bulalım Fadime Anayı  
Görelim Fadime Anayı*

*Kırk yamalıktan mintanı  
Hatunların sultanı  
Bulalım Fadime Anayı  
Görelim Fadime Anayı*

*Yeşil bohçası elinde  
Dönüyor mahşer yerinde  
Ümmet ümmet dilinde  
Bulalım Fadime Anayı  
Görelim Fadime Anayı (Üçer, 2017, s. 200-201).*

Bu ilahide, Hz. Fatma'nın örnek Müslümanlığından ve onun lakaplarından bahsedilmektedir. Halkın belleğinde Fadime Ana olarak yer eden Hz. Fatma'nın ev kadınlığı, yaptığı işlerle kadınlara örnek oluşu, çeyizi ve cennet kadınlarının efendisi olacağı yönündeki inanışlara dair bilgiler verilirken anlatım, Fatma Ana İnancı'na bağlı kül, kına, çeyiz gibi unsurlarla zenginleştirilmektedir.

### **5.1.2. Nevrûziyelerde Hz. Fatma**

Nevrûziyeler, tekke ve halk şiiri geleneğini zengin bir şekilde işleyen metinler arasındadır. Nevrûz Hz. Ali'nin doğduğu, Hz. Fâtıma ile evlendiği ve Hz. Peygamber tarafından halife ilân edildiği gün olarak kabul edilmiş ve bir nevi kutsiyet kazanmıştır. Bu sebeple Bektaşîler bugünde âyîn-i cem icra etmişler, Bektaşî şairleri de çok sayıda nevrûziye kaleme almışlardır (Bayak, 2007, s. 62).

Nevrûziyeler, nevruzu anlatan şiirler olmasıyla birlikte aynı zamanda Ehl-i Beyt'i öven şiirlerdir. Bir şiirde Hz. Fatma ve oğullarıyla birlikte dokuz halifenin de övüldüğünü görmek mümkündür. Fûrûgî "Ehl-i Beyt" için yazdığı *Na't-i Nevrûziye terci'-i bendinin on birinci bendini* Hz. Fâtıma'ya ayırmış olup övgüsüne şu beyitlerle başlamaktadır:

*Dürr-i deryâ-yı nübüvvet ol cenâb-ı Fâtıma*  
*Öyle bir pâkize gevher gelmedi bu âleme*  
*Gülşen-i iffetde Zehrâ geldi bâb-ı Hâtem'e*  
*Astânında hemîşe bint-i İmran hâdime*  
*Dergehinde dem-be-dem saf saf ferîşteh kaime*  
*Hem bu güftâr-ı şerîfiyle olupdur nâzime* (Cunbur, 1996, s. 938)

Nevruziyyeler Ehl-i Beyt'in övüldüğü şiir örnekleridir. Bu örnekte de Hz. Fatma'yı överken, onun gibisinin bir daha dünyaya gelmediğinden, iffetinden ve saflığından övgüyle bahsedilmektedir.

### 5.1.3. Dövazlarda Hz. Fatma

Hz. Fatma Hz. Muhammed'in kızı, Hz. Ali'nin eşi, Hz. Hasan ve Hüseyin'in annesi olduğu için on iki imamları konu edinen ve öven eserlerde de sıklıkla ismi geçmektedir. Dövaz "*Mevleviliğin Şems koluna bağlı şairlerle Alevî-Bektaşî şairlerinin on iki imamın ad ve özelliklerine, bazen de hal tercemelerine ve menakabelerine temas eden bu tür manzumelere verilen addır*" (Güzel, 2009, s. 345). On iki imamdan bahseden ve onları sıfatlarıyla birlikte öven bu tarz şiirlere "*Dövazdeh imam*" da denir. Dövazlar genellikle saf ve yüce imamlık silsilesini merkeze alarak Hz. Muhammet, Hz. Ali ve Hz. Fatma'ya dayandırdıkları imamlık geleneğini işlerler.

*Allah medet ya Muhammed ya Ali*  
*Yusuf kuyusunda zindana düştüm*  
*Gülbankı çekelden Bektaşî Veli*  
*Yok mu gayretiniz dermana düştüm*

*Fatıma Ana'dan el etek tuttum*  
*Server Muhammed'e göz gönül kattım*  
*İmam Hasan ile çok metan sattım*  
*Şah Hüseyin ile dükkâna düştüm.*

Hz. Fatma, cennet kadınlarının efendisi kabul edilmesi dolayısıyla her zaman yardım beklenen ve istenilendir. Bu şiir örneğinde de darlığa düşen kişinin yardım istediği görülmektedir.

*Elinde Zülfikar altında Döldül  
Önünce kamberin dilleri bülbül  
Hz. Fatma anam cennette bir gül  
Ona sırrım dedi Hak Resulullah*

*Fatma Anadan geldi Hasan Hüseyin  
Onların nuruyla ziyalandı din  
Kırklara erişti Zeynel Abidin  
Çekeriz yasını hasbeten Billah* (Savaş, 2011, s. 104-106).

Hz. Fatma'nın, "cennette bir gül" olarak nitelendirilmesiyle halk belleğinde yer edindiği bir lakap örneklendirilirken. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in annesi olmasıyla da ona duyulan sevgi ve saygı da anlatılmaktadır.

Alevî-Bektaşî şairleri arasında önemli bir yere sahip olan halk ozanı Kul Himmet'in eserlerinde Hz. Fatma sevgisi ve hayatına dair çeşitli bilgilere sıklıkla rastlanmaktadır (Albayrak, 2002, s. 352).

*Atası Muhammed Fatıma kızı  
Bakın Fatma Ana üç ay dardadır.  
Anların çektiği müisahib kavli  
Bakın Fatma Ana üç ay dardadır* (Kaya ve Çetin, 2015, s. 199),

*Kim sorarsa Fatm'Ana'nın yârini  
Haydar Fatm'Ana'ya yârdır dediler.* (Kaya, 2015, s. 177)

*Fatm'Ana'dan içtim aşkın dolusun* (Kaya, 2015, s. 177)

*Fatma Ana'mızın gözü yoldadır* (Kaya, 2015, s. 177)

*Fatm'Ana'nın saç bağının ucuna  
Lâ ilâhe illallahi yazılı* (Kaya, 2015, s. 177).

Alevî-Bektaşî şiir geleneğinin temsilcilerinden olan Edip Harabî de Hz. Fatma'ya duyduğu hürmeti eserlerinde dile getirmiştir.

*Naciye fakîre kemter bacıdır  
Muhammed Ali'ye kuldur nâcidir*

*Cümle erenlerin başı tacıdır*

*İşte Fâtımatü'z-Zehrâmız vardır.* (Uzun, 1995, s. 224).

Pek çok Alevî-Bektaşî şairi Hz. Fatma'ya duydukları saygı ve sevgiden ötürü eserlerinde bunu dile getirerek bu kültür ortamında Fatma Ana İnanıcı'nı diri tutarlar. Eserlerinde vurguladıkları duygular genellikle Peygamber Efendimiz ve Ehl-i Beyt sevgisi üzerine kurulu söylemlerdir.

#### **5.1.4. Siyer/ Siyer-i Nebî'lerde Hz. Fatma**

Siyerler, Hz. Muhammet'in hayatını, şahsiyetini, savaşlarını ve mucizelerini anlatan eserlerdir. Bu eserler Türk edebiyatında özellikle de Türk İslam edebiyatının önemli kaynakları arasındadır. Manzum ve mensur karışık yazılan bu eserler halkın gözünde dini eserler olmaları dolayısıyla önemli bir yere sahiptir. İlk örnekleri Arapça ve Farsçadan yapılan tercümeledir. Sonrasında bu çevirileri özgün Türkçe eserler takip eder.

Orta Asya (Türkistan) sahasında Çağatay Türkçesiyle kaleme alınan bir siyerde anlatılan rivayete göre; Hz. Muhammed bir gün Kâbe'de oturup sahabelerine İslamiyet'le ilgili bilgi verirken, kötülerin en kötüsü olan Ebû Cehil şöyle der: *“Ey Yahudiler! Muhammed küçük bir karıncaydı şimdi yılan oldu, bu günlerde o yedi başlı bir ejderha hâline geldi. Yedi iklimi on sekiz bin âlemi çekip çeviriyor. Şimdi burada Muhammed'e hakaret edip, yüreğine ateş düşürecek kimseye hazinemden yedi torba altın vereceğim.”* Oradaki biri bunu kabul eder ve altını alacağına dair söz aldıktan sonra gidip Hz. Muhammet'e hakaret eder. Hz. Muhammed sessiz kalınca adam bu sabırdan etkilenir, gidip özür dileyerek Müslüman olur. Ebu Cehil bu duruma üzüldü ve günlerce evden çıkmaz. Kızı gelip Hz. Muhammet'in yüreğine acı düşürme işine kendi talip olur: *“Bunun için de bağ evinde düzenleyeyim ve davete kızı Fatıma'yı çağırıp üzerimdekini, düğmelerimi, küpelerimi yani üst başımı göstereyim. Ona 'Ey Fatıma! Bu altın düğmelerim, küpelerim, üst başımı size vereyim, babanız Muhammed'in dininden dönüp benim dinime girin. İkimiz bir doğan olalım' diyeyim. Kabul ederse iyi, etmezse bir miktar yemeğe zehir katıp vereyim, Fatıma ölsün. Muhammed buna kahrolur”* der. Hz. Muhammed'e gelerek kızını davet eder. Her ne kadar babası ısrar etse de Hz. Fatma olacağı tahmin ettiği için gitmek istemez. Sonra

Cebrail [a.s.] Allah'ın selamını getirerek, müjdesini iletir ve Hz. Muhammet'e "Gökyüzüne bak Allah'ın elçisi" der. Hz. Peygamber, yeşil, zebercet taşından yapılmış tahtirevanın inmekte olduğunu görür. Örtüsü ipekten, dört tekeri yakuttan, çivileri bütünüyle altından, inciden işlenmiş, atları gevherden, dört büyük melek, [tahtirevanın] dört tarafından tutup gelmektedir. Hz. Cebrail'in "Tahtirevanda bir bohça içinde elbise var, giysinler." diye seslenmesi üzerine Hz. Fatıma Zehra bohçayı açar, [bohça içindeki] acayip derecede güzel elbiseleri görür. Her bir gömlek, güzel cennet kumaşlarından [dikilmiş], düğmeleri gevherden [yapılmış] ve dünyayı aydınlatmaktadır. Başına giyeceği başlık inci, lal ve yakuttan işlenmiş, üstüne de kıymetli mücevherlerle işlenmiş taç iliştirilmiştir. Yanına da Hz. Cebrail, Hz. Mikail, Hz. İsrail ve Hz. Azrail (a.s.), her biri ayrı ayrı iki bin meleklerle birlikte, halayık kılığında girmiş hâlde, süslü kuşakları ve dört bin huri kızıyla birlikte, cennet kapıcısı, hizmetkâr ve halayık kılığında gelirler. Herkesin hayran bakışları arasında bağ evine yola çıkılır. Ebu Cehil'in kızı yapılan yemeklerden bir kısmına zehir attırır, hatta Hz. Fatıma'ya oturması için alçakta yer ayarlatır. Tabi o ihtişamlı geliş sonrası yüksek yere Hz. Fatıma otururken Ebu Cehil'in kızı ve yanındaki dört yüz kız alçak yere oturur. Hz. Fatma'ya zehirli yemek verilince, Cebrail tarafından, Allah'ın emriyle yemekler değiştirilip Ebu Cehil'in kızının öldüğü rivayetlerden biridir. Diğer bir rivayete göre ise, Allah'ın emriyle Cebrail zehirli yemeği sıvazlayarak zehrini yok eder. Hz. Fatma bu yemeği yedikten sonra sadece yüzü kızarır ve biraz terler. Ona bir şey olmadığını gören Ebu Cehil'in kızı ve yanındaki dört yüz tane kız onun büyüklüğünü, mübarek kişiliğini anlar ve tövbe edip İslam dinini seçerler (Eker, 2019, s. 435-440).

Yazıcıoğlu Mehmet'in *Muhammediye* adlı eserinde Hz. Fatma'nın vefatı anlatılırken, Hz. Ali'nin, Hz. Fatma'yı sırlamak için Resulullah'ın kabrine taşıdığından, fakat defnedemediğinden bahsedilir. Çünkü Hz. Fatma'yı bizzat Hz. Muhammet yanına alır:

*Mübarek elini çıkardı Resûl ravzadan*

*Dedi kızımı bana ver yâ Ali eyleyem istitâr*

*Onunçün dediler ki bir kabr içredir ikisi*

*Dedi ba'zılar kim yanında yatar iştihâr* (Özköse, 2017, s. 154).

Ayrıca aynı eserde, Hz. Fatma'nın dünyaya gözlerini kapatacağı gün, Hz. Ali'ye evlerindeki sandıktan çıkardığı bir kutunun içerisinde bulunan ipek mendili gösterdiği

ve bu mendilin hikâyesi anlatılmaktadır. Buna göre “Hz. Ali, Hz. Fatma ile evlenmek istediğinde, Hz. Fatma’ya mehir olarak ne istediği sorulmuş, o da dünyalık bir mehir talebinde bulunmadığını, âhirette ümmet-i Muhammed’in günahkâr olanlarına şefâat etmek istediğini söylemiştir. Allah, Cebrâil vâsıtası ile haber göndererek Hz. Fatma’nın bu talebini kabul ettiğini bildirmiştir. Hz. Fatma’nın bu hususta delil istemesi üzerine Cebrâil, delil olarak Allah katından ipek bir mendil getirmiştir” (Yazıcıoğlu Mehmet, 1996, s. 296). Bu rivayet dahi Hz. Fatma’nın mübarek kişiliğine ve onun koruyucu özelliğine atıfta bulunmaktadır.

Yukarıda verilen siyerlerden hareketle, yaşan öyküsü hakkında pek fazla bilgi sahibi olmadığımız Hz. Fatma’nın kişiliği, yaşamı, ölümü hatta Allah katındaki kıymeti hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Aynı şekilde onun toplumsal bellekte “*ümmet-i Muhammed*”in “*şefaat*” çisi oluşuna dair bir inanış da aktarılmaktadır.

### 5.1.5. Menkabelerde Hz. Fatma

Menkabelerde Hz. Fatma genellikle Hz. Ali etrafında teşekkül eden anlatılar içerisinde geçer. Özellikle cesareti ve güzel ahlakıyla bilinen, övülen Hz. Ali’nin tamamlayıcısı olarak tasvir edilir. Bizzat Hz. Fatma’nın olayın merkezinde olduğu bir menkabe Fatma Ana İnancı aktarılır. Bu menkabe şu şekilde özetlenebilir:

Ateşperestlik döneminde Zamri, Kahkaha ve Zangibar adında üç kardeş varmış. Her biri bir kaleye sahipmiş. Hz. Ali Kahkaha’nın kalesini fethettikten sonra karısı Hz. Fatma ve Döldül’ü de yanına alarak, Zangibar’ın kalesini fethetmek için yola koyulmuş. Kaleye giden köprüye geldiklerinde Hz. Fatma mucizevi bir şekilde kalenin içerisine girmiş. Onu gören gardiyan nasıl girdiğini, orada ne yaptığını sormuş, ancak daha cevabını vermeden okunu Hz. Fatma’ya fırlatmış. Hz. Fatma oku havada yakalayıp gardiyana fırlatarak onu yaralamış. Daha sonra efendisiyle görüşmek istediğini söylemiş. Her ne kadar gardiyan uyduğunu söylese de seslere uyanan Zangibar onların yanına gelmiş. İzinsiz kaleye girdiği için Hz. Fatma’ya çok kızmış. Hz. Fatma da kalenin artık kendisine ait olduğunu ve barış içinde kaleyi terk etmesini söyleyerek ortadan kaybolmuş. Zangibar da kalenin güvenliğini artırıp kendini gizlemiş. Ertesi gün Hz. Ali ve Döldül kaleye girmiş. Sesleri duyan Zangibar, korkup kaçarken bir ağaca çarpmış, aldığı ağır yara nedeniyle ölmüş. Bu zaferin ardından Hz. Ali kılıcını temizlemek için yere vurmuş. Vurduğu yerden su çıkmış. Hz. Fatma bu suda yıkanmış. Badahşah’ın Vahan bölgesinde gerçekten de Çeşme-i Bibi Hz. Fatma-ı Zehra adında bir kaplıca bulunmaktadır. Buranın suyu dağdan gelmekte olup burada yıkanan kadınların dileklerinin kabul olacağına inanılmaktadır. Özellikle de çocuk sahibi olmak isteğiyle ilgili dualar edilmektedir” (Ay, 2015, s. 264-265).

Bedahşan’da Hz. Fatma’ya verilen sıfatlar arasında en yaygını “Hatun-ı cennet” tabiri olmakla birlikte “Bibi Fatıma-ı Zehra” ifadesine de rastlanmaktadır. (Ay, 2015, s. 265). Menkabeden hareketle ve ona verilen sıfatlar nezdinde, toplumsal bellekte Hz. Fatma’nın öneminin pek çok coğrafyada insanlar için önem arz ettiği aşikârdır. Müslüman coğrafyalarının pek çoğunda bu hürmeti ve ona bağlı Fatma Ana İnancı’nı görmek mümkündür.

Ayrıca Hz. Fatma’ya atfedilen mucizeler, inanışlar ve bunlara hürmetle isminin çocuklara verilmesi, onun bu coğrafyada da kutsal koruyucu ve şifa kaynağı olarak kabul edildiğini göstermektedir. Şifalı olarak bilinen kaplıca suyuna özellikle çocuk sahibi olmak isteyen kadınların gitmesi, Hz. Fatma’ya aynı kutsiyet çerçevesinde kutsallık kazandırıldığının ve güven duyulduğunun göstergesidir.

#### **5.1.6. Destanlarda Hz. Fatma**

Destanlar halk edebiyatının erken dönem eserlerindedirler. Mesnevi tarzında yazılan ve destan niteliğinde manzum halk hikâyeleri de yazılı edebiyat içerisinde önemli bir yere sahiptirler. Bunlar, genellikle biçimsel özellikleri dikkate alındığında mesnevî tarzında yazılmış dinî hikâyelerdir. “*Muhammed Hanifî, Kesikbaş, Geyik hikâyesi, Cümcüme Sultan vb. adlarla bilinen bu manzum hikâyeler, Hamzanâme, Battalnâme gibi destanlarla, gerek konu, gerekse biçim bakımından benzer özellikler taşırlar*” (Önler, 1990, s. 179). “*Bu hikâyeleri halk edebiyatı ürünleri içerisinde saymak daha doğru olur. Bunlar gerek konularının basitliği, gerekse yalın bir halk diliyle yazılmış olmaları yönünden klasik mesnevilerden ayrılırlar*” (Önler, 1991, s. 351). Mesnevilerle benzerlikleri biçimsel yöndedir.

A. S. Levend (1998, s. 122-148), bu tür hikâyelerin Battal-nâme, Danişmend-nâme, Hamza-nâme, Ebu Müslim gibi mensur olanlarının XIII. yüzyılda Selçuklu İmparatorluğu’nun son devirlerinde, manzum olanlarınınsa XIV. yüzyıldan sonra Anadolu’da kaleme alındıklarını ifade eder. *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde bu hikâyeler hakkında bilgi vererek oldukça ayrıntılı bir tasnif yapmıştır.

Hz. Fatma sadece Hz. Muhammed’in kızı ya da Hz. Ali’nin eşi olduğu için değil, güzel ahlakı ve kadınların en yücesi olduğu için edebi anlatılara ve destanlara da konu

olmuştur. Bu eserlerde fiziksel ve manevî güzellikleri anlatılmıştır. Hz. Fatma destanının 14 farklı nüshası bulunmaktadır. Şaban Doğan, Muhammet Kuzubaş ve Perihan Ölker farklı nüshalar üzerinde çalışmışlardır. Ölker'in çalıştığı nüshalar, Konya Koyunoğlu Şehir ve Müze Kütüphanesi yazmaları arasında 5905 ve 5906 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Eserde “Hazâ Destân-ı Fâtıma Budur” başlığı yer almaktadır. Harekeli nesihle yazılmış olan eser 6 varaktan ibarettir. 5 906 arşiv numarasıyla kayıtlı olan eserin ise istinsah tarihi belli değildir. 6 varaktan oluşan eserin başlığı “Fâtıma Ana Ahvâli” olup toplamda 134 satırdan oluştuğu görülmektedir. Her iki nüshada da Hz. Ali'nin ağzından Hz. Peygamber'e hitaben söylenmiş; konu olarak mersiye, nazım türü olarak murabba diyebileceğimiz “Fâtımañdur bu gelen” redifli şiir de yer almaktadır.

*Şol cemâliñ şem 'ine pervâne olup her zamân  
Hizmetiñde yüz sürüyen Fâtımañdur bu gelen  
Gıtdigiñde buña va 'de eylemişdüñ her zamân  
Şabr idüp ol güne göyen Fâtımañdur bu gelen* (Ölker, 2016, s. 358).

Muhammed Kuzubaş ise Millî Kütüphane Yazmalar bölümünde 8624 kayıt numarasıyla yer alan nüsha üzerinde çalışmıştır. Eser “Şerh-i Mevlid-i Şerif” başlığını taşıyan bir bölümle başlar. Müellifin kaleme aldığı Şerh-i Mevlid-i Şerif, yapıklarının bir kısmının kopması sebebiyle eksiktir. Bu eksik manzumeden sonra Süleyman Çelebi'nin *Vasiletü'n-Necât*'ından bölümler vardır. Daha sonra sırasıyla *Destan-ı Veysel Karânî*, *Vefat-ı Hz. Fatıma*, *Vefat-ı Hz. İbrahim*, *Hikâyet-i Güğercin* ve *Hikâyet-i Geyik* yer almaktadır. Hz. Peygamber'in vefatı sonrasında Hz. Fâtıma'nın içinde bulunduğu hüznün atmosferinin realist bir tasviriyle başlayan *Vefât-ı Hz. Fâtıma* bölümünün ilk beyitlerinde, Hz. Fâtıma'nın dilinden Hz. Peygamber'e duyulan hasret dile getirilir. Ardından Hz. Fâtıma'nın ömrünün son günleri, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'le konuşması ve vefatı anlatılır. Ayrıca bölümün sonuna doru Hz. Fâtıma'nın yüceliğini anlatan “Fâtımadur gelen” redifli bir gazel eklenmiştir (Kuzubaş, 2008, s. 304-340). Şaban Doğan ise Hz. Fatıma destanının Bosna-Hersek Gazi Hüseyin Kütüphanesinde, Oxford Bodleian Kütüphanesinde, Vatikan Kütüphanesinde, Mısır Millî Kütüphanesinde, Mısır-Kahire Hidiv Kütüphanesinde, Ankara Millî Kütüphanesinde, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde ve Millet Kütüphanesinde olmak üzere 14 nüshasını tespit etmiştir. Doğan'ın çalışmasına kaynaklık eden nüsha

ise Millet Kütüphanesi Ali Emiri Kitaplığı Manzum 1412 arşiv numarasıyla kayıtlı olmaktadır. Çalışılan bu nüshanın ilk sayfalarının olmadığını, diğer kısımlar da ise Hz. Fatma'nın babasının ölümünden duyduğu acıyı, tövbe etmek için Hz. Ali'den kendisine bir kulübe yaptırmasını istediği anlatılmaktadır. Diğer bölümlerde anlatılanlar ise; rüyasında Hz. Muhammed'i gördüğünü, babasının ona ölüm zamanının yaklaştığını, hazırlıklarını ve çocuklarından ayrılacağı için duyduğu üzüntü anlatılmaktadır. Bu üzüntüleri dile getirdiği on beyitlik "firâk-nâme-i fâtimatü'z-zehrâ razıyallâhü 'anhâ" başlıklı bir gazel yer almaktadır. Ayrıca Kerbela olayına da değinilmiştir.

*1 firâk-nâme-i fâşimatü'z-zehrâ razıyallâhü 'anhâ*

*2 ey dirigâ êtdün felek cevr-i şedid / kim düşürür üş seni benden ba'id*

*3 el-firâk ayrılısaruz el-firâk / olmaya müşkil dahı bundan şedid*

*4 kalısar öksiz güseyin-ile ğasan / olısar miğnetlerin her gün mezid*

*5 kerbelâda şuşayısar katı / giriser şanına anlarıñ yezid* (Doğan, 2012, s. 13).

Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere Hz. Fatma; güzel ahlakı, ailesi, yaşadıklarıyla anlatı geleneğimizin önemli bir türü olan destanlara da konu olmuştur.

### **5.1.7. Efsanelerde Hz. Fatma**

Efsane, somut bir kişi, nesne veya olayın olağanüstülükler gösterir bir şekilde aktarılması üzerine kurulu anlatılardır. Kişiler, zaman ve mekân yaşadığımız dönem veya yakın geçmiş olmasına karşılık vakalarda görülen olağanüstülükler veya akılla açıklanması zor olan şeyler bir hikâyeye dayandırılarak efsaneleştirilirler. "Halk anlatıları arasında kökenleri açıklama özelliklerinden dolayı en çok mitlerle karıştırılan türdür. Konu olarak; doğadaki olaylar, insan (özellikle tarihi ve dini şahsiyetler) olan, somut kanıtlar ortaya koydukları için anlatılanların gerçek olduğuna inanılan ve bu anlatılarda da olağanüstülüklerle yapılan açıklamalar yer alır" (Aça, Yılmaz ve Sever, 2011, s. 140-141). Anadolu'da insanlar etraflarında olup biten olaylara açıklık getirmeye çalışırken bazen Hz. Fatma'yı bu anlatıların dayanağı haline getirmişlerdir. Hz. Fatma ile ilgili anlatılan efsanelerin birçoğuna kaynaklık eden olay, üzerine kuma gelmesi ve bunun sonucunda yaşadığı üzüntüyü aktarmak

üzerinedir. Her ne kadar efsaneler o yönde olsa da resmi kaynaklarda Hz. Ali'nin Hz. Fatma'nın üzerine evlendiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. *Hz. Ali ve Hz. Fatma'nın evliliği tek eşli olarak devam etmiştir. Bu nedenle Alevi kültüründe nikâh kıyılırken Hz. Ali ve Hz. Fatma'nın ismiyle yapılır* (K.K. 24).

Afyonkarahisar'da derlenen Hz. Fatma'yla ilgili iki efsane insanların fiziksel özellikleriyle ve yaratılışla ilgili hususlara açıklama getirmeyi amaçlamaktadır. Birincisi insanların hayvanlardan farklı olarak doğduktan hemen sonra yürüyememesini açıklamaktadır. Zira bunun sebebi Hz. Fatma'nın peygamberden bir isteğidir.

Rivayet o dur ki insanlar da aslında hayvanlar gibi çocuklarını doğurduktan sonra yalıyorlarmış. Dünyaya gelen çocukta doğumdan hemen sonra hayvanlar gibi ayaklanıp yürüyorlarmış. Hz. Fatma da doğum yaptıktan sonra çocuğunu yalamaktan tiksinişmiş. Bu durumu Hz. Muhammed'e taşımış; *“Ya Resulullah, doğan çocuğumu yalamaktan tiksiniyorum. Bu duruma bir çare olsaydı”* demiş. O andan itibaren insanlar doğan çocuklarını yalamamış. Bu yüzden de insanoğlu doğduktan hemen sonra yürümemiş. Yürümesi için belli bir zaman gerekmiş (Kumartaşlıoğlu, 2015, s. 110).

Bir diğer efsane ise insanların yaratılıştan sahip olduğu gönül gözü perdesiyle ilgilidir. Yine Hz. Fatma'nın bir dileği neticesinde insanlardan alınan gaibi görme yeteneği, onun merhametine gönderme yapılan şu efsaneyle aktarılır:

Rivayet o dur ki; Fatma Ana ebelik yaptığı zamanlarda insanların göz perdeleri yokmuş. Gözlerinin perdesi olmadığı için de insanların geleceğiyle alakalı her şeyi görebiliyorlarmış. Bir çocuk doğarken nasıl ölecekse bununla ilgili bir belirtiyile doğarmış. Mesela boğularak ölecekse boynunda bir iple doğarmış. Bu duruma dayanamayan üzülen, Hz. Fatma *“Ya Resulallah, insanların doğarken nasıl öleceklerini görmeye dayanamıyorum. Ne olurdu gözlerime perde inseydi de bunları görmeseydim”* demiş. O andan itibaren de insanların gözlerine perde inmiş (Kumartaşlıoğlu, 2015, s.109-110).

Hz. Fatma'yla ilişkilendirilen bir diğer efsaneye göre *“Fatma Anamız Hz. Ali'yle evlenince ‘oh’ diye iğde ağacına yaslanmış. İğde ağacı da kibleye doğru eğilmiştir”* (Olgunsoy, 2007, s. 31). İğde ağacıyla ilgili bir diğer anlatı da şöyledir: *“Fatma Anamızın üstüne kuma gelecekmiş. Babası katlanamazsın demiş. Katlanırım demiş. Tam gelin gelirken eliyle ateşi karıştırıyormuş. Babası elin yanıyor deyince elim değil ciğerimin bağı yanıyor demiş. İğde dalına yaslanmış. O günden sonra, iğde o yüzden yamuk olurmuş”* (Olgunsoy, 2007, s. 32).

Erzincan’da Hz. Fatma’yla ilgili anlatılan bir efsane ise kavak ağacının neden sürekli sallandığına açıklık getirmektedir. Anlatıya göre “*Hz. Fatma üzerine kuma geleceği zaman kavak ağacına yaslanmış. Öfkesinden titremiş. Rüzgâr olmadığı halde kavak ağacının yapraklarının sallanması, Hz. Fatma’dan kalmadır*” (Kara, 1994, s. 92).

Balıkesir/ Tahtacılar’da tavşanların oluşumuyla ilgili bir inanışın temelinde kadının pis kanı (aybaşı kanı) olduğuna inanılır. “*Bazılarının inançlarına göre Hz. Fatma aybaşı kanını bir taşın altına koyduğunu ve başkası o taşı kaldırdığında kanın tavşan olduğuna inanılmaktadır*” (Olgunsoy, 2007, s. 188).

Bayburt’ta derlenen bir efsaneye göre “*Hz. Fatma, bir gün öğlen yemeğine kuymak yaparken üzerine kuma geleceğini haber almış. Bu duruma çok şaşırılmış. Kuymağı eliyle karıştırmaya başlamış. Bunu gören Hz. Muhammed; ‘Ya Fatma elin yanacak, niçin elinle karıştırıyorsun?’ demiş. Kızı Fatma ise ‘Benim elim değil, yüreğim yanıyor babacığım.’ demiş. O günden bugüne kuymak el yakmazmış*” (Rayman, 2001, s. 74).

Afyonkarahisar/ Sandıklı/ Selçik’te eşik ve ocağın kutsallığını anlatan bir rivayet de şöyledir: “*Hz. Fatma ikizlere hamile olduğu bir zamanda kendisini zorladığı için bebekleri düşürmüştü. Düşen bebeklerin birini ocağa birini eşiğe gömmüşler. Bundan dolayı Alevi inancında eşiğe basılmaz, ocağa başına asla su dökülmez ve pis tutulmaz*” (Kumartaşlıoğlu, 2015, s.112). Ayrıca, dut ağacıyla ilgili bir inanışta da Hz. Fatma’nın adı geçmektedir. İnanışa göre; “*Dut ağacının meyvelerinin tadını Hz. Fatma validemizin sütünden aldığına ve sütün damladığı her yerden dut ağacının yeşerdiğine inanılır*” (Doğan, 2013, s. 125). Dut ile ilgili bir diğer inanışta şöyledir: “*Divriği’de dut meyvesi Fadime Anamızın mihri olarak bilinir. Dut meyvesi ilk defa yenirken, üç İhlas bir Fatiha okunup, Hz. Fâtıma’nın ruhuna bağışlanır*” (Üçer, 2017, s. 197).

Üçer ise hem Hz. Fatma’ya kuma getirilmesi hem Hz. Fatma’nın ocakta elini kazana sokması hem de ağaca yaslanması anekdotlarını birlikte veren bir efsaneyi şu şekilde aktarır:

Bir savaşta Müslüman bir kadın, Hz. Muhammed’e senden üç isteğim var demiş.  
Bunlar; adımlı koy, beni Ali ile evlendir, oğlum olursa da kendi adımlı koy demiş.

Hız. Muhammed kadına Hanife adını vermiş. Hız. Ali'yle de evlendirmiş. Kadın eve gelince de kadını istememezlik yapmasın diye de konuşmasını istemiş. Peygamber kızına bu konuda nasihatte bulunmuş. O sırada helva pişiren Fadime Ana Hanife'yi görünce şaşırılmış, bu durumda da içi yanmış. Üzüntüyle sıcak helvayı eliyle karıştırmaya başlamış. Dayanamayınca yandım diyerek bahçeye çıkmış. Bir servi ağacına yaslanmış. Fadime Ana'nın ateşi servi ağacına geçmiş. İşte servi ağacının rüzgârsız havada bile sallanması buna bağlanmıştır. Ateş yüzünden içeriden kurumaktaymış (Üçer, 1976, s. 153-154).

Kazdağı efsaneleri içinde bir de "Sarı Kız efsanesi" vardır. Bu da Hız. Fatma'yla ilişkilendirilir. Buna göre Fatıma Ana'nın kızı yoktur. Tanrı nurdan bir kız yaratır. Kazdağı'nda bir sarayda yaşar. Selman ona âşıktır. Sarı Kız, Selman'a anasını görmek istediğini söyler. Fatıma onu görmeye geldiği zaman kız ölür. Bu ölüm güzün ilk günüdür. Bu nedenle tüm Aleviler o gün o dağa çıkıp kurban keserler (Üçer, 1976, s. 154-155).

Hız. Fatma kültürde o kadar önemli bir yere sahiptir ki el izi, ayak iziyle ilgili inanış ve efsaneler oluşturulmuştur. "*Kütahya'nın Tavşanlı ilçesinin Altınova Köyü Akkaya mevkiinde bulunan bir kayanın üzerindeki izin Hız. Fatma'nın ayak izi olduğuna inanılmaktadır. İnanış şöyledir ki Hız. Fatıma validemizin bu kaya üzerinde çocuklarının ihtiyaçlarını giderir. Hatta kaya üzerinde bulunan sarı renkte, küçük boncuk büyüklüğünde olan izlerin de çocuklarının temizliğinden sonra arta kalanlar olduğuna inanılmaktadır*" (Yakın, 2017, s. 172).

Hız. Fatma'yla ilgili bazı anlatılar insanların günümüzde yaşadığı olaylara açıklık getirerek bir bağlam oluşturma niteliğindedir. Bu anlatılardan biri günümüz gelin-kaynana anlaşmazlığının temelini açıklar niteliktedir:

Hız. Ali, Hız. Fatma'nın üzerine evlenip kuma getireceği zaman demiş ki; "*Sakın gelip gerdek kapısını dinlemeyeceksin.*" demiş. O da yemin etmiş, "*Ayaklarımla gelip dinlemeyeceğim.*" demiş. Evlendikleri gün gerdek gecesi, Hız. Ali'nin annesiyle Hız. Fatma yan tarafta oturuyormuş. Kaynanası "*Ya Fatma! Neden senin üstüne evlendi acaba merak ediyorum?*" diye sormuş? Hız. Fatma da "*Anne ben de çok merak ediyorum ama... Ali'ye söz verdim, ayaklarımla gelip kapıyı falan dinlemeyeceğime...*" demiş. O da demiş ki "*Merak ediyorsan hadi, ben de merak ediyorum. Sırtıma bin kapıyı dinleyelim ki acaba senin üzerine niye evlendi.*" demiş. Gerdek kapısının önüne geldikleri zaman, Hız. Ali'nin evlendiği kadın da "*Ya Ali, sen Fatma'nın üzerine niye evlendin?*". O da diyor ki "*Göğüsleri çok büyüktü, onun için evlendim.*" diyor. Ertesi gün Hız. Ali gerdekten çıkınca, Hız. Fatma "*Demek göğüslerim büyük ondan evlendin*" diyor. "*Ben de göğsü büyük kadınlara şefaate edeceğim*" demiş. Hız. Ali "*Hani dinlemeyecektin, yemin etmiştin*" diye sorunca, "*Ben ayaklarımla gelmedim, annen beni sırtında*

*getirdi*” diye anlatmış. Bunun üzerine Hz. Ali; “*Allah kıyametin öteki ucuna kadar gelinle kaynana geçim edemesin, aralarında bir huzursuzluk olsun.*” diye beddua etmiş. Gelinle kaynana arasındaki anlaşmazlık buradan kaynaklanmaktaymış (Balaban, 2013, s. 522).

Bir rivayete göre de Hz. Fatma “*Zülfikârı*” görünce irkiliyor. Bunu gören Hz. Muhammed (s.a.v.) “*Kızım neden irkildin böyle, daha önce Zülfikârı gördün mü?*” diye soruyor? Hz. Fatma’da “*Evet baba! Gördüm. Daha önce cennette elma ağacının dalında gördüm*” deyince, Hz. Muhammed Hz. Fatma’nın kendisinden daha önce yaşadığını anlıyor (K.K.24).

Başkurt Türklerinde ise kavak ağacının sulu ve titrek olmasıyla ilgili olarak yine Hz. Fatma’yla ilgili bir efsane anlatılmaktadır. Bu efsane şu şekildedir:

Ali Batır olarak bilinen Hz. Ali, çok yakışıklı, cesur bir komutandır. Tüm kadınlar ona hayrandır. Hatta onun aşkı uğruna din değiştirenler dahi olmuştur. Ali Batır da güzel kızlara bakmaya başlamış. Bunlara dayanan Fatma, üstüne kuma getirmesine dayanamamış. Bir gece yürümüş yürümüş, titrek kavak ağacına doğru eğilip derdini anlatmış. Kederinden çıkan nefesi ağacın kabuğunu yaralamış. Gözyaşları ağacın dibini göl haline getirmiş. Kavak ağacını sulu bir ağaç yapmış. Yaprakları değişmiş, Fatma’nın kederli yüreğine benzemiş. Yelsiz zamanlarda titremesi Fatma’nın kederi, inlemesiymiş. Fatma bu titrek ağaca sarılıp ağladıktan sonra, ağacın dibinde bulunan kamışı alıp, kuray<sup>31</sup> çalmış. Kurayın sesi tatlı ve hüznülmüş. Ondandır kederli şarkılar çıkarmış. Fatma’ya kadar kuray çalan yokmuş (Atnur, 2002, s.707). Bu efsane kavak ağacının sulu, titrek ve kabuğunun yanık olmasıyla birlikte kurayın icadına açıklık getirmektedir.

Efsaneler, insanların akılla izah edemedikleri çeşitli olayların açıklanmasına vesile olan anlatılardır. Efsaneler barındırdıkları olağanüstülükler sayesinde aklın sınırlarından çıkarak izahlara yeni ve farklı boyutlar katar. Bu izahlar genellikle neden-sonuç bağlantısı üzerine kuruludur. Hz. Fatma özelinde anlatılan efsaneler neticesinde kavak ağaçlarının sürekli sallanmasının ona bağlanması, insanların gözlerinde perdeyle dünyaya gelmesi ve gelin ile kaynanaların anlaşamamasının onun Hz. Ali ile

<sup>31</sup> Türkiye Türkçesi: kaval | Azeri Türkçesi: düdük | Başkurt Türkçesi: kuray hıbzığı | Kazak Türkçesi: kerney sızığı | Kırgız Türkçesi: çör | Özbek Türkçesi: näy | Tatar Türkçesi: kuray sızığı | Türkmen Türkçesi: tüydük | Uygur Türkçesi: näy | Rusça: svirel’. (URL-37, 2020).

yaşadığı bir olayla ilişkilendirilmesi bu duruma örnek olarak verilebilirler. Zira efsanelerin gerçekte anlamlandırılmayan kişi, nesne ve olayları açıklama özelliği Fatma Ana İnancı ile bu tarz anlatılara dönüşür.

### 5.1.8. Ninnilerde Hz. Fatma

Ninniler, annelerin çocuklarını uyuturken, onların için iyi dileklerde bulunduğu, öğütler verdiği halk edebiyatı ürünleridir. Hz. Fatma da bu tür içinde gerek Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in annesi olması gerekse örnek kişiliğinden dolayı anılmıştır.

Hz. Fatma, oğlu Hz. Hasan'ı Hz. Muhammed'e benzerliğinden dolayı severken, “*babasından çok babama benzeyen güzel oğlum*” diye severmiş. Bu nedenle onu uyuturken de “*babama benzeyen oğlum Hasen/ Hakkın boynundan yuları çıkar/ İhsan sahibi olan Allah'a kulluk et/ Oğlum Hasen/ Kindar ve öfkeli insandan kaçın!*” (Eraslan, 2018, s.203) şeklinde ninni söylediği ifade edilir. Çeşitli ninnilerde de müstakil olarak Hz. Fatma üzerine kurulmamış olsalar bile yer yer onun zikredildiği örnekler mevcuttur:

*Eğrice kiraz dalı*

*Dibinde yeşil halı*

*Ya Muhammed Ya Ali*

*Sen göster doğru yolu*

*Doğru yoldan imana*

*İmandan ayrılmamaya*

*Gel Fadime anamıza gidelim* (Kaya, 2010, s. 130).

Bu ninni örneğiyle Hz. Fatma'nın halk belleğinde beklenen, özlenen ve nihayetinde kavuşmak istenen biri olduğunu görmek mümkündür. Ninniler vasıtasıyla annelerin korunma içgüdüğü ifade edilir. Eren Sarı'nın aktardığı “Taş bebek” efsanesinde geçen ninnin bir dörtlüğünde de yine Hz. Fatma'nın ismi geçer.

*Kaşları var çatma çatma nenni*

*Kadir Mevla'm gel unutma nenni*

*Muhammed'in kızı Fatma nenni* (Sarı, 2016, s. 415).

“*Kaşları çatma çatma*” mısraı yukarıda K.14’ten derlenen bir ilahide de geçmektedir. Genellikle kafiye ve estetik çağışım açısından “Fatma” ve “çatma” sözcüklerinin birlikte kullanıldığı ifade edilebilir.

### 5.1.9. Dualarda Hz. Fatma

Dua, “*Tanrı’ya yalvarma, yakarış için söylenen dinî metin*” (URL-36, 2020) anlamındadır. İnsanların, kendileri ya da birbirlerine iyi dileklerini aktarmak için kullandıkları söz kalıplarıdır. Dualarda yaratıcının hoşuna gidecek söz kalıpları seçilmeye dikkat edilir. Hz. Fatma da insanların birbiri için yaptıkları dualarda yer alır. Bu dualar çok çeşitli dilekler içerse de genellikle söylemler, onun adının dilek içinde yer alması şeklinde oluşur. Bu anma, insanlara huzur ve güven verir. Her eylemden önce söylenebilen “*Fatma Ana yoldaşın ola.*” (Gökdemir, 2011, s. 97) ve “*Ahirette Fadime Anamıza komşu olasın*” duaları ile Erzurum’da örgü, dantel işine başlayan kadınların “*Kolay gelsin, altın taş olsun, elin kuş olsun; Hızır yoldaşın, Fadime Ana komşu olsun*” (Açar, 2015, s. 127) gibi duaları bu inancın ürünleridir.

Alevîlerin Cem evlerinde yaptıkları ayinlerde, Hz. Muhammed’e getirilen salavatlarda da Hz. Fatma’nın adı geçer. “*Bayraktar bayrağın çekti düşüne/ Cümle âlem düştü peşine/ Salavât verelim Allah aşkına/ Peygamber canına salavât/ Sallallâhu Muhammed/ Bayrağımız iğnesi nurdan/ İpliği sırdan/ Fadime ana eğirdi/ Fatma Ana dokudu/ Peygamber canına salavât/ Sallallâhu Muhammed* (Üçer, 2010, s.335).

Tatar toplumunda önemli bir yere sahip olan ebeler, doğum sonrası bebeği yıkarken, cinlerden ve diğer varlıklardan korumak için dualar okur, iyi dileklerde bulunurlarmış. Bunlardan birinde de Hz. Fatma’nın adı geçmektedir.

<i>Ayu balasın çabam,</i>	<i>Ayı yavrusuna süpürge ile vuruyorum</i>
<i>Büre balasın çabam,</i>	<i>Kurt yavrusuna süpürge ile vuruyorum</i>
<i>Ayu kebek simez bul,</i>	<i>Ayı gibi tombul ol,</i>
<i>Büre kebek yögerek bul,</i>	<i>Kurt gibi hızlı ol</i>
<i>Köndez uyna, kiç yokla,</i>	<i>Gündüz oyna, gece uyu</i>
<i>Ebige ebi dip eyt,</i>	<i>Ebeye ebe de,</i>
<i>Babaynı babay dip eyt</i>	<i>Dedeye dede de,</i>
<i>Eyşe-Fatma kulları</i>	<i>Ayşe-Fatma elleri</i>
<i>İme-yomişil bulsın.</i>	<i>Kocakarı ilacı bu olsun,</i>
<i>Behetle bul, teufikli bul,</i>	<i>Mutlu ol, edepli ol,</i>
<i>Tayga-taşka, tfü-tfü.</i>	<i>Dağa, taşa tü tü. (Zakirova, 2018, s. 386).</i>

Halk edebiyatı ürünlerinden hareketle Hz. Fatma örneklerde de görüldüğü üzere pek çok inanış ve uygulamaya dayanak oluşturmaktadır. İnsanlar da çevrelerinde olanları değerlendirirken nedenini bilmedikleri veya sorguladıkları çeşitli olayların sırrını Hz. Fatma'yla ilişkilendirerek onlara manevî bir dayanak oluşturmak istemişlerdir. Doğa olaylarına dahi Hz. Fatma'nın kaynak gösterilmesinde bu tarz bir yaklaşımın etkisi hissedilmektedir.

## 5.2. Eski Türk Edebiyatında Hz. Fatma

Eski Türk edebiyatında dinî-tasavvufî konulu eserlerde Allah, Peygamber, din büyükleri yer alır. Hz. Fatma da sevilen ve saygı duyulan bir kişi olduğu için eserlerde sık sık kendisinden söz edildiğini görmek mümkündür. Hz. Fatma ve Hz. Ali mevlitleri gibi müstakil eserler yanında Peygambere, Ehl-i Beyt'e yer verilen eserlerde Hz. Fatma için ayrılmış bölümler bulunmaktadır.

### 5.2.1. Mersiyelerde Hz. Fatma

Mersiye bir kimsenin ölümü üzerine duyulan üzüntüyü anlatmak için kaleme alınan manzum parçalardır. Mersiyeler İslâmiyet öncesi Türk edebiyatında “sagu”, ismini alırken, İslamiyet sonrası edebiyatta “ağıt” olarak isimlendirilir. Dinî-tasavvufî Türk edebiyatında din ve tarikat ulularının ölümü üzerine yazılan kasideler mersiye olarak adlandırılır (Güzel, 2009, s. 355). Alevi-Cem kültüründe ise mersiyeler, özellikle Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in ölümü üzerine icra edilmektedir. Bu mersiyelerde Hz. Fatma'nın adı da sıklıkla geçmektedir.

*Kıyamazken o nâzik gerdâni bûs etmeye Resûl*

*Hudâ'dan korkmadan saldırdılar hâric-i ez-ukûl*

*Ayırıp re's-i pâkini bedenden ol Şemir fusûl*

*Cenâb-ı Fâtıma oldu bu hâlden gâyetle melûl*

*Kırılısın ellerin gemir, kör olsun gözlerin Mervân*

*Tutuşsun âteşin tabut içinde kalmasın nişân* (Çakır, 2012, s. 714)

Bu mersiyede Peygamber Efendimizin Hz. Hüseyin'in nazik gerdanını öpmeye kıyamazken onu şehit eden Şemir'e beddua edilerek hissedilen duygular dile getirilir.

*Rûz-ı cezâda n'eyleye feryâd-ı Fâtıma  
Hûn-ı Hüseyin için 'araşât-ı kıyâmeti*

*Hoşnûd olur Hâce-i 'Âlem o kimseden  
İtsün âbâ vü âl-i Yezîdî'ye nefreti* (Kayaokay, 2020, s. 128)

Bu beyitlerde kıyamet günü mahşerde yerinde Hz. Fatma feryat ederken, Hz. Hüseyin'ini şehit eden Yezitten Hz. Muhammed'in hoşnut olacağını anlatmaktadır.

Kerbelâ olayı halkın içinde oluşturduğu derin üzüntüden dolayı, sürekli hatırlanan, birçok edebi mahsule de kaynaklık eden bir vakadır. Bu olay üzerine yazılan mersiyelerde Hz. Fatma'nın Ehl-i Beyt annesi olarak isimi zikredilmektedir. Yukarıda verilen mersiye de buna örnektir.

### 5.2.2. Mevlitlerde Hz. Fatma

Hz. Fatma'yla ilgili edebi türlerden biri de onun doğumunu anlatan mevlitlerdir. Çoğunluğu Sünnî müellifler tarafından halk meclislerinde okunması ve dinlenmesi için kaleme alınmış eserlerdir. Hz. Fatma için yazılmış dört mevlit bulunmaktadır:

1. 'Abdî, *Fî Beyân-ı Mevlûd-ı Hazret-i Fâtumatü'z-Zehrâ binti Muhammedü'l-Mustafâ Şallallâhu 'Aleyhî ve-Sellem*, XV. yy. 964 beyit.

2. Süleyman Memdûh, *Mevlid-i Fâtumatü'z-Zehrâ Ra dıya'llâhu 'Anhâ*, XIX. yy., 83 beyit.

3. Esad Erbilî, *Mevlid-i Şerîf-i Hazret-i Fâtumatü'z-Zehrâ Radiya'llâhu Te'alâ 'Anhâ*, XX. yy. 74 beyit.

4. Mehmed Şemseddin, *Nisâr-ı Şemsu'l-Mısırî*, XX. yüzyıl, 66 beyit (Yekbaş, 2012, s. 317)

Bu mevlitlerde Hz. Fatma'nın doğumu ve o esnada yaşanan olağanüstülükler, evliliği ve ölümünü işlenir. Mehmed Şemseddin, Hz. Fatma'nın doğumunu anlattığı kısımda halk arasında anlatılan bir rivayetten bahseder:

İnanışa göre Cebrâ'il bir gün elinde iki elma ile Hz. Muhammed'in yanına gelir. Hz. Muhammed'e bu elmalar cennetten gelmişti. Bunlardan birini sen ye diğerini ise Hz. Hatice'nin yesin. Bu sayede Allah'ın onlara bir kız evlat vereceğini söyler.

*Aldı dü-elmâ cinândan Cebre'il*

*Yâ Habîballâh didi emr-i Celîl*

*Bu gece eyle tenâvül birini*

*Hadîce-i Kübrâ'ya vir diğerini*

*İşte andan halk olunmuşdur Betül*

*Ya'ni Zehrâ nûr-ı çeşmân-ı Resûl* (Yekbaş, 2012, s. 322).

Abdi'nin eserinde de Hz. Fatma'nın doğumuyla ilgili olarak farklı bir olay anlatılmaktadır. Buna göre Cebrâil Hz. Muhammed'in yanına gelerek Allah'ın ona kırk gün oruç tutmasını emrettiğini söyler. Hz. Muhammed bu emri yerine getirdikten sonra bu defa da yanına Mikâil, üstünde kelime-i tevhidin yazılı olduğu bir örtü bulunan tabak getirir. Tabagın içinde yaş hurma ve bir salkım üzüm vardır. Cebrâil bu meyveleri sadece Hz. Muhammed'in yiyebileceğini söyler. Bunun sonunda ise Allah'ın, onlara bir kız çocuğu vereceğini bildirir.

*Şöyle emr eyledi kim kırk gün temâm*

*Savm idesin dutuben bir hoş makâm*

*Varmıyasın hem Hadîce yanına*

*Sonra Hak emri n'olur görgil yine* (Yekbaş, 2012, s. 323).

...

*Kırk gün denlü 'ibâdet eyledi*

*Sâ'im olup hoş riyâzet eyledi*

*Çünkü kırkinci gün irdi vakt-i şâm*

*Geldi Mikâ'il dahı virdi selâm*

*Bir tabak getürdi elinde bile*

*Örtülü üsti ne varın kim bile* (Yekbaş, 2012, s. 323-324).

Süleyman Memduh da mevlidinde Hz. Fatma'nın anne karnında konuşması mucizesini aktarmıştır.

*Hem Hadîce hâmileydi duhterin  
Batn-ı pâkinden işitdi sözlerin*

*Didi kim lâ tahzenî lâ tarhebî  
İnne zatallâh ma'a zât-ı ebî*

*Ya'ni mahzûn olma korkma ey anam  
Çünkü birlikde babamla Lâ-yenâm*

*Oldı 'İsî mehd içinde râz-gû  
Fâtıma ama ki batn içre nigû* (Yekbaş, 2012, s. 441).

Es'ad Erbili ise mevlidinde Hz. Fatma'nın doğum tarihiyle ilgili bilgi vermektedir.

*Hicrete kalmış iken on üç sene  
Cum'a günü togdı ol pür-meymene*

*Hazır-ı hidmet bütün kerrûbiyân  
Muntazır teşrifine lâhütiyân*

*Togdı çün ol Fâtıma nûr-ı cihân  
Nûr ile toldi zemîn ü âsumân* (Yekbaş, 2012, s. 462).

Süleyman Çelebi'nin *Vesilet'ün Necât* adlı mevlidinin “vefat bahri” bölümünde Hz. Fatma'dan bahsedilir. Bu bölümde Hz. Fatma'nın, babasının ölümünden dolayı yaşadığı üzüntünün ağıt halinde ifadesi söz konusudur.

*Fâtımayla Âyişe kılup figân  
Dirler idi el-amân ü el-amân* (Şengün, 2008, s. 427)

Hz. Fatma ile ilgili yazılan mevlitler; Hz. Fatma'nın doğumu, evliliği, çocukları ve ölümüyle ilgili genel bilgilerin yanında rivayetlere de yer vermesinden dolayı önemli kaynaklardır.

### 5.2.3. Mesnevilerde Hz. Fatma

Pek çok şiir türünde Hz. Fatma'nın meziyetleri ve huylarının övülmesi söz konusudur. Bu şiirlerde ondan ve diğer büyük kadınlardan bahsedilir. Bazı mesnevilerin içinde Hz. Fatma bu özellikleriyle anılır.

M. Esad Coşan'ın, "İslamî Türk Edebiyatında Ükkâşe Hikâyesi" adlı makalesinde Hatipoğlu Mehmed'in *Ferahnâme* (1426) adlı mesnevîsinden aktardığı "el-Hikâyetü's-sâbi'(at)ü ve'ttis'ün" bölümünde Hz. Fâtıma'nın ismi birçok kez zikredilmektedir.

*Fatıma kapusuna geldi iy yâr*

*Kamçıyı diler u kılur âlu zâr*

*Fâtıma eydür nidersin yâ Bilâl*

*Kamçıyı bana vir noldı hâl*

*Ol Bilâl eydür ki yâ Fâtıma bugün*

*Atanın göçmesi yakın oldı çün* (Coşan, 1984, s. 281)

Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi, H. Şemsi - F. Güneren Bölümü 35 numaralı mecmuada 88b-89b yaprakları arasında bulunan ve şairi bilinmeyen "Arûs-ı Fâtıma (ra)" başlıklı bir mesnevî bulunmaktadır. Bu mesnevide Hz. Fâtıma'nın evliliği ve çeyizinin azlığından bahisle, ümmetin hanımlarına örnekliği söz konusu edilmektedir (? , 1311, s. 21-22). Bunun dışında Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'le ilgili yazılan eserlerde, Hz. Fatma'nın adının geçtiği örneklerle rastlamak mümkündür.

#### 5.2.4. Kadın Divan Şairlerinin Kaleminden Hz. Fatma

Hz. Fatma ile ilgili kadın divan şairleri de şiirler yazmışlardır. Hz. Fatma'yı şiirlerine konu eden kadın şairler arasında; Şeref Hanım, Leylâ Hanım, Âdile Sultan, Tevhîde Hanım ve Baharzâde Ferîde Hanım gibi isimler bulunmaktadır. Şiirlerine konu aldıkları yönleri olarak ise; onun ismi, lakapları, kendisine ait sıfatları, Hz. Muhammed'in kızı olması, Hz. Ali'nin eşi olması ve kadınların en hayırlısı olması sayılabilir. Bu şiirlere şu şekilde örnekler verilebilir.

*Leb-teşne şehîd itdi Hüseyin şâhi o gaddâr*

*Kor mı size bu işleri ol Haydar-ı Kerrâr*

*Gör sâki-i Kevser sana mahşerde ne eyler*

*Ya Hazret-i Zehrâya cevâbın nedir ey har* (Baharzâde Feride Hanım, 2006, s. 37).

Hız. Fatma'nın yüzünün nurlu oluşu ve ay gibi parlamasından ötürü "Zehra" lakabına şiirlerde yer verilmektedir. Bu şiirde de Hz. Hüseyin'in günlerce susuz bırakıldığı ve akabinde katledildiği, babası Haydar-ı Kerrâr'ın ise mahşer günü oğluna bu kötülüğü yapanlarla hesaplaşacağı ifade edilmektedir. Bununla beraber şair, katile mahşer günü Hz. Zehrâ ile karşılaştığında vereceği cevabı sormaktadır.

*Ey mâder-i şâh-ı şühedâ Hazret-i Zehrâ*  
*Mahşerde muîn-i fukarâ Hazret-i Zehrâ* (Leylâ Hanım, 2003, s. 233).

Leylâ Hanım, "Hazret-i Zehrâ" redifli bu manzumesinde Hz. Fâtıma'yı, öncelikle Kerbelâ'da şehit edilen Hz. Hüseyin'in annesi olarak niteledikten sonra mahşer günü ihtiyacı olanlara şifacı olacağını belirtmektedir.

*Ey anamız Âişe Fâtıma*  
*Yok sevâbım ömrüm erdi hâtime*  
*Allah aşkına eriş imdadıma*  
*Rûz-ı cezâda şefaât eyle* (Tevhîde Hanım, 2007, s. 49).

Tevhide Hanım burada ölüm vaktinin yaklaştığını, ancak Allah'ın hoşnutluğunu kazanacak bir ameli olmadığını; bu nedenle de müminlerin annesi olan Hz. Ayşe ve Hz. Fâtıma'dan hesap gününde şefaâtçi olmalarını talep etmektedir (Dikmen ve Gökdemir, 2019).

Burada yer verdiğimiz veya taradığımız hâlde çalışmaya dâhil etmediğimiz şiir örneklerinde, Hz. Fatma'nın peygamber kızı olması, lakapları, maddî ve manevî güzelliği, Hz. Ali ile evliliği, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in annesi olması ve örnek Müslümanlığı gibi hususların eserlere konu edildiği görülmüştür. Bu şiir örnekleri Hz. Fatma'nın halk kültürünün yanında edebiyata da hangi özellikleriyle konu edildiğini gösterirken sanatçıların gözünden Hz. Fatma'nın nasıl görüldüğünü de anlamamızı sağlamaktadır.

### **5.3. Popüler Edebiyatta Hz. Fatma**

Popüler eserler çok fazla edebî kaygı gözetmeksizin güncel tavır ve isteklerle yorumlanarak oluşturulan eserlerdir. Hz. Fatma da popüler edebiyatta kendine yer

bulmuştur. Bu tarz eserler ticari kaygılara ek olarak insanların Hz. Fatma'yı yakından tanıması amacıyla yazılmışlardır. Popüler kültürde Hz Fatma'yla ilgili yazılmış birçok eser vardır. Bu eserlerde Hz. Fatma'nın hayatına dair bilgiler doğumundan vefatına kadar kronolojik olarak anlatılmakla birlikte; Hz. Fatma etrafında teşekkül eden efsane ve rivayetler gibi insanların ilgisini çekecek konulara da yer verilmektedir. Bazı eserler öznel bir tavırla Hz. Fatma hakkında bilgiler verirken bazıları da romanesk tarzda onun hayatını ve hakkında anlatılanları işlemektedir. Bu eserlerden bazıları şunlardır:

Abdullah Kara, Hilal Kara, *Ehl-i Beyt'in Annesi Hz. Fatıma*, Uğurböceği Yayınları, 2017.

Ahmet Cemil Akıncı, *Hız. Fatıma*, Muallim Neşriyat Yayınları, 2016.

Ahmet Cemil Akıncı, *Hız. Fatıma (Özel Baskı, Ciltli)*, Bahar Yayınevi, 2020.

Ali Saadetperver, *Nur Tecellisi Hz. Fatıma'nın (s.a) Hayatı ve Faziletleri*, Asr Yayınları, 2013.

Ayetullah İbrahim Emını, *Örnek İslam Kadını Hz. Fatıma*, Ensariyen Yayınları, 1992.

Cihan Aktaş, *Hız. Fatıma*, Beyan Yayınları, 1992.

Hilal Çelikkol Kara, *Hız. Fatıma / Peygamberimizin Mutlu Yuvası-5*, Nesil Çocuk Yayınları, 2018.

İbrahim Halil Göv, *Hız. Fatıma (r.a.)*, Semere Yayınları, 2013.

Mustafa Necati Bursalı, *Ehli Beyt Cennet Kadınlarının Hanımefendisi ve İnsanlık Hurisi Hz. Fatıma-i Zehra*, Çelik Yayınları, 1983.

Nurdan Damla, *Hız. Fatıma (Roman)*, Hayta Yayınları, 2018.

Salih Suruç, *Hız. Fatıma Müminlerin Annesi*, Timaş Yayınları, 2006.

Sibel Eraslan, *Can Parçası Hz. Fatıma*, Elest Yayınları, 2006.

Sibel Eraslan, *Can Feda Hz. Fatıma*, Timaş Yayınları, 2018.

Tevfik Ebu İlm, *Hz. Fatıma*, İnsan Yayınları, 2008.

Ildefonso Falcones, *Fatıma'nın Eli*, (çev. Gökpar, P.), Pegasus Yayınları, 2011

Burada verilen eserlerde genel olarak, dinî ve edebî açıdan Hz. Fatma'yı ve onun örnek yaşantısını merkeze alarak onu geniş kitlelere tanıtmanın amaçlandığı görülmüştür. Bu tip yayınların popüler kültürde Hz. Fatma ve Fatma Ana İnancı'nın yaşamasına katkı sağladığı söylenebilir.

## 6. SANAL ORTAMDA HZ. FATMA

Gelişen teknolojiyle birlikte her bilgiye teknolojik/ dijital ortamlar üzerinden ulaşmak mümkündür. Bu ortamlarda yer alan bilgilerin doğruluğu ve yanlışlığı mutlak teyit gerektirir. Örneğin bloklar oluşturularak çeşitli konularda şahsi okumalar ve araştırmalar neticesinde ulaşılan bilgiler, düşünce ve duygular verebilmektedir. Dolayısıyla günümüzde yüz yüze kaldığımız sanal ortamlarda kişilerin bir konuyla ilgili algı, duygu ve düşünceleri tespit etmek mümkündür. Ayrıca elektronik kültür ortamları toplumsal belleğin, halkbilimi ürünlerinin var olma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden elektronik kaynaklardaki verilerin halkbilimi çalışmalarında kullanılabilmesi kanısındayız. Pek çok bilgi -yüz yüze gerçekleştirilmesi gereken derlemeler dışında- bazen bir blogdan veya toplu paylaşım sitesinden elde edilebilmektedir. Diyebiliriz ki elektronik kaynaklarda geçen veriler, teyide muhtaç oldukları unutulmadan, sözlü kültürün yeni ortamında sürekliliğinin göstergesidir.

Bu noktada genellikle birbirlerinden iktibasla Hz. Fatma'yı tanıtmaya çalışan eserler için internet siteleri farklı veriler sunabilmektedir. Bir arama motorunda 17.12.2020 tarihinde bazı anahtar kelimelerle yapılan taramada ulaşılan sonuçlar Hz. Fatma'nın elektronik ortamda da önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Söz konusu taramada "Hz. Fatma" anahtar kelimesiyle yaklaşık 1 740 000, "Hz. Fatıma" anahtar kelimesiyle 451 000 sonuca ulaşırken, "Fatma Ana" anahtar kelimesiyle 25 900 000, "Fatma Ana Eli" anahtar kelimesiyle de 1 630 000 veri ile karşılaşmıştır. Türk-İslam kültüründe Hz. Fatma, kendisine duyulan saygı dolayısıyla internet sahasında da önemli bir yere sahip olmuştur. Genellikle akademik kaynaklarda pek karşılaşılmayan ama onun etrafında teşekkül ettiği düşünülen rivayetler, efsaneler ve daha birçok hikâyeye bu mecrada paylaşılmaktadır. Hikâyelerin doğrulanması başka bir uzmanlık gerektirirken halkbilimi alanına, kültürel hayatta Hz. Fatma kendine nasıl yer bulmuş, hâlâ nasıl anılıyor ve sözlü kültürde nasıl yaşatılıyor, anıldığı olumlu değerler nelerdir gibi pek çok malzeme bırakmaktadır. Bu husus bazı fıkra karakterlerinin gerçekte yaşamamış oldukları hâlde toplum tarafından kendilerine atfedilen çeşitli özelliklerle kabul edilmelerini ve toplumsal mesajlarla bütünleşik olarak anılmalarını çağrıştırmaktadır. Zira onlara verilen değer hâlâ yaşatıldığı bir göstergesi olan atıf anlayışı, Hz. Fatma ve Fatma Ana İnancı üzerinden de aynı mantıkla yürütülmektedir. Gerçekte Hz.

Fatma'nın kendi hayatında yaşadığına dair kesin bilgilerimizin olmadığı çeşitli olaylar, onun manevî ve toplumsal kimliği üzerinden aktarılabilmektedir. Bu tarz hikâyeler Hz. Fatma'ya duyulan sevgi ve saygının güncel değerinin sürdüğünün bir göstergesidir.

Bu verileri paylaşan sitelerden birisi “ibretlikhikâyeler.com” sitesidir. Sitede hikâyeler konularına göre başlıklara ayrılmıştır: “Absürt Hikâyeler”, “Aşk Hikâyeleri”, “Dinî Hikâyeler”, “İbretlik Hikâyeler”, “İlginç Hikâyeler” ve “Komik Hikâyeler”. Çalışmamıza konu olan hikâye, dinî hikâyeler kısmında yer almaktadır. Siteye; 15 Ekim 2014'te eklenmiştir. 04.09.2020 tarihine kadar 1 774 kişi tarafından okunmuştur. O tarihe kadar herhangi bir yorum eklenmemiştir. Hikâye de Hz. Fatma'nın ne kadar iyi bir ev hanımı, eş ve anne olduğunu anlatılmaktadır. Hikâyenin özeti şu şekildedir:

Bir gün peygamber efendimiz kalkıp kızının evine gidiyor. Gittiğinde görüyor ki Hz. Fatma oturmuş, bir eliyle Hz. Ali'nin elbisenin söküğünü dikey, ayağıyla da Hz. Hasan'ın beşiğini sallıyor ve bir yandan da *Kur'ân-ı Kerim* okuyor. Bu haldeyken babasının geldiğini gören Hz. Fatma ayağa kalkıp “*Buyur babacığım*” diyor. Ama efendimiz; “*Otur*” diye ısrar edince, Hz. Fatma da merak ediyor: “*Babacığım, sen gelirsin de ben sana ayağa kalkmaz olur muyum? Niye otursaydım ki?*” Efendimiz (s.a.v.), Fatma'nın oturma sebebini şöyle anlatır: “*Kızım, hanımlar çok mesutturlar, kazançlıdırlar. Ben kapıdan içeri girdiğim zaman buranın meleklerle dolu olduğunu gördüm.*” “*Babacığım, bu kadar melek niçin gelmiş buraya?*” “*Her birisi de farklı sebepten gelmişti senin evine*” diye söyledi Peygamber Efendimiz. “*Birazı elinle kocanın elbisesinin yırtığını dikerek hizmet ettiği için. Bir hanımın gönül rızasıyla kocasına hizmet etmesi meleklerin takdir edeceği bir ibadettir. Diğer bir kısmı da elinle kocanın elbisesini dikerken, ayağınla da oğlunun beşiğini sallıyordun, onun için. Bir hanımın çocuğuna bakması, isteyerek, severek, şefkatle, sevgiyle hizmet etmesi meleklerin gelip seyredebileceği bir hizmettir. Yani meleklerin bir kısmı da oğlun Hasan'ın beşiğini salladığın için gelmişlerdi. Diğer bir kısmı da, sen ağzınla da boş durmuyor, Kur'ân-ı Kerim okuyordun. İşte büyük bir kısmı da senin okuduğun Kur'ân-ı Kerimi dinlemek için gelmişlerdi*” diyor ve ilave ediyor: “*Kızım, hanımlar çok şanslıdırlar. Eğer niyetlerini düzeltirlerse, eğer duygularını düzeltirlerse, eğer bu saydığım hizmetleri şuurla, ibadet kastıyla yaparlarsa, onların yaptığı bütün işler ibadet yerine geçer. Daha doğrusu hanımların Cennete gitmeleri beylere nispetle daha öncelikli, daha kolaydır. Bu da hanımlar için çok sevindirici, memnuniyet verici bir müjdedir...*” (URL-38, 2020).<sup>32</sup>

Hz. Fatma sabrıyla, inancıyla, anneliğiyle, iyi bir eş olmasıyla tüm kadınlara örnek bir kişidir. Bu hikâye de kadınların neden Hz. Fatma'yı örnek alması

<sup>32</sup> Bu hikâyeye tarafımızca taranan makale, tez ya da diğer kaynaklarda rastlanmadı. Sadece elektronik kaynaklarda geçmektedir.

gerektiğini, Hz. Fatma'nın örnek alınacak yönleri ve bu yönlerin ona nasıl bir kutsallık kazandırdığı anlatılmaktadır.

Hz. Fatma ile ilgili kıssaların yer aldığı bir diğer site ise “Mumsema İslam Arşivi” isimli soru cevap forumudur. Bu sayfanın 04.09.2020 tarihinde üye sayısı 19 013, mesaj sayısı 446 294, konu sayısı ise 79 164 olarak görünmektedir. Ağırlıklı olarak kadınların üye olduğu ve paylaşımda bulunduğu sitede “İslam'da Namaz”, “Dini Makale Şiir”, “İslam'da Dua”, “Kur'an Kıssaları”, “Aile” ve “Bayanlara Özel” gibi dini ve ahlakî içerikli 18 ana başlık ve her başlığın da kendi içinde konulara ayrıldığı bölümler bulunmaktadır. Bu çalışmaya konu olan kısım, “Hz. Fatma İle İlgili Kıssalar” başlığı adı altında yer almaktadır. Sitede hikâyelere kaynak gösterimi de yapılmıştır. Hz. Fatma ile ilgili bölümde kaynak olarak *Bihâr'ul Envâr* gösterilmiştir. Hikâyelere üçü asıl, üçü de misafir üye tarafından olmak üzere toplam altı yorum yapılmıştır. Bu yorumlar, hikâyelerin tartışılması ve Hz. Fatma üzerine bilgi alışverişi şeklinde olmuştur. Yorumlardan birinde Hz. Fatma'nın göbeğine bir bez parçası bağlayıp göbeğini büyüterek, “*Fatima acaba hamile mi?*” diye insanları konuşturması şeklinde kendi günahının alınmasını istediğine dair bir söylentinin var olduğu belirtilmekte ve bunun doğru olup olmadığı sorulmaktadır. Yani bu siteden Hz. Fatma ile ilgili bir söylentiye de ulaşılabilmektedir. Sitedeki hikâyeler ise şu şekildedir:

### 1. Hz. Fatma'nın (a.s.) Çeyizi

Peygamber (s.a.v), Fatıma (a.s.)'ı, Hz. Ali (a.s.)'la evlendirmeye karar verince, Hz. Fatıma'ya çeyiz almak için Hz. Ali'den zırhını satmasını istedi. Hz. Ali (a.s.)'da zırhını çarşıya götürüp sattı ve parasını Peygamber (s.a.v.)'nin huzuruna takdim etti. Resulullah (s.a.v.) de o parayı ashaptan bir kaçına vererek Fatıma'nın evine ve kendisine gerekli olan eşyaların alınmasını emretti. O parayla satın alınan eşyalar şunlardan ibaretti:

1. Yedi dirhemlik beyaz gömlek
2. Dört dirhemlik büyük bir başörtüsü
3. Hayber malı siyah bir elbise
4. Hurma lifinden örülen bir yatak tahtı
5. Biri koyun yünü, diğeri hurma lifiyle doldurulmuş olan ketenden iki adet döşek
6. İçi ezhar ismindeki bitki ile doldurulmuş olan koyun derisinden dört adet yastık
7. Bir adet hasır-ı hicri
8. Bir adet el değirmeni

9. Bir bakır kap
10. Su içmek için deriden yapılan bir kırba
11. Elbise yıkamak için bir leğen
12. Süt için bir kâse
13. Bir su kabı
14. Bir yün perde
15. Bir ibrik
16. Bir çömlek maşrapa
17. Sergi olarak kullanılan bir adet deri
18. İki çömlek testi
19. Bir aba (Kufe dokumalı bir çarşaf).

Ashap bu eşyaları alıp Peygamber (s.a.v.)'nin evine getirdi. Peygamber (s.a.v) mübarek elleriyle onları alıp bakıyor ve "Mübarek olsun" diyordu. (Bir rivayete göre de çeyiz eşyalarını Resulullah'ın yanına getirdiklerinde Hazret'in gözlerinden yaşlar aktı ve başını göğe doğru kaldırıp şöyle dedi: "Allah'ım bu evliliği, kaplarının çoğu çömlekten olan kimselere mübârek eyle" (URL-39, 2020).

Bu anlatıda hem Hz. Peygamberin sünneti olarak çeyiz talebinin gerekliliği hem de Hz. Fatma'nın mütevazı çeyizinden bahsedilmektedir. Bu sayede Hz. Fatma'nın örnek kadınlığı bir daha vurgulanmaktadır.

## 2. Hz. Fatıma (a.s.) ve İlim Öğretmenin Değeri

İmam Hasan Askeri (a.s.)'dan şöyle nakledilmiştir:

Bir gün bir kadın, Hz. Fatıma'nın (a.s.) huzuruna varıp şöyle dedi: "*Güçsüz bir annem vardır, namazında zor bir meseleyle karşılaştı ve o meseleyi sana sormam için beni huzurunuzla gönderdi.*" Hz. Fatıma (a.s.) o meselenin cevabını verdi. O kadın, ikinci kez başka bir mesele sordu. Hz. Fatıma yine cevabını verdi. Daha sonra üçüncü bir mesele sordu, böylece sorduğu soruların sayısı onu buldu. Hz. Fatıma de hepsine cevap verdi. Sonra o kadın sorunun çok olmasından dolayı utanıp "*Sizi daha çok yormayayım*" dedi. Hz. Fatıma: "*Karşılaştığın her soruyu utanmadan gel sor, ben senin sorularından yorulmam. Eğer bir kimse bir yükü dama çıkarmak için ecir olur ve karşılığında yüz bin dinar alırsa, acaba o iş ona ağır gelir mi?*" Kadın: "*Hayır, ağır gelmez ve o işten yorulmaz*" dedi. Hz. Fatıma sonra şöyle buyurdular: "*Her meselenin cevabına karşılık bana verilen sevap, arası incilerle dolu olan yer ile göklerken daha fazladır. Öyleyse meselelere cevap vermekten hiç yorulur muyum? Babamın şöyle buyurduğunu duydum: 'Takipçilerimizden âlim olanlar, kıyamet günü haşr edildiklerinde onlara, çaba, ilim ve halkı hidayet ettikleri miktarınca sevap ve mükafat verilir; hatta onlardan birine nurdan bir milyon süslü elbiseler verilir. Sonra Rabbimizin münadisi şöyle nida eder: 'Ey İmamlarından ayrı kaldıkları vakit Âl-i Muhammed yetimlerini düşünenler, onların sorumluluğunu üstlenenler! İşte bunlar sizin öğrencileriniz ve ilminiz sayesinde dinlerini koruyan ve hidayeti bulan yetimlerdir. Dünyada ilminizden yararlandıkları miktarca onlara hediye verin.' Bunun üzerine ümmetin âlimleri, yetimlerine (takipçilerine) hediye verirler. Hatta onlardan*

*bazularına yüz bin hediye verecekler. Daha sonra o yetimler de kendi öğrencilerine hediye verecekler. Hediyeler taksim edildikten sonra Allah Teala şöyle buyuracak: 'Yetimleri düşünen âlimlerin hediyelerini bir kat daha artırın' Sonra da: 'İki kat daha artırın, onların takipçilerine de aynı şekilde artırın' diye buyurur.'* Daha sonra Hz. Fatıma (a.s.) şöyle buyurdu: *"Ey Allah'ın cariyesi, bu hediyelerden bir iplik, güneşin kendisine doğduğu her şeyden bir milyon kez daha üstündür. Çünkü dünyada üstün sayılan şey, gam ve kederle karışmıştır. Ama ahiret nimetlerinin hiçbir noksanı ve lekesi yoktur"* (URL-40, 2020).

Bu hikâyede ise Hz. Fatıma'nın hem büyük bir ilim-hikmet sahibi olduğu hem de engin gönüllü ve sabırlı olduğu aktarılır.

### 3. Hz. Fatıma'nın İlminin Üstünlüğü ve İlmin Değeri

İmam Hasan Askeri (a.s.)'dan şöyle nakledilmiştir:

Biri inatçı düşman, diğeri ise mümin olan iki kadın, bir dini meselede ihtilaf edince, ihtilafın çözümü için Hz. Fatıma'nın (a.s.) huzuruna gelip meseleyi ona anlattılar. Hak mümin kadınla olduğu için Hz. Fatıma (a.s.) delil ve burhan ile de onu teyit etti ve böylece inatçı düşman kadın yenilgiye uğradı. Mümin kadın buna çok sevindi. Hz. Fatıma (a.s.) şöyle buyurdu: *"Allah'ın melekleri, bu galibiyetten dolayı senden daha çok sevindiler. Şeytan (ve takipçilerinin) üzüntüsü de düşman olan kadının üzüntüsünden daha çok oldu."*

İmam Hasan Askeri (a.s.) daha sonra şöyle buyurdu: *"İşte bundan dolayı Allah-u Teala meleklerine şöyle buyurdu: Fatıma'nın bu hizmeti karşılığında ona verilen cennet nimetlerini, bir milyon kat artırın ve bu işi, ilmiyle mümin bir kimseyi düşmana galip kıldıran her âlim (ve bilgin) hakkında da yapın; onun da sevabını bir milyon kat artırın."* (URL-41, 2020).

Bu anlatıda da yine aynı şekilde Hz. Fatıma'nın ilim-hikmet sahibi oluşu üzerinde durulur, onun vesilesiyle tüm ilim sahiplerine Allah tarafından fazladan sevap yazılacağı ifade edilir.

### 4. Şaşılacak Tebessüm

Peygamber (s.a.a.)'in durumu çok ağırlaşmıştı, başını Hz. Ali'nin dizine koydu ve bayıldı. Fatıma (a.s.) babasının nâzenin yüzüne bakıyor, gözyaşı döküyor ve şöyle diyordu: *"Âh, babamın bereketi ile rahmet yağmuru (vahiy) iniyordu. Öksüzlerin ve dul kadınların sığınağı idi."* Resulullah (s.a.a.), Fatıma'nın ağlama sesini işitince gözlerini açıp yavaş bir sesle: *"Aziz kızım! Şu ayeti oku: 'Muhammed ancak bir resuldür. O'ndan önce nice resuller gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geriye mi döneceksiniz?' Ölümün çaresi yoktur, bütün peygamberler öldüğü gibi ben de öleceğim. Fakat niçin millet, benim hedefimi sürdürmüyor ve geri dönmek istiyor?"* buyurdu. Bu sözler, Hz. Fatıma'yı daha da ağlattı. Resul-i Ekrem (s.a.a.) aziz kızımın perişan halini ve ağlar gözlerini görünce, ona teselli vermek istedi. Bundan dolayı Fatıma'ya: *"Yakına gel"* diye işaret etti. Başını babasına yaklaştırdıca Peygamber (s.a.a.) onun kulağına bir şeyler söyledi. Fatıma'nın tebessüm ettiğini gördüler ve şaşırıldılar. Sebebini sorduklarında; *"Babam hayatta olduğu müddetçe sırrını"*

kimseye söylemem.” dedi. Fatıma (a.s.) babasının ölümünden sonra; “*Babam kulağıma: ‘Fatıma’ cıgım, senin de ölümün yakındır; bana kavuşacak olan ilk kişi sensin’ buyurdu.*” dediğinde Hz. Fatıma’nın tebessümünün sebebi anlaşılmış oldu. (URL-42, 2020).

Fotoğraf 15. Mumsema İslam Arşivi Site Yorumları 1

Fotoğraf 16. Mumsema İslam Arşivi Site Yorumları 2

Hz. Fatma’ya yer veren kaynaklardan biri de “Ehl-i Beyt” isimli internet sitesidir. Ehl-i Beyt’in hayatıyla ilgili bilgileri barındıran ve Şiî kaynakları ağırlıklı kaynak gösterilen site içerisinde Hz. Fatma’nın hayatının -doğumundan başlayarak ölümüne kadar ki- evreleri, isimleri, hicreti, evliliği ve çocukları maddeler halinde geniş bir şekilde anlatılmaktadır. Hz. Fatma ile ilgili konular 98 başlık altında toplanmıştır. Hz. Fatma hakkındaki rivayetlere burada da rastlamak mümkündür. Bu rivayetlerden en dikkat çekenleri; Hz. Fatma’nın annesi Hz. Hatice’nin karnındayken onunla

konuşması, Hz. Hatice'nin Hz. Fatma'yı doğururken yalnız kalması ve doğuma yardımcı olmaları için Allah tarafından melekler ile insanlık tarihinin en büyük dört kadını Sâre, Mezahim Kızı Asiye, İmran Kızı Meryem ve Musa b. İmran'ın kız kardeşi Gülsüm'ün (a.s.) gönderilmesidir (URL-43, 2020). Bu sitedeki kaynakları kullanarak Hz. Fatma'yla ilgili eser kaleme alan yazarlar da mevcuttur. Çalışmaların genel mahiyeti popüler kültür üzerinedir.

İnternet kaynakları sadece blog ve ortak paylaşım sitelerinden ibaret değildir. Görsel paylaşım siteleri, özellikle günümüzde pek çok bilgiyi barındıran ve paylaşımın gerçekleştiği internet kaynakları arasındadır. Bu paylaşım siteleri pek çok akademisyenin de bilgi paylaştığı, yine de verilen bilgilerin teyit edilmesi zorunlu olan, gelişmiş bilgi bankalarıdır. Özellikle kitap okumak ve araştırmak için ihtiyaç duyulan zaman ve mekân sınırlandırmasını aşmak isteyen, görsel zekâsıyla bilgiye ulaşmayı amaçlayan kişilerin ilk tercihi artık görsel paylaşım siteleri olmaktadır. Hatta bu siteler eğitici animasyonlar ve çizgi filmler sayesinde çocuklar için de bir ortam oluşturmaktadır.

Bu tarz mecralarda Hz. Fatma üzerine hazırlanan animasyonlar ve çizgi filmler mevcuttur. Pek çok kişinin biyografisini benzer şekilde paylaşmayı seven yapımcılar, Türk ve İslam toplumu için oldukça önemli olan Hz. Fatma'yı da bu şekilde insanlara ulaştırmayı amaçlarlar. <https://www.youtube.com/watch?v=6B136OudCe4/> (URL-44, 2020) uzantılı video paylaşım sitesinde “Hz. Fatıma Zehra (s.a.) Hayatı” başlığıyla Hz. Fatma'nın hayatı hem sesli hem de görsel olarak anlatılır. Aynı sitenin <https://www.youtube.com/watch?v=oukxxmB1aW4/> (URL-45, 2020) uzantılı videosunda ise komşuluk ilişkileri ve ev ahlakı üzerine “Önce komşu, sonra ev halkı... - Hz. Fatıma (s.a.)” başlığıyla bir video bulunmaktadır. Sitenin <https://www.youtube.com/watch?v=jPwMJRiMo4I> (URL-46, 2020) uzantılı “Hz. Fatıma ve Hz. Ali evlenmesi” başlıklı videosunda ise Hz. Fatma ile Hz. Ali'nin evlilikleri üzerinden sadakat, evlilik ahlakı ve usulleri üzerine öğretici bilgiler onların örnek kişilikleri üzerinden anlatılmaktadır. Bu tarz paylaşımların kişisel serbestiyle hazırlandığını ve bilimsel amaçlarla kullanılmak istendiğinde teyite muhtaç olduklarını yinelemek gerekir.

“Suffagâh” isimli internet sitesi de Hz. Fatma’ya geniş yer veren bir başka sitedir. Bu sitede, konular “İslam”, “Eğlence”, “Yaşam”, “Kültür”, “Liste”, “Test” ve “Haber” başlıkları altında toplanmıştır. Hz. Fatma ile ilgili olarak ise “5 Maddede Hz. Fatma’nın Babasına Sevgisi ve Şiirleri” başlığı altında mersiye örnekleri verilmiştir. İlgili yazı ve şiirler siteye 13.03.2015 tarihinde eklenmiş ve toplam 25 818 kişi tarafından okunmuştur. Giriş kısmında ilk başlık “Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)’in vefatı öncesi Hz. Fatıma (radiyallâhu anhâ)’ya müjde” şeklinde yazılmıştır. Bu kısımda Hz. Muhammet’in vefatına üzülen Hz. Fatma’nın babasına ilk kavuşacak kimsenin kendisi olacağı haberini alması ve vefatı anlatılmaktadır. Kastalâni’nin, *Mevâhibü’l-ledünniye* eseri kaynak gösterilerek bazı mersiyeler paylaşılmaktadır. “Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)’in vefatı sonrası Hz. Fatıma (radiyallâhu anhâ)’dan bir mersiye:” başlıklı paylaşımında aşağıdaki şu mısralar verilmiştir:

**1.**

*Hz. Ahmed’in türbesindeki kokuyu  
Bir kes hisseden, artık yaşadığı sürece  
Güzel kokular koklamasa ne çıkar  
Birisi kat kat toprağın ardındaki babama desin ki;  
Hıçkırıklarımı ve sesimi duyurabilseydim eğer;  
Ona derdim ki;  
Senden sonra, üzerimde öyle musibetler döküldü ki  
Şayet bunlar gündüzlerin üzerine dökülseydi,  
Hepsi karanlık gecelere dönerdi.*

Hz. Fâtıma (radiyallâhu anhâ), Kaynak: Kastalâni, *Mevâhibü’l-ledünniye* (URL-47, 2020).

Aynı sitede bu mersiye dışında Hz. Fatma’nın söylediği iddia edilen üç mersiye daha yer almaktadır. Bunlar da şu şekildedir:

**2.**

*Hz. Ahmed’in türbesindeki kokuyu  
Bir kes hisseden, artık yaşadığı sürece  
Güzel kokular koklamasa ne çıkar  
Birisi kat kat toprağın ardındaki babama desin ki;  
Hıçkırıklarımı ve sesimi duyurabilseydim eğer;*

*Ona derdim ki;  
Senden sonra, üzerinde öyle musibetler döküldü ki  
Şayet bunlar gündüzlerin üzerine dökülseydi,  
Hepsi karanlık gecelere dönerdi.*

### 3.

*Babam!  
Ey Rabb'inin davetine icabet eden babam!  
Ey mekânı Firdevs Cenneti olan babam!  
Ey Cebrail'in ölüm haberini getirdiği babam!*

*Ey Rabbine kendisinden daha yakını bulunmayan babam!  
Ey makamı Findevs cennetinde olan babam!  
Ey Rabbin davetine icabet eden babam!  
Ey vefatı bize Cebrail'ce haber verilen babam!*

### 4.

*Gökyüzünün ufukları tozlandı.  
Güneş dürülüp ışığını kaybetti.  
Gecesi gündüzü karanlıklara gömüldü.  
Peygamberden sonra, yeryüzü ona duyduğu teessürden ve şiddetli ıstıraptan dolayı bir  
kum yığını haline geldi.  
Varsın ona Doğunun ve Batının şehirleri ağlasın!  
Mudalar ve bütün Yemen kabileleri ona ağlasın!  
Ona yüce dağlar, ovalar, örtülü Beytullah ve rükünler de ağlasın!  
Ey peygamberler hâtemi olan (babam!)  
Furkan'ı indiren sana getirdi salâtü selam! (URL-48, 2020).*

İnternet kaynaklarında Hz. Fatma ile benzerliği üzerinde durulan özellikle Alevî kültüründe geniş bir yeri ve anlamı olan Güruh-ı Naci/ Güruh-ı Naciye/ Naciye Ana kavramı da bu noktada önem arz etmektedir. Yazılı ve görsel bilgi paylaşım sitelerinde bu konuyla ilgili bilgilerde farklı varyantlar ve yorumlar bulunmaktadır. Özellikle üzerinde durarak kaynak kişilerden de teyit ettirmeye çalıştığımız bu bilgiler sanal ortamda daha yoğun bir anlatıma ve paylaşım ağına sahiptir. Kısaca bahsetmek gerekirse,

Alevi yaratılış anlatısının temelinde üç nurdan bahsedilir. Bu üç nur varlığın üç ana nurudur. Kimi yorumcular tarafından bunlar Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz.

Fatıma'nın nurları bazı yorumcular tarafından ise Allah'ın "kernal", "cernal" ve "celal" sıfatlarının tecellisi olarak kabul edilir. Genel kabule göre insanlığın yaratılışı Âdem (a.s.) ile başlar. Havva (a.s.) ile devam eder. Ancak Gürüh-ı Naci inanişına göre ilk kardeş kanının Havva'nın soyundan akması neticesinde bu kutsal nurlar, temiz bir soydan devam edemeyecektir. Bu yüzden Allah'ın iradesi tecelli edip gökten bir melek indirilir. Naciye ile Hz. Âdem'in birleşmesine Hz. Havva razı olmayınca Naciye, Âdem'in sülbünden gelen Şit (diğer adı Naci, bir ayağı ve bir eli özürdür) ile evlendirilir. Bu nurlu soy onlardan devam eder. Hızır buyruğunda Gürüh-u Naciye için "*Hızır "Gürüh u Naciye Hz. Muhammed Hz. Ali'nin yolunu ve erkânını işlerler, küfrünü iman, yahşi yaman ederler. Anın için ziyade" severim der*" (Işık, 2017, s. 23). Buyrukta işaret edilen Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin erkânını yürüteceği grup 72 milletten ayrı bir grup olup onların 73. grup olduğuna işaret edilir. 72 göbek millet Havva'nın tabiatından olup, bencil ve maddeye önem verirken, 73. grup Şit ve Naciye'den gelen tabiatında nurani özelliklere eğilimleri ihtiva eden gruptur. Aleviler de kendilerini Ehl-i Beyt soyundan gelen dedeleri vesilesiyle Gürüh-ı Naciye'den gelmiş kabul ederler (Işık, 2014, s. 19).

Hz. Fatıma da bu nurlu soyun, Ehl-i Beyt'in toprağı, anasıdır. Hz. Fatma ve Gürüh-ı Naciye ilişkisi üzerine anlatılan rivayet ise şöyledir:

Âdem peygamber cennetler içinde gezerken yeşil kubbe altında beş kapı görür. Her birinin okuyarak geçerken her okuduğı kapı sonrası diğeri açılır. Son kapı açıldığında bir büyük saray görür. Bu sarayın on iki penceresi vardır. Bunların üstünde de oturan bir sultan vardır. Bu sultanın belinde nurdan kemeri, iki kulağında nurdan küpeler ve başından nurdan olan tacı vardı. Âdem selam verdi selam aldı. "*Ya ata! Ben senin oğlun Muhammed Mustafa'nın Zülali Fatma'yım ve benim başımdaki taç evladın, kulağımdaki iki küpe Hasan ile Hüseyin'dir. Belimdeki kemer Aliyel Murtaza'dır. Sarayımın on iki penceresi evlatlarımın on iki imamıdır. Bunlar benim soyumun kesilmeyeceğinin kanıtıdır. Mehdi benim evladımdır.*" demiş. İşte Hz. Fatma'nın bedenden önce nur olarak yaratılması, var olması onun Ehl-i Beytin toprağı, anası olduğunun göstermektedir (Işık, 2017, s. 24).

Bir başka rivayete göre ise Hz. Âdem'in çocuklarından Kabil'in Habil'i öldürmesiyle artık nur onlardan devam edemeyecektir. Havva Ana'dan gelen neslin kirlenmesi üzerine ruhlar âleminde (Cennet) melek olan Naciye, beşeri insan sıfatına büründürülerek Âdem Peygamber ile evlendirilmek üzere melek Cebrail ile gönderildi. Naciye Ana, Âdem Peygamberin evine getirilince Âdem Peygamber, tarlada çift sürmektedir. Havva Ana, "*Kim bu?*" diye melek Cebrail'e sorar. Melek Cebrail de "*İsmi Naciye, Âdem Peygamberle evlenmesi için Allah tarafından gönderildi*" diye cevap verir. Bu durumdan memnun olmayan Havva Ana, tarlaya gider ve Âdem'e uzun süredir görmediği ilgiyi gösterir. Bunun nedenini merak edip soran Âdem'den kendisinden başka kimseyle evlenmeyeceğine dair söz alır. Eve geldiğinde olup biteni anlayan Âdem çaresiz kalır. Çünkü söz vermiştir. Sözüne ve

yeminine sadık kalan Âdem peygamber, Naciye'yi, Allah'ın emriyle Şit (Naci) Peygamberle evlendirir (URL-49, 2020).

Alevi geleneğine göre; Hz. Fatma'nın, Hz. Havva'dan sonra kirlendiği düşünülen nesiller dışında Naciye melekten geldiğine inanılan 73. temiz neslin anası olduğuna inanılır. Bu yüzden cennet ehli olarak ve melek soylu kabul edilir. Güruh-ı Naci üzerine anlatılan pek çok rivayette de bu fikir işlenir ve onun saflığının cennetten kaynaklandığı, insanlığın saf neslinin de onun soyundan türediği aktarılır.

Daha önce de değinilen bir rivayete göre, Hz. Fatma'nın *Zülfikâr*'ı görünce, hayret duyması ve Hz. Peygamber'in sorusu üzerine onu daha önce cennette gördüğünü belirtmesi ve Hz. Peygamber'in yine kızının kendisinden önce cennette yaratılmış olduğunu beyan etmesi Alevî geleneğini benimseyenler için bu fikre farklı açılardan dayanak oluşturmaktadır.

Her açıdan bakıldığında bu rivayetler, Hz. Fatma'nın saf yaratılışına göndermeler yapan anlatılardır. Hz. Fatma'ya duyulan sevgi ve hürmet açıkça görülmektedir. Bu çalışmada yer alan pek çok edebi kaynakta ve rivayette de bu durum farklı üslup ve betimlemelerle ifade bulunmaktadır. Aynı şekilde sanal ortamdaki pek çok elektronik kaynakta da bu yaklaşımın izleri görülebilmektedir.

## 7. SONUÇ

Toplumsal bellekte Hz. Fatma'nın yeri ve önemini incelediğimiz bu çalışmada, Ehl-i Beyt içindeki pek çok kişinin ötesinde gerek Hz. Peygamber ve yakınındakilerin taltifleri gerek örnek yaşamı gerekse yaşadıkları karşısındaki vakur duruşuyla insanları kendisine hayran bırakan Hz. Fatma'nın (a.s.) Fatma Ana'ya dönüşümü üzerinde durulmuştur. Bu dönüşüm üzerinden onun Türk kültüründeki yeri, özellikle Anadolu merkezli inanış ve uygulamalar üzerinden gösterilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın giriş kısmında toplumsal bellek kavramı açıklanmış, toplumsal bellek ve kültür ilişkisi üzerinde durulmuştur. Bu bölümde özellikle bireysel inanç ve uygulamaların geleneğe dönüşüm sürecine dair çeşitli tanımlardan hareketle Türk toplumsal belleğinde kadın kavramı ve inanışlarına dair bilgiler verilmiştir. Hz. Fatma'nın kültürel bellekte yüceltiildiği mertebeyi daha iyi anlamak amacıyla eski Türk inanışlarına bakarak Umay Ana üzerinden koruyucu iye kavramı açıklanmıştır. Yine aynı bölümde tanrı ve tanrıçalar yerine insanların yüceleştirilmesi kavramına Hz. Meryem ve diğer pek çok kadın figürü üzerinden değinilmiş, bu sayede insanların her devirde ve coğrafyada kendilerine örnek alabilecekleri ikonik ama aynı zamanda manevî günü yüksek kadınlar seçtikleri görülmüştür.

Geleneksel yapıda, kadınların değişen toplumsal düzen içinde, rollerinde yaşadıkları zayıflığı telafi etme isteği inkâr edilemez. Bu zayıflığı manen aşmak adına kendilerine seçtikleri kadın figürlerinin ortak noktaları, halkın terbiye ve dinî eğilimlerine uygun tipler oldukları, gerçek hayatlarında pek çok zorluklar yaşadıkları, bununla birlikte özellikle dinsel açıdan önemli kabul edildikleri tespit edilmiştir. Bu tarz ortaklıklar kolektif bellekte koruyucu iye fikrinin evrensel olduğunu göstermiştir.

Hz. Fatma'nın dünyaya geldiği dönem ve coğrafya, yaşadığı zorlukların ve sınavlarının başlangıcı gibidir. Hayatı üzerinde kesin bilgilerin olmaması, doğum tarihiyle ilgili belirsizliklere neden oluştursa da dönem itibariyle Hz. Fatma, Cahiliye Devri'nin kız çocuklarına önem verilmediği, hatta diri diri gömüldüğü dönemlerinde Hz. Muhammet'e müjdelenmiş bir cennet ehlidir. Onun en başta babası ve daha sonra eşi ve çocukları için yaptığı fedakârlıklar toplumun kolektif hafızasında kuvvetle yer

tutar. Sadakati, ahlâkı, cesareti ve sabrı ile her kadının örnek alması gereken bir figürdür. İslam dininin en önemli isimleri Hz. Peygamber ve Halife Hz. Ali'nin bakımlarını üstlenmesi, masum maktuller Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in anneleri olması, ailesine sevgisi ve yaşadıklarına sabırla tevekkül etmesi onun koruyucu, sevecen ve imanlı görüntüsünü kuvvetlendirmiş, ona duyulan sevgi ve merhametle insanların da hafızasında bu kuvvetli imajlarla yer almıştır.

Aynı zamanda Ehl-i Beyt'ten olması ve Peygamberin soyunun onunla devam etmesi onu değerli bir İslam büyüğü olarak da öne çıkarmıştır. Hem ahlaki hem de dini açıdan ona atfedilen pek çok inanış ve uygulama Hz. Fatma'yı Türk ve İslam coğrafyalarında ikonik bir figür hâline getirmiştir. Pek çok insan çocuklarına onun isim ve sıfatları olan “*Fatma, Fatıma, Fadime, Zehra, Betül*” gibi isimleri vermiştir. Hatta kültürel bellek bir bitkiye, meyveye ve gökkuşağı gibi doğa olayına dahi onun adını vermiştir.

Ehl-i Beyt'teki diğer kadınların aksine Hz. Fatma'nın yaşamı hem daha zorlu hem de daha masumdur. Bu da onun insanlar tarafından diğer kardeşleri ve kadınlara nazaran daha çok sevilmesine vesile olur. Ayrıca cennet ehli oluşuna dair rivayetler de onun azize ruhuna hassas göndermeler yapar. Bu sebeple insanlar arasında özel bir yer kazanır. Hz. Fatma, “babasının annesi”dir. Bizzat Hz. Peygamber, onu diğer aile üyelerinden ayırmış, onun cennet Ehli olduğunu, Allah'ın çok sevgili bir kulu olduğunu dile getirmiştir. Hz. Fatma için inen ayetler, onun hakkındaki hadisler ve aktarılan rivayetler insanların ona olan hürmetini katlayarak arttırmıştır. Yaşadığı zorluklar ve mücadelesi insanlar için ilham kaynağı olurken onun toplumsal bellekte de önemli bir yer edinmesini sağlamış ve Hz. Fatma'ya duyulan muhabbet onu zamanla “*Fatma/ Fadime/ Ayşe Fatma Ana*” isimleriyle anılan koruyucu iyeye evirmiştir. Özellikle el sembolü üzerinden onun bu kutsal ve koruyucu kimliğine gönderme yapılan “*El benim elim değil, Fatma Ana'mızın eli.*” ifadesinin ona inanan ve güvenen herkes tarafından kullanıldığı görülmüştür.

Çok erken sayılabilecek yaşlarda vefat etmiş olmasına rağmen yaşadığı dönemde iz bırakmış, ondan sonra gelen kadınlara örnek teşkil etmiştir. Bu temsil günümüze kadar değerini kaybetmeden sürüp gelmiştir. Onun kutsal karakterinin yaşatılması kadınlar arasında terbiye ritüellerine dönüşmüş, Fatma Ana İnanıcı'nın ahlakî kanadını teşekkül

ettirmiştir. Tarihi süreçte ahlakî değerlerin ve davranışların pek çok örneğinin ondan ilham alınarak ortaya çıktığı fikri yaygınlık kazanmış, bu da zamanla bir inanca dönüşmüştür. Bu çalışmada da toplumsal bellekte yer alan çeşitli davranış ritüellerinin kökenleri hakkında tespitler yapılmıştır.

Hz. Fatma, hastaların şifaları için adını vesile kıldıkları, kötülüklerden korunmak için maneviyatına sığındıkları, özellikle kadınların kadınlığa özgü hâllerinde kolaylık için medet umdukları bir koruyucu kabul edilmektedir. Aktarılan pek çok rivayete göre babasından el alan Hz. Fatma, Allah'ın izniyle, hastalara şifa dağıtabilmektedir. Bu özelliği kültürel bellekte çeşitli uygulamalar ve nesnelere üzerinde tecessüm eder. “Ocaklı” kavramının doğmasına vesile olduğu ve ocaklıların Fatma Ana İnancı'ndan kaynaklı şifa dağıtabildiklerine inanılır. *Fatma Ana otu* ve *Fatma Ana kuşağı* sayesinde dileyenlerin çocuk sahibi olduklarına inanılmakta olup fiziksel bir ağrı oluştuğunda veya sıkıntı bastığında Fatma Ana'nın adı anılarak yapılan dua ve masajların bu sorunlara iyi geldiğine inanıldığı görülmüştür. Bunlar ve benzeri pek çok uygulama ve inanışlarda Hz. Fatma ve Fatma Ana figürünün adının zikredilmesi halk hekimliğinin somut etkilerini güçlendiren manevi kuvvetler olarak kabul görmektedir.

Hz. Fatma'nın, adını ananlara işlerinde kolaylıklar sağlayıp uğur ve bereket getirdiğine inanılmaktadır. Yiyecek içecek hazırlanırken, ürün/ hasat toplanırken bereketlenmesi; zorlu işlerin üzerinden rahatça gelmesi, insanların bahtının açılması ve işlerinin rast gitmesi için Hz. Fatma ve Fatma Ana figürünün anılması, bazen sözlü ifadeyle bazen de ifade yerine onun kutsal kimliğine gönderme yapılarak beş parmağı açık bir el (hamsa) sembolünün basılması kültürel bellekte bir tür rahatlama/ güven fikrinin ürünleridir. Bu fikre inanan kişiler yüce kişiliği aracı kılarak yaratıcının daha çok hoşuna gidecek eylemler gerçekleştirmeyi arzularlar. Umay Ana iyesiyle benzer bir inanış görülmekle beraber Umay'ın tanrıçalığa kadar yükseltilmesi Hz. Fatma için söz konusu değildir.

Fatma Ana İnancı, kadın ve çocuklar başta olmak üzere toplumun belleğinde koruyuculuk imgesiyle yer aldığı için kötü yaratıklardan, nazar ve pis söylemlerden korunmak için de sığınılan bir inanıştır. Beş parmağı açık el sembolü, nazar

boncukları, tuz yakmak, kurşun dökmek ve insanlara bu amaçla okunan çeşitli dualar onu bu özelliğine gönderme yapılan çeşitli nesne ve uygulamalardır.

Hız. Fatma etrafında oluşan söylem, uygulama ve inanışlar, insanların geçiş dönemi ritüellerinden günlük yaşamlarına kadar çok geniş bir yelpazede kendine yer bulur. Doğum öncesi, esnası ve sonrasında anne ve çocuğu için gerçekleştirilen söylem ve uygulamalar, evlilik döneminde Hız. Fatma anılarak gerçekleştirilen söylem ve uygulamalar, ölüm anında ve sonrasında aynı inançla gerçekleştirilen söylem ve uygulamalar Fatma Ana İnancı'nın hayatımızın her anında yaşatıldığının göstergeleridirler.

Hız. Fatma etrafında oluşan uygulamalarda onun hayatından izler de görülmektedir. Cumartesi çamaşır yıkanmaması, geyik/ ceylan/ dağ keçisi avlanmasının yasak olması, ugut helvası yapımı, “*Fatma Ana Orucu*” Hız. Fatma'nın hayatından hareketle ortaya çıktığına inanılan uygulama ve inançlardan bazılarıdır. “*Fatma Ana Falı*”, “*Fatma Ana Otu*”, “*Fatma Ana'nın Gözyaşı*”, “*Fatma Ana Saçı*” ve “*Kenger*” gibi bitkilerin onunla ilişkilendirilmesi ve onun sayesinde ortaya çıktıklarına dair inançlar Fatma Ana İnancı'nın mitolojik boyutu hakkındaki düşüncelerimizi destekler niteliktedirler.

Bu göstergeler gelişen ve değişen kültürel hayat ve davranışlar neticesinde değişimden nasiplenmiştir. Modern çağın artan imkânları ölçüsünde Hız. Fatma'nın kutsal kişiliğine olan bağlılık farklı şekiller ve uygulamalarla devam etmektedir. Özellikle şekiller ve semboller üzerinden, estetik kaygılarla sürdürülen Fatma Ana İnancı, farklı kültürlerde de kendine yer bulan el motifi/ pençe/ hamsa üzerinden yaşatılmaktadır. Bu sembol gelenekten gelen, Hız. Fatma'nın eline atıfla onun koruyuculuğunu, uğur ve bereket vereceği fikrini, kötü gözlerden sakındıracağı hissiyatını çağrıştıran bir motiftir. Bu motif hamur yoğurmaktan, duvar boyalarına, halı ve kilimlerden sancaklara kadar pek çok yerde karşımıza çıkan ve insanlar tarafından saygıyla kabul edilen bir güven sembolüdür.

*Fatma Ana'nın Eli*, nesillerdir sembolik değerini yitirmeden günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Günümüzde ise gelişen ve değişen dünyanın estetik beğenileri sonucu, ancak yine aynı manevi mahiyetleri de içerir bir şekilde takılarda, kıyafetlerde, duvar

süsü, saat, tablo, seramik ürünleri gibi pek çok alanda kullanılmaya devam etmektedir. Burada özellikle ticarî kaygıları da göz önünde bulundurmak gereklidir.

Hız. Fatma Türk edebiyatında da konu olarak kendine geniş yer bulmuştur. Hakkında anlatılan rivayetler, menkabeler, efsane ve hikâyeler vasıtasıyla Fatma Ana İnancı geniş kitlelere ulaşmaktadır. Ayrıca ilahi, nefes, deyiş, naat, nevrûziye, düvâz, siyer, ninni, menkabe, efsane, dua ile mersiye, mevlit, mesnevi ve destan gibi pek çok edebî türe de konu olmuştur. Bu anlatılarda genellikle onun kişiliği, maneviyatı ve yaşadığı efsanevî olaylar üzerinde durulur. Bu sayede insanların onu daha iyi tanınması ve ona daha fazla ilgi duyması sağlanmış olur. Bu tarz anlatıların toplumsal bellekte yer alan varlık ve olayları anlamlandırmak için özel bir yeri vardır.

Modern hayatın gelişen ve değişen uygulamalarıyla Hız. Fatma hakkındaki kaynakların sözlü ve geleneksel kültürden çıkıp elektronik kültür ortamına taşınmış olduğu görülmüştür. İnternet platformlarında yazılı ve görsel olarak paylaşılan pek çok bilgide yine Fatma Ana İnancı'nın izleri görülebilmektedir. Bu elektronik kültür ortamları, daha küçük yaşlardaki bireylerin Hız. Fatma'yı tanımaları için animasyon ve çizgi film formatlarında örnekler içermektedir. Ayrıca pek çok rivayet ve o döneme ait ek bilgiler yer almakta, bu sayede Hız. Fatma'nın yaşantısı ve toplumsal bellekteki yerine halkın gözünden bakılabilmektedir. Yine bu ortamların kültürel süreklilik sağladığı da söylenebilir.

Çalışmamızda elde ettiğimiz bilgiler ve Fatma Ana İnancı'nı yansıtan sözlü ve görsel veriler, bu inancın Türk-İslam coğrafyasının pek çok yerinde olduğu gibi özellikle Anadolu'da yaygın bir şekilde yaşatıldığını göstermektedir. Farklı söylem ve uygulamalarla örneklendirmeye çalıştığımız Türk toplumsal belleği ve kültür hayatındaki Fatma Ana İnancı, derin kültürel geçmişe sahip dinî ve kolektif bir inanç ve uygulama sistemidir. Kaynak kişilerle yapılan görüşmeler, okunan belgeler ve taranan veriler, Hız. Fatma kültürünün sosyal hayatta canlı olarak sürdüğünü, hayatın her alanında ve anında bu kültürün devam ettirildiğini işaret etmektedir. Sosyal hayatta yaşanan değişimlere rağmen inancın izlerini toplum içinde sürebilmek, bu inancın kolay kolay yok olmayacağına da önemli göstergesidir.

Ancak Fatma Ana İnancı'nın özellikle ticarî arzularla çeşitli ürünlerde, örneğin el sembolünün iç giyimde desen olarak, kullanılması veya inancının maneviyatına vakıf olmadan onun ilahe boyutuna taşındığı duaların yapılması bizde onun kutsiyetine zarar verildiği kanaatini oluşturmuştur. Bunların temelinde de toplumsal bellekte Hz. Fatma'nın doğru ve yeteri kadar tanınmasının etkisi inkâr edilemez.

Sonuç olarak, gelenek, görenek ve toplumsal inançlar toplumda kabul ve tekrarlarla devamlılık sağlar. Toplumsal bellek içinde bir geleneğin ve inancın sembolü haline gelen Fatma Ana kültü, insanların kabul ettikleri bazı inançların manen temeli ve bağlamı olarak düşünüldüğünden günümüze kadar varlığını devam ettirebilmiştir. Bu çalışma dinî kimliği dışında, halk kültüründe önemli bir yer tutan Hz. Fatma'nın toplumsal bellekte Fatma/Fadime Ana İnancı'na dönüşümünü açıklamayı amaçlamıştır. Elde edilen veriler ve tespitlerden hareketle Hz. Fatma'nın toplumsal bellekte önemli bir yerinin olduğu ve yine toplum tarafından yüceltilerek Fatma/Fadime Ana figürüne dönüştürüldüğü görülmüştür.

## KAYNAKLAR

- Abdurrezzak, A. O., ve Kalafat, Y. (2019). Halk Kültüründe ‘Satmak-Satıp Almak’ İnanıcının Mitolojik Boyutu. 9. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Gelenek Görenek ve İnançlar*. C. 2. Ankara: T.C. Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Abid, S. A. (2018). İnsan Suresi’nin EhliBeyt’in Fazileti Hakkında Olduğunu Nakleden Rivayetlerin İncelenmesi. *Misbah*, (12), s. 129-152.
- Acar, H. (2017). Türk Halk Hekimliğinde Ocak Çeşitleri. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 7 (2), s. 54-72.
- Acıpayamlı, O. (1992). Türk Kültüründe Ad Koyma Folkloru’nun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi. *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, IV*. Ankara, s. 1-15
- Açar, S. G. (2015). *Erzurum’da Kadınla İlgili Halk İnanışları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Aday, E. (2013). *Kütahya İli Türbe ve Yatırları Etrafında Oluşan İnanç ve Uygulamalar*. Yayınlanmamış doktora tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Akarpınar, B. (2000). Anadolu’da Çok Tanrılı Dinler Döneminde Görülen Bereket Törenleri. *Türkbilig* (1), s. 178-184.
- Akman, A. (2019). Ahret Kardeşliği Geleneği ve Trakya Bölgesinin Bazı Yerlerinde Evlenme Geleneklerine Yansımaları. 9. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Gelenek Görenek ve İnançlar*. C. 1, Ankara: T.C. Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 63-79.
- Aktaş, C. (1992). *Hız. Fâtıma’nın Hayatı*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Aldoğan, A. (1988, Nisan). Anadolu Kültüründe Sanatlarında Sembolik El Motifi. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), s. 83-90.
- Almaz, S. (2019). *Diyarbakır İli Kocaköy İlçesi Halk İnanışları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ
- Altın, K. Y. (2018). *Türk Kültüründe Atalar Kültü*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- And, M. (2007). *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası* (2. b.). İstanbul: YKY Yayınları.
- Arısoy, S. (1974). Folklor ve Doğum. *Türk Folklor Araştırmaları*, C. 15, No. 304, s. 7133-7137.
- Assmann, J. (2018). *Kültürel Bellek*, (çev. Ayşe Tekin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Atalay, B. (1985). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Ateş, F. (2015). *Adana Halk Hekimliğinde Ocak Kültü*. Yayınlanmamış doktora tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ateş, F. (2019). Adana’da Bulunan Sağaltma Ocaklarında Tedavi Yöntemleri ve Bu Ocaklarda Tedavi Sırasında Kullanılan Malzemeler. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12 (25), s.71-90.
- Ateşok, E. (2014). Karakeçili İlçesinde Dokunan Kilimlerin Geleneksel Motif Özellikleri. *kalemîşi*, 1 (3), s. 23-38.
- Ay, Z. (2015). Şii Teoloji Tesirindeki Orta Asya ve Anadolu Sözlü Geleneklerinde Hz. Fatıma. *Ötekilerin Peşinde (Ahmet Yaşar Ocak’a Armağan)*, İstanbul: Timaş Yayınları, s. 291-302.
- Ayan, H. (1990). *Nesîmî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aydoğan, H. A. (2012). *Türk Kültüründe Bereketi Arttırmaya Yönelik İnanış ve Uygulamalar*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Aydoğan, H. A. (2019). *Türk Halk İnanış ve Uygulamalarında El Sembolü*. Yayınlanmamış doktora tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Baharzâde Feride Hanım (2006). *Divan*. Haz. Bünyamin Çağlayan, Ankara: Kişisel Yayın.
- Balaban, T. (2013). *Amasya Efsane, Menkabe, Memoratları (Derleme-İnceleme-Metin)*. Yayınlanmamış doktora tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Baş, G. (2009). *Diyarbakır’daki İslami Dönem Mimarisinde Süsleme*. Yayınlanmış doktora tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Baştürk vd. (2014). *Türk Dünyasında Nevruz Tatlısı: Semeni Helvası*. 4. Geleneksel Gıdalar Sempozyumu, Adana, s. 873-876.
- Bayrı, M. H. (1955). “Nazar ve Nazarlık”. *Türk Folklor Araştırmaları*, 3(70), s. 1107-1108.
- Beydili, C. (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt Kitap Yayınları.
- Boratav, P. N. (2016). *100 Soruda Türk Folkloru*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Bozyiğit, N. (. (2011). *Gaziantep’te Halk Hekimliği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Ceco, S. (2012). *İstanbul’un 100 Sembolü*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Ceylan, Ö. (2017). *Bektâşî Diliyle Kadın Müdâfaası / Edip Harâbî’nin Lutfiye ve Zehra Bacılar Ağzından Yazdığı İki Nefes*. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatında Kadın Sempozyumu, Amasya, s. 251-258.
- Coşan, M. E. (1984). İslamî Türk Edebiyatında Ükkâşe Hikâyesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26(1), s. 275-286.

- Cunbur, M. (1996). Klâsik Edebiyatımda Ehl-i Beyt Sevgisi. *Erdem Dergisi*, s. 909-960.
- Çallı, A. (2017). *Anadolu Kültüründe Nazar ve Nazar Objeleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Çetin, M. (2016). Hadislerde Tuzun Yeri ve Yaşamsal Dengedeki Rolü. *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, 9 (43), s. 2394-2400.
- Çetin, N. ve Kalafat, Y. (2014). Bodrum Çevresi Örnekleri ile Halk İnançlarında Gök Kuşağı İnancının Mitolojik. *Kültür Evreni*, 4(19), s. 25-32.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Çubukçu, H. (2019). İslam Tasavvufunda Hz. Meryem. *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 11(2), s. 559-572.
- Demirci, A. (2006). *Hz. Ali-Hz. Fatıma kızları ve Kız Torunlarının Alevi Bektaşî Türk Kültüründeki Yeri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Demirok, R. (2014). *Hani ve Çevresi Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Dikme, N. (2018). *Pülümür ve Çevresindeki Halk İnanışları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dikmen, M. ve Gökdemir, A. (2019). Kadın Divan Şairlerinin Kaleminden Hz. Fâtıma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi = The Journal of International Social Research*, XII,(66), s. 76-83.
- Dilçin, C. (1983). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan, Ş. (2012). Bir Eski Oğuz Türkçesi Metni “Hikâyey-i Fâtıma” Dil Özellikleri. *Akademik Bakış Dergisi* (32), s. 1-20.
- Doğan, Ş. (2013). *Elazığ İli Keban İlçesi Halk İnanışları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Doymuş, E. (1999). *Her Yönüyle Kangal*. Sivas: Ofset Yayınevi.
- Duvarcı, A. (1990). Halk Hekimliğinde Ocaklar. *Milli Folklor*, s. 34-38.
- Duymaz, A. (2001). Kaz Dağı ve Sarı Kız Efsaneleri Üzerine Bir İnceleme. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (5), s. 88-102.
- Eker, Ü. ve Avcı, Y. (2019). Son Dönem Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Bir Siyer Nüshasında Birleşik Fiiller (İnceleme -Çevriyazı- Türkiye Türkçesine Aktarım). *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 7(1), s. 422-443.
- Eliade, M. (2017). *Mitlerin Özellikleri* (2 b.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Eminî, A. İ. (2003). *Örnek İslam Kadını Hz. Fatıma (a.s.)*. (Çev.: Altan, F. H.) Kum (İran): Ensariyan Yayınları.

- Eraslan, S. (2018). *Canfeda Hz. Fatıma* (52 b.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ergin, M. (2016). *Orhun Abideleri* (50 b.). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, M. (2017). *Dede Korkut Kitabı* (57 b.). İstanbul: Boğaziçi yayınları.
- Ersoy, R. (2007). Kadın Kamlar'dan Göçerevli Türkmenler'de 'Ebelik' Kurumu'na Dönüşüm. *Türkbilig* (13), s. 60-71.
- Felek, B. (1973). "İsimler ve Adlar". *Taha Toros Arşivi*. Nu: 21, [15.08.2019].
- Gezer, S. (2011). *Sarıoğlan ve Çevresi Halk İnanışları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Gökalp, Z. (1989). *Türk Ahlakı*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Gökdemir, İ. (2011). *Divriği İlçesinde Yaşayan Alevilerde Dini Hayat ve Yaygın Halk İnanışları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Gömeç, S. (1998). Şamanizm ve Eski Türk Dini. *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi* (4), s. 38-53.
- Gömeç, S. (2012). *Türk Kültürünün Ana Hatları* (2. b.). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gönenç, A. (2011). *Antalya Korkuteli İlçesinde Halk İnanışları ve Halk Hekimliği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Güldemir Karanfil, M. (2008). *Afyon-Bolvadin ve Çevresi Halk İnanışları ve Uygulamaları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Gülyüz, B. G. (2019). Eskicuma (Targovişte) Kızana Sultan Tekkesi ve Kızana Sultan Ekseninde Türk-İslam Tasavvufunda Türk Tipi Kadın Evliya Fenomeni. *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi* (3), s. 32-46.
- Güngör, Ş. (1987). *Hadikatü's-Sü'edâ*. Ankara: Kültür ve Turizm.
- Gürer, Y. (2008). *Kuluncak'ta Yaşayan Alevilerde Dini Hayat ve Yaygın Halk İnanışları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Güzel, A. (2009). *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Harva, U. (2015). *Altay Panteonu Mitler, Ritüeller ve İnançlar Tanrıları*. (Çev. Suveren, Ö.) İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Hüsametdin, Y. (1992). Kırgız Türklerinde Umay Ana İnancı. *Türk Kültürü Dergisi*, XXX (356), s.758-763.
- Hüseyini, S. M. (2014). *Hadislerin Dilinden Fatıma* (2. b.). (Çev. Tahir, M.) İstanbul: Kevser Yayınları.
- Işık, C. (2014). Alevi İnancında Kadın; Ruhsal Kabullerden Gündelik Yaşama. *Alevilik Araştırma Dergisi*, S. 8, s. 13-34.

- Işık, C. (2017). Türk Kültür Mirasında Bir Kült Olarak Hz. Fatıma. *Sûfi Araştırmaları*, VIII,(16), s. 17-33.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar* (3. b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İlhan, M. E.(2018). *Kültürel Bellek, Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Hatırlama*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kabak, T. (2011). *Derinkuyu Yöresi Halk İnanışları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Kalafat, Y. (2004). Anadolu'da Ulu Kadın Kişiler ve Halk İnançları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, 32, s. 37-54.
- Kalafat, Y. (2007). *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk inançları IX-X*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Kalafat, Y. (2008). Talişlerde Halk İnançları. *Turkish Studies*, 3, s. 514-530.
- Kalafat, Y. (2008). *Van Gölü Çevresi Örnekleri ile Türk Kültür Coğrafyasında Renkler*. IV. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyum (s. 359-370). Bitlis: Gramat Grafik ve Matbaacılık.
- Kalafat, Y. (2012). *Kazan ve Çevresi İzleri ile Türk Mitolojisinde Umay*. I. Uluslararası Ankara Kazan ve Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu, 06-07 Kasım, Ankara, s. 29-44.
- Kandemir, M. Y. (1995). "Fâtıma". *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 12). İstanbul: TDVY. s. 219-223.
- Kara, R. (1994). *Erzincan Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Erzincan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Yayınları.
- Kaya, F. (2010). *Türk Kültüründe Eşik*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kaya, H. ve Çetin, N. (2015). Kul Himmet'in Bir Mecmuada Bulunan 50 Şiiri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (37), s. 181-204.
- Kaya, H. (2015). Kul Himmet Üstadım'ın Bir Mecmua İki Cönkte Yer Alan 7 Şiiri. *Jasss The Journal of Academic Social Science Studies* (37), s. 173-184.
- Kayabaşı, O. (2016). Türk Mitolojisinin Kutsal Dişisi: Umay. *International Journal of Eurasia Social Science*, 7 (22), s. 220-228.
- Kılıç, F. (2018). *Âşık Çelebi Meşâ'irü's Şu'arâ*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Koçer, F. (2012). *Afşin Yöresinde Çocuklara Ad Verme Geleneği ve Eshab-ı Kehf*. Uluslararası İnanç Turizmi ve Eshab-ı Kehf Sempozyumu. Kahramanmaraş, s. 153-160.
- Kumartaşlıoğlu, S. (2012). *Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü*. Yayımlanmış doktora tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

- Kumartaşlıoğlu, S. (2015). Fatma Ana Üzerine Anlatılan Efsaneler. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 3 (6), s. 106-115.
- Kur'an-ı Kerim*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık.
- Kuzubaş, M. (2008). Manzum Bir Destan Kitabı (Destân-ı Veysel Karânî, Vefât-ı Hz. Fâtıma, Vefât-ı Hz. İbrâhîm, Hikâyet-i Gügercin, Hikâyet-i Geyik). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.1, S. 2, s. 304-340.
- Küçükbasmacı, G. (2000). *Kastamonu'da Halk Tababeti, İnanış ve Uygulamaları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Küçükbasmacı, G. (2016). Kültürel Bellek ve Süreklilik; Kına Gecelerinden Mezuniyet Gecelerine *Millî Folklor* (112), s. 73-94.
- Küçükbasmacı, G. (2018). *Geleneğin İcadında Kadının Rolü Mezuniyet Kınası*. Motif Vakfı Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu (08-10 Kasım Çanakkale) Bildiri Kitabı, (ed. Mustafa Aça), Motif Vakfı Yayınları, 2018, s. 208-216.
- Leylâ Hanım (2003). *Divan*. (Haz: Mehmet Arslan). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Levend, A. S. (1998), *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Lvova v.d., (2013). *Güney Sibiryâ Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri*, Konya: Kömen Yayınları.
- Mehmet Aça, Metin Ekici, A. Müge Yılmaz, (2011). “Anonim Halk Edebiyatı”, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. (ed. M. Öcal Oğuz), 8. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları, s. 129-234.
- Morris, D. (1999). *Koruyucu Tılsımlar Uğurlar, Muskalar, Nazarlıklar*. (Çev. Harmancı, M.) İstanbul: İnkılap Yayınevi,.
- Mutlu, İ. (1987). *Hazret-i Fâtıma*. İstanbul: Yeni Asya Yayıncılık.
- Najafov, A. (2019). *Azerbaycan Halk İnanışları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Okutan, B. B. (2016). Dini Ürünler ve Mübadele Piyasası Fatıma'nın Eli Örneği. *Toplumsal Değişim Sempozyumu*, s. 25-26-27 / *İnsan ve Medeniyet Hareketi Yayını*, Mart 2016, s. 81-97.
- Olgunsoy, B. (2007). *Balıkesir Yöresinden Derlenmiş Bitki ve Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Öcalan, S. (2019). *Alevi İnançlarında Hayvan Mitolojisi ve Tabusu*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Nevşehir Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi*. C. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ölker, P. (2016). Hz. Fatıma Destanı. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (36), s. 351-366.

- Öngel, G. (1997). *Denizli Halk Hekimliğinde Ocaklar*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Önler, Z. (1990). Manzum Halk Hikâyelerinden “Dâsîtân-ı Cafer-i Dayyâr”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (1), s. 179-226.
- Önler, Z. (1991). Manzum Halk Hikâyelerinden Cümcüme Sultan. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), s. 351-367.
- Örnek, S. V. (1977). *Türk Halk Bilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Özaslan, A. (2012). *Halk Hekimliğinde Ocaklık Kurumu ve Araban (Gaziantep) İlçesi Örneğinde Kadın Ocaklılar*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özçelik, S. (2005). *Dede Korkut Araştırmalar, Notlar/ Dizin/ Metin*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özdemir, N. (2005). *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özen, G. Ç. (2018). *Günümüz Alevi Topluluklarında Ad Verme Anlayışı Üzerine Bir Araştırma*. IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu, Ankara, s. 51-260.
- Özmen, İ. (1998). *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özköse, K. (2017). *Sûfî Gelenekte Hz. Fâtıma Algısı*. Cennet Kadınlarının Seyyidesi, Sivas Sempozyumu. Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları, s. 145-163.
- Parlayan, M. (2012). *Tunceli ve Çevresinde Halk İnanışları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Polat, K. (2005). *Beşikten Mezara Kırgız Türkleri'nde Gelenek ve İnanışlar*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Rayman, H. (2001). *Bayburt Efsaneleri*. Bayburt: Bayburt Belediyesi Kültür Yayınları.
- Sarı, E. (2016). *Efsaneler*. Antalya: Nokta E-Kitap.
- Sarıkcıoğlu, E. (2000). *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Savaş, Ç. (2011). *Kütahya'ya Bağlı Sofça ve Sobran köylerindeki Alevîlik ile İlgili İnanç ve Uygulamalar*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Schimmel, A. M. (2004). *Tanrının Yeryüzündeki İşaretleri*. İstanbul: Kabalcı.
- Şengün, N. (2008). Hz. Fâtıma Mevlidi ve Vesîletü'n-Necât ile Mukayesesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2), s. 419-438.

- Şentürk, F. (2007). *Anadolu Takılarında Motifler ile Tunus Takılarından Motiflerin İncelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Şimşek, A. (2013). *Manavgat Yöresi Halk İnanışları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Tanyol, C. (1960). Din ve Âdetler. *Türkiye Folklor Araştırmaları Dergisi*, 6 (127), s. 2077-2078.
- Tanyu, H. (1982). Fatma Anamız (Fadime Anamız) ve El ile İlgili İnançlar Üzerine Kısa Bir Araştırma. *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*. C. IV, s. 480-495. Ankara: G.Ü. Basım Yayın Yüksekokulu Basımevi.
- Temiz, A. E. (2003). *Hazreti Fatıma*. İstanbul: Sevgi Yayınları.
- Tevhîde Hanım. (2007). *Divanı*. (Haz. Gürol Pehlivan) Manisa: Manisa Belediyesi Kültür Yayınları.
- Tokmak, Y. (2009). *Balıkesir ve Çevresinde Kına Folkloru Üzerine Derlemeler ve İncelemeler*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Balıkesir üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Tuna, S. T. (2014). Muğla'da Nazar, Büyü, Fal Üzerine Su Kültüyle İlgili İnançlar ve Pratikler. *Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı*. Adana: Çukurova Üniversitesi Yayınları, s. 309-320.
- Turan, H. (2018). Kudüs ve Yafa'daki Bazı Örnekler Işığında Osmanlı Tilsimleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (55), s. 422-439.
- Uçak, S. (2007). *Ergani'de Eski Türk İnançlarının İzleri ve Halk Hekimliği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Uludağ, S. (1989). "Âl-i Abâ". *TDV İslam Ansiklopedisi*. (C. II). İstanbul: TDVY, s. 306-307.
- Uzun, M. İ. (1994). "Ebced". *TDV İslam Ansiklopedisi*. (C. 10). İstanbul: TDVY, s. 68-70.
- Uzun, M. İ. (2000). "İlâhi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. (C. 22). İstanbul: TDVY, s. 64-68.
- Uzun, M. İ. (2009). "Siyer ve Megâzî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. (C. 37). İstanbul: TDVY, s. 324-326.
- Üçer, C. (2008). *Alevi Telakkide Hz. Peygamber Sevgisi*. İnsan Sevgisi, 2007 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri (s. 228-239). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Üçer, C. (2010). Alevi Telakkide Hz. Muhammed. *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* (XIV/1-2010), s. 321-343.
- Üçer, M. (1976). Anadolu Folklorunda Fadime Ana. *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı 1975*, s. 145-156.

- Üçer, M. (2017). *Halk Kültürümüzde Hz. Fâtıma (Fadime Ana)*. Cennet Kadınlarının Seyyidesi, Sivas Sempozyumu. Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları, s. 185-203.
- Ünal, Ö. (2019). *Hatay'ın Dörtüyl İlçesinde Halk Hekimliği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Varis, A. (2004). Türklerde Ad Koyma Gelenekleri Üzerine Bir İnceleme. *Millî Folklor* (61), s. 124-133.
- Yakın, S. (2017). *Kütahya Efsaneler*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı.
- Yazıcıoğlu Mehmet. (1996). *Muhammediyye*. (Haz. Çelebioğlu, Â.), C. 1, İstanbul: MEB Yayınları.
- Yekbaş, H. (2012). *Türk Edebiyatında Hz. Ali ve Hz. Fâtıma Mevlidleri*. Ankara: Asistan Kitap.
- Yıldız, F. N. (2019). *Halk İnanışlarında Dinin Etkisi; Çorum İli Örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Yılmaz, M. (2010). *Türkiye'de Kına Yakma Geleneği ve Kına Türküleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas
- Yılmaz, N. F. (2019). *Yahudilik'te Hamsa İslam'da Fatıma'nın Eli*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Zakırova, İ. (2018). Halk Hayatında Ebeler. *9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi* (s. 381-389). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

### ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- URL-1, <https://kuranfihristi.net/fihrist/meryem>, [10.12.2020].
- URL-2, <https://sozluk.gov.tr/>, “Zehra” maddesi, [21.05.2020].
- URL-3, <http://www.EhliBeyt.com/icerikler.php?kategorino=6vealtkategorino=12veicerikno=346/>, [21.05.2020].
- URL-4, <https://sozluk.gov.tr/>, “Betül” maddesi, [21.05.2020].
- URL-5, <https://sozluk.gov.tr/>, “Raziye” maddesi, [21.05.2020].
- URL-6, <https://sozluk.gov.tr/>, “Mübâreke” maddesi, [21.05.2020].
- URL-7, <https://islamansiklopedisi.org.tr/Ehl-i-Beyt> [10.05.2020].
- URL-8, [https://www.anneysen.com/hamilelik-planlama/makale/hamilelige-hazirlik-meryem-ana-otu-fatma-ana-eli-otu-nedir-nasil-kullanilir\\_11318](https://www.anneysen.com/hamilelik-planlama/makale/hamilelige-hazirlik-meryem-ana-otu-fatma-ana-eli-otu-nedir-nasil-kullanilir_11318), [07.06.2020]
- URL-9, <https://www.yasemin.com/hamilelik/haber/2853534-meryem-ana-otuhamilelikte-nasil-kullanilir-meryem-ana-otunun-sasirtici-faydalari> [07.06.2020].
- URL-10, <https://sozluk.gov.tr/>, “Ocak” maddesi, [29.06.2020].

URL-11, <https://sozluk.gov.tr/>, “Bereket” maddesi, [07.06.2020].

URL-12, <https://sozluk.gov.tr/>, “Nazar” maddesi, [07.06.2020].

URL-13, <https://hadislerleislam.diyamet.gov.tr/sayfa.php?CILT=1veSAYFA=667> [04.07. 2020].

URL-14, <https://kutahyaporselen.com/kutahya-porselen-omur-tek-kisilik-el-yapimi-nazar-boncukllu-kahve-fincan-takimi> [21.10. 2020].

URL-15, <https://miamano.com/products/fatma-ana-eli-duvar-susu-art-83228606> [21.10. 2020].

URL-16, <https://www.vivense.com/dekoratif-fatma-ana-eli-temali-halat-saatmodeli.html>, [21.10. 2020].

URL-17, <https://poshmark.com/listing/URBAN-OUTFITTERS-Hamsa-Hand-shirt-578d00a2d14d7b3d86004ba9> [21.10. 2020].

URL-18, [https://www.parfumo.net/Perfumes/Celine\\_Leora/Hamsa](https://www.parfumo.net/Perfumes/Celine_Leora/Hamsa) [21.10. 2020].

URL-19, <https://poshmark.com/listing/Urban-Outfitters-sketched-hamsa-hand-tapestry-5abc01b4caab4432a3cf6acc> [21.10. 2020].

URL-20, <https://www.evdemimar.com/ilginizi-cekebilecek-kilim-desenleri-ve-anlamlari/elmotifikilim/> [21.10. 2020].

URL-21, [https://www.alibaba.com/product-detail/manufacture-chinese-indian-silk-wall-tapestry\\_60307598169.html](https://www.alibaba.com/product-detail/manufacture-chinese-indian-silk-wall-tapestry_60307598169.html) [21.10. 2020].

URL-22, <https://mesele.com.tr/tr/pestemal/42-pestemal-hamsa-ugur> [21.10. 2020].

URL-23, <https://www.pinterest.ch/pin/572872015080980202/> [04.09.2020].

URL-24, <http://www.mevlanamuzesi.com/2016/11/10/manisa-sancagi-osmanli-1895-env-no-3862/> [04.09.2020].

URL-25, <https://denizmuzesi.dzkk.tsk.tr/tr/content/145> [04.09.2020].

URL-26, <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,129741/istanbul-ilisariyer-icesi-demircikoy-mezarliginda-bulun-.html> [25.08.2020].

URL-27, <http://seyahatozgurluktur.blogspot.com/2013/07/1sayfa-tunus-fas-genel-ve-tunus.html> [21.10. 2020].

URL-28, <https://www.kizlarsoruyor.com/diger/q8284729-fatma-ana-eli-hamsa-dovmesi-hakkinda-ne-dusunuyorsunuz> [21.10. 2020].

URL-29, <https://alevikutuphanesi.wordpress.com/tag/ana-fatma/>, [02.09.2020].

URL-30, <https://www.sivilsayfalar.org/2018/09/11/1338-yildir-suren-yas-matemorucu-2/>, [16.07.2020].

URL-31, <https://www.kenandabirkuyu.com/hurafe-mi-batil-inanc-mi-yoksa-hepsi-gercek-mi-fal-olgusu-uzerine-detayli->

birinceleme/?fbclid=IwAR2gwz6vDv04fMzIllzY75JsC69OTUDxAUzOC7MVyJ6zvsFSIRGASa0aOjw, [15.11.2020].

URL-32, <https://www.edebiyatdefteri.com/39923-45-fal/?fbclid=IwAR000r7biUxbrmXuJGeXKuiSNpIqo51VAorUrxvoJfYGGWDTZyqO1NrCROls>, [15.11.2020].

URL-33, <https://ilahisozler.com/hz-fatima-ilahi-sozleri/>, [13.07.2020].

URL-34, <https://ilahisozler.com/hz-fatima-ilahi-sozleri/>, [13.07.2020].

URL-35, <https://ilahisozleri.net/arakca-ilahiler/muzaffer-yalcin-resul-kiz-fatima.html>, [13.07.2020].

URL-36, <https://sozluk.gov.tr/?kelime=>, “Kuray” maddesi, [14.07.2020].

URL-37, <https://sozluk.gov.tr/?kelime=>, “Dua” maddesi, [14.07.2020].

URL-38, <https://www.ibretlikhikayeler.com/hazreti-fatma-hikayesi.html>, [20.07.2020].

URL-39, <https://www.forumduasi.com/islamda-kadin/11421-hz-fatima-ile-ilgili-kissalar.html>, [20.07.2020].

URL-40, <https://www.forumduasi.com/islamda-kadin/11421-hz-fatima-ile-ilgili-kissalar.html>, [20.07.2020].

URL-41, <https://www.forumduasi.com/islamda-kadin/11421-hz-fatima-ile-ilgili-kissalar.html>, [20.07.2020].

URL-42, <https://www.forumduasi.com/islamda-kadin/11421-hz-fatima-ile-ilgili-kissalar.html>, [20.07.2020].

URL43, <http://www.EhliBeyt.com/icerikler.php?kategorino=6vealtkategorino=12veicerikno=64/>, [20.07.2020].

URL-44, <https://www.youtube.com/watch?v=6Bl36OudCe4/> [22.07.2020].

URL-45, <https://www.youtube.com/watch?v=oukxxmB1aW4/> [22.07.2020].

URL-46, <https://www.youtube.com/watch?v=jPwMJRiMo4I> [22.07.2020].

URL-47, <https://suffagah.com/5-maddede-hz-fatimanin-babasina-sevgisi-ve-siirleri>, [09.04.2020].

URL-48, <https://suffagah.com/5-maddede-hz-fatimanin-babasina-sevgisi-ve-siirleri>, [09.04.2020].

URL-49, [https://www.uludivan.de/G.ue.ruh\\_u-Naci-toplulu%26%23287%3Bu.htm](https://www.uludivan.de/G.ue.ruh_u-Naci-toplulu%26%23287%3Bu.htm), [21.07.2020].

## KAYNAK KİŞİLER

Kaynak kişiler, ad ve soyadlarının ilk harfleriyle kodlanarak alfabetik sırayla gösterilmiştir. Kaynak kişi bilgileri; cinsiyet, doğum yeri, doğum tarihi, öğrenim durumu, iş-meslek ve görüşme tarihi sırasıyla verilmiştir. Kaynak kişiler herhangi bir bilgisini paylaşmadıklarında ilgili alan “-“ ile gösterilmiştir.

K.K.1: A. A, Kadın, Kızıltepe/ Mardin, -, -, Ev hanımı, 13.10.2020.

K.K.2: A. O, Kadın, Şırnak/ Merkez, 1989, Ön lisans mezunu, Çalışmıyor, 18.06.2019.

K.K.3: -, -, Kadın, Nizip/ Gaziantep, -, -, Ev hanımı, 22.11.2020.

K.K.4: D. K, Kadın, Şahinbey/ Gaziantep, 1967, -, Ev hanımı, 04.10.2020.

K.K.5: D. D, Kadın, Nizip/ Gaziantep, 1968, İlkokul, Ev hanımı, 03.02.2018.

K.K.6: D. E, Kadın, Oğuzeli/ Gaziantep, 1985, Ortaokul, Ev hanımı, 08. 04. 2019.

K.K.7: E. K, Kadın, Gaziantep, -, -, Ev hanımı, 07.10.2020.

K.K.9: F. U, Kadın, Amasya, 1964, -, Ev hanımı, 09.10.2020.

K.K.10: F. K, Kadın, Balıkesir, 1956, -, Ev hanımı, 09.10.2020.

K.K.11: F. K, Kadın, Bursa, 1997, -, Ev hanımı, 10.10.2020.

K.K.12: F. S, Kadın, Gaziantep, 1969, Lise, Ev hanımı, 03.11.2020.

K.K.13: F. S, Kadın, Balıkesir, 1987,-, Ev hanımı, 05.10.2020.

K.K.14: F. Ç., Erkek, Kastamonu, Lise, Emekli, 20.06.2019.

K.K.15: F. D, Kadın, Gaziantep, 1996, Yüksekokul, Ev hanımı, 12.10.2020.

K.K.16: F. K, Kadın, Ankara, 1973, Yüksekokul, Zabıt Kâtibi, 11.06.2019.

K.K.17: G. Ç, Kadın, Kahramanmaraş, 1965, -, Ev hanımı, 01.11.2020.

K.K.18: İ. Y, Erkek, Sivas, 1958, Lise, Cem Vakfı Başkan Vekili, 20.04.2020.

K.K.19: K. Ş, Kadın, Sındırgı/ Balıkesir, 1991, Lisans, Ev hanımı, 12.05.2019.

K.K.20: N. Ö, Kadın, Gaziantep, 1976, İlkokul, Ev hanımı, 09.10.2020.

K.K.21: N. T, Kadın, Kilis, 1956, İlkokul, Ev hanımı, 23.08.2019.

K.K.22: N. Ö, Kadın, Kastamonu, -, İlkokul, Ev hanımı, 09.10.2020.

K.K.23: N. B, Kadın, Kilis, 1960, Okul yok (Evde kendi çabalarıyla okuma-yazma öğrenmiş), Terzi, 23.09.2019.

K.K.24: S. G, Erkek, Doğanpınar Köyü/ Gaziantep, 1955, İlkokul, Gaziantep Düztepe Cem Evi Dedesi (40 yıldır), 01.02.2020.

K.K.25: S. G, Kadın, Adilcevaz/ Bitlis, 1991, Lisans, Ev hanımı, 13.11.2019.

K.K.26: S. İ, Kadın, Tokat, -, Ticaret Lisesi, Muhasebeci-Takı Tasarımcısı, 29.07.2020.

K.K.27: S. K, Kadın, Tarsus/ Mersin, 1945, Lise, Ev hanımı, 03.05.2019.

K.K.28: S. E. U, Kadın, Karabük, 1984, Lisans, Ev hanımı, 26.07.2019.

K.K.29: Ş. S, Kadın, Erzurum, 1960, İlkokul, Ev hanımı, 10.11.2020.

K.K.30: Y. E, Kadın, Kızılgöl/ Kilis, 1972, İlkokul, Ev hanımı, 23.07.2019.

K.K.31: Z. E, Kadın, Şahinbey/ Gaziantep, 1990, Yüksek lisans öğrencisi

K.K.32: -, Kadın, Şahinbey/ Gaziantep, -, Ev hanımı, 23.07.2019.

K.K.33: -, Kadın, Nizip/ Gaziantep, -, Ev hanımı, 16.06.2019.

## EKLER

## EK 1: “Fatma vd. Yıl ve Şehir Bazlı İstatistiksel Verileri.”, TÜİK [25.02.2020].

	İSİMLER											
	FADİMA	FADİMA	FADİME	FATİMA	FATMA	FATMA BETÜL	FATMA ZEHRİ	FATİMA	FATİME	NACİYE	UMAY	ÜMMÜ GÜLSÜM
<b>1929 ve ÖNCESİ</b>	11	5	647	77	10695	4	47	18	383	869	.	32
<b>1930</b>	3	.	258	32	3360	.	13	3	164	278	.	4
<b>1931</b>	5	1	298	35	3379	.	14	10	135	271	.	3
<b>1932</b>	6	2	398	40	4610	1	8	6	184	381	.	9
<b>1933</b>	9	1	488	71	5611	.	15	8	200	507	.	10
<b>1934</b>	12	1	513	34	4712	.	18	6	110	424	.	9
<b>1935</b>	12	1	438	47	4401	.	6	3	109	384	.	8
<b>1936</b>	12	2	569	43	5294	.	10	8	130	547	.	8
<b>1937</b>	10	2	563	63	5959	1	5	7	140	508	.	9
<b>1938</b>	12	2	773	71	6966	.	10	8	166	679	.	9
<b>1939</b>	14	3	735	46	7026	1	6	9	162	701	.	15
<b>1940</b>	20	2	955	64	8907	1	17	10	260	861	1	21
<b>1941</b>	7	2	814	66	7737	2	11	6	176	671	.	12
<b>1942</b>	20	3	1043	83	9477	1	16	6	225	837	2	18
<b>1943</b>	15	2	1016	78	9391	2	13	13	232	874	1	12
<b>1944</b>	24	3	1233	119	10472	4	12	8	237	877	.	24
<b>1945</b>	32	5	1518	100	12496	5	38	7	308	967	.	18
<b>1946</b>	35	5	1427	76	11198	8	36	12	249	888	.	26
<b>1947</b>	38	5	1666	86	13091	3	29	16	292	1054	.	25
<b>1948</b>	42	10	1893	128	14698	6	37	17	342	1106	.	30
<b>1949</b>	60	5	2185	140	16278	10	31	11	416	1227	.	27
<b>1950</b>	74	11	2678	135	19576	6	38	10	421	1524	1	32
<b>1951</b>	54	9	1848	100	13238	8	34	25	292	987	2	34
<b>1952</b>	74	10	2286	142	16015	12	36	15	369	1142	.	25
<b>1953</b>	84	5	2434	151	16789	5	30	17	346	1354	1	28
<b>1954</b>	84	7	2876	168	19459	3	44	25	443	1412	1	33
<b>1955</b>	102	14	3389	207	22800	3	42	22	521	1680	2	38
<b>1956</b>	118	9	3109	182	21871	6	32	24	520	1694	6	22
<b>1957</b>	79	5	2196	122	15217	5	38	21	322	1107	.	28
<b>1958</b>	68	3	2475	125	16911	8	47	18	354	1358	.	24
<b>1959</b>	105	4	2825	161	19272	10	55	18	415	1423	.	29
<b>1960</b>	115	10	3705	209	24150	6	39	38	536	1739	2	31
<b>1961</b>	85	15	2728	133	18264	3	45	25	372	1294	3	27
<b>1962</b>	96	8	3325	150	20844	8	36	22	447	1551	.	30
<b>1963</b>	110	9	3279	175	21304	6	35	23	493	1428	2	28
<b>1964</b>	123	13	3885	222	24368	7	42	31	506	1594	4	31
<b>1965</b>	163	15	4133	169	25655	11	38	39	596	1633	.	35
<b>1966</b>	139	17	3680	188	24053	6	42	45	486	1459	1	28
<b>1967</b>	91	7	2616	120	17618	7	36	22	367	995	2	31
<b>1968</b>	98	7	3173	132	20318	4	34	30	430	1060	.	35
<b>1969</b>	114	7	3238	139	21242	18	54	33	446	1075	1	33
<b>1970</b>	124	7	3602	148	22770	14	44	40	459	1275	2	46
<b>1971</b>	151	4	3536	131	21845	21	59	31	495	1131	3	46

<b>1972</b>	137	7	3540	136	22611	18	40	46	519	1178	3	30
<b>1973</b>	133	12	3751	143	23090	27	56	46	461	1110	11	39
<b>1974</b>	125	9	3802	137	23730	19	59	37	533	1191	3	47
<b>1975</b>	111	3	3016	88	19939	21	65	42	436	901	7	44
<b>1976</b>	106	5	3162	102	19748	24	58	43	415	858	2	41
<b>1977</b>	92	6	3224	138	21118	31	68	52	413	917	7	54
<b>1978</b>	84	3	3338	127	21435	39	76	59	461	971	2	54
<b>1979</b>	98	5	3224	145	21815	41	76	51	441	990	10	63
<b>1980</b>	97	3	3342	164	23885	54	93	66	527	946	8	71
<b>1981</b>	93	4	3523	144	24974	67	109	44	478	1015	11	92
<b>1982</b>	73	2	2789	165	21743	60	107	40	390	855	7	100
<b>1983</b>	43	1	2798	122	20457	77	120	38	351	895	10	82
<b>1984</b>	39	.	2554	128	20244	71	115	50	356	870	10	92
<b>1985</b>	33	2	2559	137	19855	82	124	45	338	769	6	89
<b>1986</b>	28	.	2479	130	18965	85	167	40	327	741	6	106
<b>1987</b>	30	.	2182	131	18241	84	155	36	344	689	7	95
<b>1988</b>	23	2	2039	119	17529	118	166	36	330	605	7	91
<b>1989</b>	24	.	1848	153	16430	120	145	39	311	579	3	110
<b>1990</b>	20	1	1725	176	15389	135	155	40	351	532	8	101
<b>1991</b>	19	1	1708	181	14424	149	171	59	368	468	11	97
<b>1992</b>	27	.	1699	188	14491	133	177	63	373	448	13	121
<b>1993</b>	24	1	1732	184	14460	167	197	64	407	450	16	106
<b>1994</b>	20	2	1585	173	14029	174	195	73	392	418	21	146
<b>1995</b>	26	.	1552	238	12947	208	225	63	405	360	26	140
<b>1996</b>	23	.	1500	216	12499	253	218	57	365	329	17	134
<b>1997</b>	14	1	1621	226	12343	233	218	52	414	327	34	164
<b>1998</b>	14	1	1591	205	11738	216	339	73	389	294	24	143
<b>1999</b>	13	.	1344	202	11107	205	348	54	363	266	34	135
<b>2000</b>	9	.	1267	174	10225	243	376	80	349	251	19	150
<b>2001</b>	21	.	1079	186	9274	239	464	43	345	209	23	169
<b>2002</b>	18	.	931	155	7966	199	461	38	304	182	20	161
<b>2003</b>	11	.	830	153	7123	222	497	46	273	195	35	146
<b>2004</b>	12	.	814	172	6760	208	528	36	217	181	40	142
<b>2005</b>	9	.	774	223	6338	187	609	50	232	134	51	205
<b>2006</b>	10	.	701	250	6003	223	729	51	243	155	46	236
<b>2007</b>	10	.	654	255	5536	231	877	40	201	114	47	283
<b>2008</b>	11	.	579	247	5005	212	822	61	191	101	42	342
<b>2009</b>	3	.	451	245	4297	181	848	57	127	89	39	297
<b>2010</b>	8	1	430	232	3797	197	879	53	123	88	48	276
<b>2011</b>	5	1	349	278	3381	211	993	55	135	79	55	298
<b>2012</b>	5	.	334	270	3341	245	1119	63	119	76	68	376
<b>2013</b>	6	2	273	362	3410	257	1296	57	97	51	80	434
<b>2014</b>	7	.	278	433	3111	265	1380	56	101	51	123	413
<b>2015</b>	7	.	243	432	2912	226	1335	50	98	49	141	346
<b>2016</b>	10	.	192	436	2824	245	1273	64	80	35	212	376
<b>2017</b>	4	.	220	373	2709	394	1126	58	79	40	298	391
<b>2018</b>	3	.	174	342	2263	415	989	53	62	40	387	356
<b>2019</b>	2	.	145	277	2046	277	811	22	51	25	716	292

**EK 2: “Doğum Tarihine Göre En Çok Kullanımda Olan Kadın İsimleri ve İlk 100 İsim İçindeki Sıralaması, 1950-2017”. TÜİK [25.02.2020].**

Doğum Yılı	Fatma	Fadime	Fatma Nur	Fatma Zehra	Fatmanur	Gülsüm
1950	1	10				23
1960	1	10				42
1970	1	12				63
1980	1	34				70
1981	1	35				71
1982	1	43				73
1983	1	40				66
1984	1	46				73
1985	1	46				69
1986	1	49				63
1987	1	60				63
1988	1	66				62
1989	1	78				66
1990	1	80				65
1991	1	80				68
1992	2	79				71
1993	2	74				72
1994	3	83				79
1995	3	82				80
1996	3	85	91			78
1997	3	76	72			83
1998	3	83	70			92
1999	3	100	64			
2000	3		65		88	92
2001	4		64		83	94
2002	5		63		82	95
2003	6		66		84	
2004	6		71		79	
2005	7		64		73	
2006	9		60		70	
2007	8		57		66	
2008	8		65		71	
2009	11		68		72	
2010	11		67		72	
2011	17		69		71	
2012	20		73	94	74	
2013	18		74	83	71	
2014	25		86	83	78	
2015	29		92	79	82	
2016	28		84	78	93	
2017	30		97	89	92	

## ÖZGEÇMİŞ

**Adı Soyadı** : Zeynep EROĞLU  
**Doğum Yeri ve Yılı** : Gaziantep / 1990  
**Medeni Hali** : Evli  
**Yabancı Dili** : İngilizce  
**E-posta** : zeynepdinc79@hotmail.com



### Eğitim Durumu

**Lise** : Şehit Şahin Lisesi, Şahinbey / Gaziantep  
**Lisans** : Kilis 7 Aralık Üniversitesi Türk Dili  
ve Edebiyatı Bölümü, Kilis.